T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KATILIM ORTAKLIĞI BELGELERİ VE İLERLEME RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMAN YİĞİT

ANABİLİM DALI: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

KOCAELİ - 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KATILIM ORTAKLIĞI BELGELERİ VE İLERLEME RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMAN YİĞİT

ANABİLİM DALI: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. AHMET NOHUTÇU

KOCAELİ - 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KATILIM ORTAKLIĞI BELGELERİ VE İLERLEME RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: OSMAN YİĞİT
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 28/04/2010–2010/11

Doç. Dr. Hamza ATEŞ

Doç. Dr. Yılmaz BİNGÖL

Yrd. Doç. Dr. Ahmet NOHUTÇU

KOCAELİ – 2010

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i

ÖZET iii

ABSTRACT v

KISALTMALAR vii

GİRİŞ 1

1. AVRUPA'DA DEMOKRASİ 6

1.1. Demokrasinin Tarihi Süreci 6

1.2. Demokrasinin İlkeleri ve Demokratik Sistemler 13

2. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ 23

2.1. Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci 23

2.2. Modernleşme ve Demokratikleşme Bağlamında Türk Demokrasisi ve Batı'nın Etkileri 43

3. KATILIM ORTAKLIĞI BELGELERİ VE İLERLEME RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ 71

3.1. Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü 73

3.1.1. Anayasa 73

3.1.2. Parlamento 79

3.1.3. Cumhurbaşkanı 86

3.1.4. Hükümet 91

3.1.5. Kamu Yönetimi 98

3.1.6. Güvenlik Güçlerinin Sivil Denetimi 107

3.1.7. Yargı Sistemi 114

3.1.8. Yolsuzlukla Mücadele Politikası 122

3.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması 129

3.2.1. Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna Riayet 129

3.2.2. Medeni ve Siyasi Haklar 134

3.2.2.1.İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi 134

3.2.2.2.Adalete Erişim.....138

3.2.2.3.Düşünce ve İfade Özgürlüğü 141

3.2.2.4.Örgütlenme Özgürlüğü, Toplanma Özgürlüğü ve Sivil Toplum Kuruluşları 147

3.2.2.5.Din Özgürlüğü.....155

3.2.3. Ekonomik ve Sosyal Haklar 159

3.2.3.1.Kadın Hakları, Çocuk Hakları, Sosyal Bakımdan Korunmaya Muhtaç ve/veya Engelli Kişiler 159

3.2.3.2.İşçi Hakları Ve Sendikalar.....170

3.2.3.3.Ayrımcılıkla Mücadele 174

3.2.3.4.Mülkiyet Hakları 177

3.2.4. Azınlık Hakları, Kültürel Haklar Ve Azınlıkların Korunması 180

3.2.4.1.Azınlık Hakları 180

3.2.4.2.Kültürel Haklar 184

3.2.4.3.Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki Durum.....187

3.2.4.4.Mülteciler ve yerlerinden olmuş kişiler 191

SONUÇ.....195

KAYNAKÇA 206

ÖZET

"Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkileri"ni inceleyen bu tezin konusu kapsamında; birinci bölümde; Avrupa'da demokratik gelişmeler, demokrasinin ilkeleri, demokratik sistemler ele alınmış, ikinci bölümde ise; Türkiye'nin demokratikleşme süreci, modernleşme ve demokratikleşme bağlamında Türk demokrasisi ve Batı'nın etkileri incelenmiştir. Tezin çerçevesini oluşturan esas konu üçüncü bölümde ele alınmış, Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri; ilki, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ikincisi, insan hakları ve azınlıkların korunması şeklinde iki ana başlık altında, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları çerçevesinde tespit edilip, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Batı'nın modern döneme girmesi, Osmanlı Devleti'nin geri kalması ve Rus tehdidi sonucu, başlıca güvenlik endişesiyle ortaya çıkan devletin bekası sorunu sebebiyle girdiğimiz modernleşme sürecinde, yönümüzü çevirdiğimiz modern Batı'da, sürecin son halkası olan Avrupa Birliği'ne aday ülke durumundayız. Tarihsel olarak, bu süreçte sağlanan demokratik gelişmelerde, Batı'nın önemli bir etkisinin olduğu ve bugün de bu etkinin devam ettiği söylenebilir. Avrupa Birliği'ne katılmak için, 1999 tarihinde Helsinki zirvesinde aday olan Türkiye'nin, modernleşme sürecinin kendine özgü niteliklerinden dolayı sorunlu bir şekilde gelişen demokratikleşme sürecinde; aday ülkelerin üye olabilmeleri için, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamalarını şart koşan Kopenhag siyasi kriterleri doğrultusunda, ilk Katılım Ortaklığı Belgesi olan 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinin kabulünden, 2009 yılına kadar geçen sürede birçok değişiklikle, önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Demokrasi ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına yönelik gelişmeler, daha çok kurumsal ve yapısal unsurlar göz önünde bulundurularak; sırasıyla anayasa, parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet, kamu yönetimi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi, yargı sistemi ve son olarak da yolsuzlukla mücadele politikası konularında sağlanmıştır. Kriterleri ve Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikleri

sağlamaya yönelik reformlarla, anayasal, yasal ve daha alt düzeyde pek çok mevzuat iyileştirmeleri, geliştirmeleri yapılmış ve uygulamalarla bu reformlar kalıcı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, yeterince gelişme sağlanamayan konuların da hala mevcut olduğu söylenebilir.

Yine siyasi kriterlerin diğer unsuru olan, insan hakları ve azınlıkların korunmasını sağlamaya yönelik, önemli bir takım ilerlemeler sağlanmıştır. Bu kapsamda, uluslararası insan hakları hukukuna riayet, medeni ve siyasi haklar, ekonomik ve sosyal haklar ve son olarak da azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunmasını sağlamaya yönelik; uluslararası insan hakları hukukuna riayet, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi, düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve sivil toplum kuruluşları, din özgürlüğü, kadın hakları, çocuk hakları, sosyal bakımdan korunmaya muhtaç ve/veya engelli kişiler, işçi hakları ve sendikalar, ayrımcılıkla mücadele, mülkiyet hakları, azınlık hakları, kültürel haklar, doğu Anadolu ve güneydoğu Anadolu bölgelerindeki durum, mülteciler ve yerlerinden olmuş kişilerle ilgili, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde, anayasal değişiklikler başta olmak üzere birçok düzenleme yapılmıştır. İnsan haklarıyla ilgili kurumsal ve yasal düzenlemeler konusunda çok önemli eksiklikler bulunmamakla birlikte idari kurumlar ve yargı kurumlarının AB-Türkiye müzakere sürecindeki gelişmelere henüz tam uyum sağlayamamasından kaynaklanan bazı sorunlar mevcuttur.

Genel olarak, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden, Türkiye'de siyasi kriterler alanında gerçekleştirilen reformlara yönelik mevzuat konusunda bir takım eksiklikler olmasına rağmen, büyük ölçüde ve oldukça önemli gelişmeler sağlanmıştır. Reformlara yönelik mevzuatın bir taraftan iyileştirmesi devam ettirilirken, Türkiye'nin artık, reformların ağırlıklı olarak uygulanmasının iyileştirilmesi ve süregelen zihniyet değişikliğinin pekiştirilmesi dönemine girmesi gerektiği söylenebilir.

ABSTRACT

In the context of this dissertation which examines "The Effects Of The European Union On Turkey's Democratization Process In The Frame Of Accession Partnership Documents And Progress Reports"; in the first part, democratic developments in Europe, the principles of democracy and democratic systems are considered and in the second part, Turkey's democratization process, Turkish Democracy and the effects of the West in the context of modernization and democratization are examined. The main subject which constitutes the frame of the dissertation is considered in the third part. That is; it is tried to determine and examine in the frame of Accession Partnership Documents and Progress Reports firstly, the effects of The European Union on Turkey's democratization process and secondly, the superiority of democracy and law with human rights and preservation of the minority.

As a result of The West's entrance to modernization, The Ottoman State's being behind the processes and Russian threat, the matter of State's fate which is primarily emerged from the anxiety of safety caused the process of modernization. In this process, we are a candidate country to European Union which is the last chain of this process. It can historically be said that The West has had an important effect on the democratic developments in the period and these effects still goes on at present. To join European Union, Turkey in which country democratization has developed with problems as it is a natural result of modernization, has become a candidate in Helsinki summit in 1999. In the direction of Copenhagen Political criteria which lays down to maintain the stability of the institutions which guarantee democracy, superiority of law, human rights, preservation of the minority and showing respect to the minority as a condition to the candidate countries to become a member, there have been many important developments after the acceptance of 2001 Joint Participation Document which is the first Joint Participation Document, till 2009.

The developments to maintain the superiority of democracy and law - considering mostly institutional and structural components- have been achieved respectively on; constitution, parliament, president, government, public

administration, civil control of security forces, adjudication system and lastly on struggle politics with unlawfulness. It is tried to maintain improvements on constitutional, legal and the lower laws and by applying all these developments and reforms, it is aimed to make them permanent. However, it can be said that there are still some subjects on which there is no development.

Moreover, there have also been some other developments on human rights and preservation of the minority which are the other components of political criteria. In this regard, many arrangements -mainly on constitutional changes- have been made during the period from 2001 Joint Participation Document to 2009 Joint Participation Document, namely, obeying the international human rights law, civil and political rights, economic and social rights, minority rights, cultural rights, to maintain the minority rights; obeying the international human rights law, prevention of torture and maltreatment, freedom of thought and expression, freedom of organization, freedom of meeting and civil communities, freedom of religion, women rights, children rights, the disabled and the socially needy, workers rights, labor unions, struggle with discrimination, rights of prosperity, minority rights, cultural rights, the situation in the Eastern and Southeastern Anatolia, refugees and the migrated. Although there are not important deficiencies regarding the institutional and legal arrangements about human rights, there are some matters with adaptation of administrative and adjudication institutions with European Union – Turkey discussion process.

To sum up, although there are some deficiencies in laws about the reforms in the field of political criteria in Turkey, rather important developments have been achieved on the superiority of democracy and law, human rights, preservation of the minority with respect to the effects of The European Union-Turkey relations on Turkey's democratization process. While continuing the improvements on the law about reforms, it can be said that it is necessary for Turkey to live the period in which there are improvements on application of reforms and the change in mind in this process is strengthened.

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABGS : Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP : Cumhuriyetçi Halkçı Parti
DEA : Düzenleyici Etki Analizi
DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi
DSP : Demokratik Sol Parti
DTP : Demokratik Toplum Parti
GRECO : Yolsuzluğa Karşı Avrupa Devletler Grubu Konseyi
HSYK : Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu
MGK : Milli Güvenlik Kurulu
İHD : İnsan Hakları Derneği
İHV : İnsan Hakları Vakfı
İÖK : Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi
İŞKUR : Türkiye İş Kurumu
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
KMYK : Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu
KOB : Katılım Ortaklığı Belgesi
MHP : Milliyetçi Halkçı Parti
NATO : Kuzey Atlantik İttifakı
OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OSCE/ODIHR: AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi
PACE : Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi
RTÜK : Radyo Televizyon Üst Kurulu
TAIEX : Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Bürosu
TCK : Türk Ceza Kanunu
TESEV : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
UP : Ulusal Program
YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Coğrafi keşiflerle birlikte, ticaretin zenginleştirdiği burjuva sınıfının ortaya çıkması, feodalitenin ortadan kalkması, süratli kentleşmenin gerçekleşmesi, bununla birlikte Rönesans ve sonrasında gelen aydınlanma çağıyla bilim ve teknolojideki gelişmeler neticesinde Batı'nın sağladığı zenginlik birikimi sanayiye yöneltilmiş ve 18. yüzyılda İngiltere'de sanayi devrimi gerçekleşmiştir. 18. yy. sanayi devrimi ile birlikte değişimin hızı öncesiyle kıyaslanamayacak derecede olağanüstü şekilde artmış; bu durum, değişim kavramının içeriğinin de olağanüstü bir şekilde farklılaşmasına yol açmış ve bu yeni dönem modern dönem olarak adlandırılmıştır. Modern dönem, tarihsel alt yapısıyla ve özellikle sonrasıyla iktisadi, siyasi, idari, toplumsal, bilimsel alandaki büyük değişimi de beraberinde getirmiştir. Batı uygarlığı ve batı toplumu değişim bilincine erken varmıştır. Değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinçtir batılılık. Dolayısıyla bu büyük değişimin kaynağı batı olmuş ve modern dönem batıyla özdeşleşmiş, batı en yüksek uygarlık düzeyinin adresi olmuştur.

Ancak batı dışındaki ülkeler, batıyla kıyaslanmayacak kadar uygarlık seviyesinde geri kalmışlar, bunun sonucunda modern dönem tüm dünyayı etkisi altına almış ve dünyanın geri kalan ülkeleri en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için yönlerini batıya çevirmişlerdir. Bu anlamda, 18. yüzyıla kadar Batı Avrupa'nın gelişimine ayak uyduramamış devletlerin bilinçli ve uyarılmış bir gelişme sürecine girdiği görülür. Buna otokratik gelişme denilir. On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozmuş ve İmparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorlamıştır. Bu anlamda, Tanzimat'tan günümüze kadar girişilen modernleşme sürecinin başlıca sebebinin, güvenlik endişesi sebebiyle ortaya çıkan devletin bekası sendromu olduğu söylenebilir.

Bu süreçte geri kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu yönünü Tanzimat'tan itibaren en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için, sanayi devrimiyle birlikte modernleşmenin, çağdaş ve demokratik gelişmelerin merkezi konumuna gelen batıya

çevirmiştir. Bu yöneliş esas olarak başlıca 1774'te başlayıp, 1989'a kadar sürecek olan Rus tehdidine karşı güvenliğini tek başına sağlayamayan Osmanlı İmparatorluğu'nun artık güvenliğini Avrupalı devletlerinin arasında aramaya başlamasıyla başlamış, cumhuriyetle devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Batılılaşma ile modernleşmenin eş tutulması, Türkiye'yi özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kıtasında veya onu merkez alarak kurulan siyasi ve güvenlik oluşumlarının tümüne katılmaya yöneltmiştir. Bu suretle Türkiye, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO'ya girmiştir. Türkiye'nin bu süreçte batıyla olan ilişkileri, geçmiş dönemlerde çeşitli platformlarda ve seviyelerde olmakla birlikte, Türkiye'nin Avrupa'nın bu en iddialı entegrasyon hareketine katılmak amacıyla, batıyla en üst seviyede ve doğrudan ilişkisi Avrupa Birliği'ne katılım süreciyle birlikte gelişmiştir.

Türkiye'nin demokratikleşme süreci, daha çok modernleşme süreciyle eş zamanlı olarak gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin kökenini, Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün olsa da, asıl olarak çok partili hayata geçişle birlikte demokratikleşme sürecinin başladığı ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin çok sancılı geçtiği söylenebilir. Esas olarak Avrupa'da doğup gelişen Demokrasi, başlıca ekonomik ve kültürel gelişmeler neticesinde burjuvazinin önderliğinde toplumdan kaynaklanan bir süreç olmuştur. Bilindiği gibi demokratikleşme süreci bizde, batıda olduğu gibi toplumdan kaynaklanan bir durum değildir. Aksine demokratikleşmenin yönü yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Türk modernleşme sürecinin kendine özgü niteliği demokratikleşme sürecini olumsuz şekilde etkilemiş ve Türk demokrasisi sorunlu bir yapıda gelişmiştir.

Bu süreçte, güvenlik endişesiyle Batı'ya yönelmiş olan Osmanlı'dan günümüze Türk demokratikleşme sürecindeki gelişmelerde başlıca sebebin Batı'nın etkisi olduğu söylenebilir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı, Kanun-i Esasi ile Meşrutiyetin ilanı, çok partili hayata geçiş ve sonrasındaki askeri darbelerin kısa sürede sona ermesindeki tüm gelişmelerde tek başına Batı'nın etkisi olduğu söylenemese de başlıca sebep Batı'nın etkisi olmuştur. Batıyla en üst seviyede ve doğrudan ilişki Avrupa Birliğine katılım süreciyle birlikte gelişmiştir. Böylece, Türk modernleşme sürecinin kendine özgü nitelikleriyle sorunlu bir yapıda olan Türk demokrasisi büyük ve önemli bir değişim sürecine girmiştir. AB'ye girmek artık

Türkiye'de temel bir siyasal hedef haline gelmiştir. Böyle bir müzakere süreci içinde Türkiye AB koşullarına uyumunu gerçekleştirerek AB'ye üyeliğini sağlamak için, demokratik gelişmeler konusunda kendi iç dinamikleriyle atamadığı önemli adımları atmak durumunda kalmaktadır.

Tezin amacı; Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkileri değerlendirildiğinde modernleşme ve demokratikleşme bağlamında geçmişten bugüne en üst seviyede ve doğrudan ilişki kurulan Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerini tespit ve değerlendirmeye çalışmaktır.

Bilindiği gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri, Türkiye ile o tarihteki AET arasında Ortaklık Anlaşması'nın 1963 yılında imzalanması ve Aralık 1964'te yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Türkiye ve AB, 1995 yılında bir gümrük birliği oluşturmuşlardır. Türkiye, 10 - 11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiştir.

Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Konsey tarafından Mart 2001 tarihinde kabul edilmiştir. Katılım Ortaklığı, aday ülkeye yönelik her türlü yardımı tek bir çerçeve içerisinde harekete geçirecek şekilde, güçlendirilmiş katılım öncesi stratejinin anahtar bir unsuru olarak tanımlanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgeleri, Avrupa Birliği'ne aday ülkelerin reform sürecinde önceliklerini belirleyen belgelerdir. Bu önceliklerin belirlenmesindeki kriterler ise; Haziran 1993'de Kopenhag Zirvesinde kararlaştırılan ve aday ülkelerin üye olabilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken siyasi kriterlerdir. Bu kriterler, aday ülkelerin, .demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamalarını şart koşmaktadır. Ayrıca, Komisyon, katılım öncesi stratejinin bir parçası olarak, üyelik için hazırlık yapan aday ülkelerin kaydettikleri gelişmeleri düzenli olarak AB Konseyine rapor etmektedir. Her yıl düzenli olarak sunulan ilerleme raporları, üyelik için karşılanması gerekli siyasi kriterler açısından Türkiye'deki durumu incelemektedir.

Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerinin tespit edilip, değerlendirilmeye çalışılacağı bu tezin sınırları ve çerçevesi; Avrupa'da demokrasinin tarihi süreci, demokrasinin ilkeleri, demokratik sistemlerin kısaca incelenmesi, Türkiye'nin demokratikleşme süreci, modernleşme ve demokratikleşme bağlamında Türk demokrasisi ve Batı'nın etkilerinin kısaca incelenip, esas olarak, Kopenhag kriterlerine bağlı olarak, Türkiye'nin kısa ve orta vadede yerine getirmesi hedeflenen öncelikli alanların belirlendiği Katılım Ortaklığı Belgelerinin ve siyasi kriterler açısından Türkiye'deki durumu inceleyen ilk Katılım Ortaklığı Belgesi olan 2001 belgesinden sonraki ilerleme raporlarının incelenmesi şeklinde belirlenmiştir.

Tezin yöntem ve yapısı, tezin esas konusuna temel olması açısından öncelikle Avrupa'da ve Türkiye'de demokrasi konuları incelenerek, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları'nın içeriği ve yapısıyla paralel şekilde, Kopenhag kriterleri çerçevesinde, demokratik unsurlar göz önüne alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede üç ana bölüm oluşturulmuştur.

İlk bölümde, Avrupa'da demokrasi başlığı altında, demokrasinin tarihi süreci, demokrasinin ilkeleri ve demokratik sistemler kısaca ele alınmıştır. Böylece tezin temel konusu olan demokrasi kavramının doğru şekilde anlaşılarak, karşılaşılan çeşitli durumlarda doğru değerlendirmeler yapılabilmesi ve tezin sonraki bölümlerindeki değerlendirmelere bir temel olması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'de demokrasi başlığı altında, Türkiye'nin demokratikleşme süreci, modernleşme ve demokratikleşme bağlamında Türk demokrasisi ve Batı'nın etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece günümüz Türkiye'sinin Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki gelişmelerinin, daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için tespitlerde bulunulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde iki alt başlık oluşturulmuştur. İlk alt başlık olan, demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında, kurumsal ve yapısal unsurlar göz önünde bulundurularak; sırasıyla anayasa, parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet, kamu yönetimi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi, yargı sistemi ve son olarak da yolsuzlukla mücadele politikası konuları incelenmeye çalışılmıştır. İkinci alt başlıkta

ise, yine siyasi kriterlerle paralel olarak, insan hakları ve azınlıkların korunması başlığı altında dört adet üçüncül başlık açılmıştır. İlk olarak, uluslararası insan hakları hukukuna riayet, ikinci olarak medeni ve siyasi haklar, üçüncü olarak ekonomik ve sosyal haklar ve son olarak da azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması konuları, daha ayrıntılı alt başlıklar da açılmak suretiyle ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin bu yöntem ve yapısıyla ayrıca, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları'nın içeriği, konu başlıkları esas alınarak sınıflandırılmış, böylece 2001 yılından 2009 yılına kadar dokuz yıllık süreç boyunca ki tüm gelişmelere, konu başlıkları itibariyle ve kronolojik olarak sınıflandırılmış şekilde, rahatça ulaşılması amaçlanmıştır.

1. AVRUPA'DA DEMOKRASİ

Bu bölümde, Avrupa'da demokrasi başlığı altında, demokrasinin tarihi süreci, demokrasinin ilkeleri ve demokratik sistemler kısaca ele alınmıştır. Böylece tezin temel konusu olan demokrasi kavramının doğru şekilde anlaşılarak, karşılaşılan çeşitli durumlarda doğru değerlendirmeler yapılabilmesi ve tezin sonraki bölümlerindeki değerlendirmelere bir temel olması hedeflenmiştir.

1.1. Demokrasinin Tarihi Süreci

Bir olgunun tarihi arka planı bilinmeden o olgunun doğru anlaşılması, değerlendirilmesi yetersiz olacaktır. Sağlıklı bir değerlendirme için o olgunun temeline inilmeli, neden ve nasıl oluştuğu, nasıl geliştiği sorgulanmalı böylelikle olgunun bugünkü yapısı tam olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda bugünkü çağdaş, temsili demokrasinin yapısını, ilkelerini ve kurumlarını doğru analiz edebilmenin, öncelikle ve özellikle Avrupa demokrasi tarihini iyi anlamakla mümkün olabileceği söylenebilir.

Bilindiği gibi, yönetim biçimi denilince üç ihtimal söz konusu olabilir. Bunlar; tek kişinin yönetimi, azınlığın yönetimi ve çoğunluğun yönetimi olarak sayılabilir. Tek kişinin yönetimine; monarşi, diktatörlük ve tiranlık, azınlık yönetimine; oligarşi, aristokrasi, plütokrasi (tüccar sınıfı), timarşi (şereflilerin yönetimi) ve teokrasi örnek olarak verilebilir. Çoğunluğun yönetimi ise demokrasidir.

Etimolojik olarak demokrasi kelimesi demos-kratos şeklinde yunanca iki kelimenin birleşmesinden gelmektedir. Demokrasi kelime kökeni itibariyle halkın (demos) iktidarı (kratos) anlamına gelmektedir.[1] Bugüne dek bilinen demokrasilerin Köker'in de ayrımına konu olduğu gibi iki tür olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Atina demokrasisi, ikincisi de bugünkü çağdaş, temsili Batı demokrasisi.[2]

---

[1] Sarıbay, Ali Yaşar, *Siyasal sosyoloji*, İstanbul: Der Yay., 1998, s. 70.
[2] Köker, Levent, *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, Anakara: Dipnot Yay., 2008, s. 168.

Demokrasi 2500 yıl önce M.Ö. beşinci asırda antik yunanda özellikle Atina'da ilk defa ortaya çıkmıştır. Aslında Eski Yunan demokrasi anlayışı ve uygulanışı, günümüz anlayış ve uygulanışına hemen hiç benzememektedir. Ancak Yunan siyasal düşüncesi konuyu ele alış ve yönteminde "insan"a verdiği yer ve değer açısından, günümüz siyasal düşüncesine ışık tutacak niteliktedir. Yunan siyasi düşüncesine demokratik niteliğini veren husus Atina demokrasisinin uygulanması olmuştur. Yunan siyasi düşüncesinin temelini "polis" kavramı oluşturur. Zaten, dilimizde de siyaset yerine yaygın şekilde kullanılmakta olan "politika" sözcüğü, "polisle ilgili işler" anlamına gelmektedir. Polis denildiği zaman anlaşılan, sınırlı bir alan ve belirli bir sayıda vatandaş topluluğudur.[3] Atina demokrasisinin özelliği, temel çerçevesinin kent-devleti (polis) ile sınırlı oluşurdur. Bu "polis demokrasisi"nin temelini de kent devletinin "yurttaşları" oluşturmaktadır. "Polis demokrasisi", terim yerindeyse, bir "cemaat demokrasisi"dir ve burada birey yoktur. Buna karşılık, çağdaş, çoğulcu, temsili demokrasi de ise, asıl olan, toplum dışından, topluma bağlı olmayarak, "doğal" biçimde tanımlanmış, hak ve özgürlüklerle donanmış bir "birey" anlayışı esastır.[4]

Antik Yunan demokrasisinde bazı kayıtlamaları, sınırlamaları görebiliriz. Öncelikle antik yunanda doğrudan demokrasi söz konusudur, bu anlamda halkın doğrudan yönettiği bir sistemden bahsedilebilir. İkinci olarak Atina'da yaşayan köleler ve kadınlar hariç bir sistem söz konusudur. Bu bağlamda Ateş'e göre, Atina'nın merkez olduğu Attika'nın toplam nüfusu 315.000 kadar olan köleler ve 28.500 civarında olan yabancı kökenli Metoik'ler siyasal haklara sahip değillerdi. Yirmi yaşını bitiren her erkek Atina vatandaşı "Eklesia" adı verilen şehir meclisinin kendiliğinden üyesi oluyordu. Atina demokrasisinde yürütme "Bule" adı da verilen "500'ler Meclisinde" idi. 500'ler Meclisi Atina'yı oluşturan on kabilenin gönderdiği, ellişer kişi sırayla seçilir ve her Atina vatandaşı hayatı boyunca en az bir kez bir yıl için "bule" sıfatını kazanırdı. Atina'da yargılama gücü "halk jürilerinde" toplanmış idi. Atina demokrasisinde yürütme gücü Bule'nin yanı sıra eklesin tarafından seçilen

[3] Ateş, Toktamış, *Demokrasi*, Anakara: Ümit Yay., 1994, s. 34-35.
[4] Köker, a.g.e., s. 168-169.

on generalde idi. Bunlara "Stategoi" adı verilir ve kura ile değil, seçimle işbaşına gelirlerdi.[5]

Bilindiği gibi, Antik Yunan demokrasisinden bu yana aradan 2000 yıl geçtikten sonra geliştirdiğimiz demokrasi her şeyden önce ulus devlet fikrinin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Ancak çağdaş, temsili Batı demokrasisini doğru şekilde anlayabilmek için, çağdaş, temsili Batı demokrasisinin biçimlenmesini sağlayan tarihi arka planına bakmak gerekir. Yani Ortaçağ Avrupa'sına hakim olan skolastik düşünce döneminden günümüze kadar gelen süreç incelenmelidir.

Roma imparatorluğunda Büyük Konstantin zamanında (324 yılında) Katolik Kilisesi devletin ayrılmaz bir parçası yapılarak, dini iktidarın egemenliği simgelenmişti. Aynı dönemlerde Doğuda ve Batıda feodalite güçlenmeye başlamıştı. Merkezde zayıf imparatorlar kilisenin de desteğini sağlamak durumundaydı. Ancak kilise zamanla imparatorların da üstüne çıktı. İşte bu dönemden hemen sonra Batı 14. yüzyıla kadar yüzyıllar boyu süren bir karanlığa girdi. Bu dönemin skolastik düşünce yapısında hiçbir şey yazılmadı ve ileriye doğru hiçbir adım atılmadı. Yaygın bir şekilde, "özgürlüklerin ilk belgesi" olarak adlandırılan Manga Carta (1215) aslında feodal hakların güvenceye alınmasından başka bir şey değildir.[6]

Ancak Batının skolastik düşünce altında karanlık devri sürerken, bir yandan da dünyanın görüntüsü hızla değişiyordu. Pusula kullanan gemiler uzun yolculuklara olanak sağlıyor, yeni kıtaların keşfi, insanlara yeni dünyalara açılma şansı getiriyordu.[7] 15. yüzyılda coğrafi keşiflerin etkisiyle, özellikle batının liman kentlerinde, ticaret son derece gelişmiş ve bu durumun sonucu olarak zenginlik birikimi oluşarak burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu noktada, demokrasi süreci açısından önemli olan burjuva sınıfının ortaya çıkmasının yanı sıra, çağdaş katılımcı demokrasiler açısından son derece önemli bir başka konu olan mahalli idareler konusu da dikkat çekmektedir. Ortaylı' ya göre, Mahalli idareler siyasal, hukuki bir kavram ve sosyal-idari bir kurum olarak geç Ortaçağlar Avrupa'sının ürünüdür. Sahip olduğu mali kaynakları kendi organlarının kararları doğrultusunda kullanan

[5] Ateş, a.g.e., s. 35-37.
[6] Ateş, a.g.e., s. 47-48.
[7] Ateş, a.g.e., s. 48.

özerk bir mali – idarî yapının doğması ve bu yapının tüzel kişilik kazanması yoluyla şehirlerin özgürleştiği yapı mahalli idarelerdir. Bu gerçekte 12. yüzyıl Avrupa'sında başlayan ve boyutları bugüne kadar uzanan tarihsel bir olgudur.[8]

Aynı dönemde coğrafi keşiflerin etkisiyle barutun kullanılmasıyla geliştirilen toplarla feodal dönemin kalın surlarla çevrili şatoları yıkılabilmiş ve bu yeni durumda merkez otoritesi güçlenirken, derebeylik düzeni çöküşe sürüklenmiştir.[9]

Coğrafi keşiflerin ardından gelen Rönesans ve Reform hareketleriyle Batıda aydınlanma çağı başlamış oldu. 17. yüzyıl siyasal akılcılık akımının güçlenip ürünlerini vermeye başladığı yüzyıldır. Rönesans insana yeni boyutlar kazandırmıştı. 17. yüzyıl tabii hukuk teorisi ise kişiye yeni bir gözle bakan bir değerler sistemine dönüşmüştür.[10] Ortaçağın skolastik bilim ve felsefesinden ayrılmanın söz konusu olduğu ve modern felsefenin oluşturulmaya başlandığı dönemin başlangıcı on yedinci yüzyıldır. Dünyanın evrenin merkezi olarak kabul edildiği ortaçağda, bilim ve felsefe anlayışında, bu dünyanın anlaşılabilmesinde din çok önemli bir yere sahiptir. Yani Tanrı merkezli bir anlayış söz konusudur ve tüm açıklamaların başlangıç noktası nesnedir. Modern bilimle birlikte astronomide yeni buluşlar söz konusu olmuştur. Haliyle bu durum dünyanın algılanış şeklinde de değişiklere sebep olmuştur. Astronomideki söz konusu yeni buluşlar skolastik felsefenin sarsılması sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda tüm bilgi sistemi ve inançlar da skolastik felsefeyle birlikte sarsılmış ve temelini kaybetmiştir. Bu durum modern felsefenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylelikle doğa üstü açıklamaları olan skolastik felsefe yerini insancı modern felsefeye bırakmıştır. Modern felsefeyle birlikte aklının ön plana çıkmasıyla da rasyonalizm doğmuştur. Kilise karşıtı bir bakış açısına sahip, doğa üstü ile ilgili açıklamalara yer vermeyen bu yeni dünya görüşü artık bilimsel bilgiyi ve aklı ön plana çıkarmıştır. Bilimsel bilginin kaynağı da elbette ki modern bilimdir.

Coğrafi keşiflerle birlikte, feodalitenin ortadan kalkması, ticaretin zenginleştirdiği burjuva sınıfının ortaya çıkması, süratli kentleşmenin gerçekleşmesi,

[8] Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yay., 2000, s.156.
[9] Ateş, a.g.e., s. 48.
[10] Ateş, a.g.e., s. 51.

bununla birlikte Rönesans ve sonrasında gelen aydınlanma çağıyla bilim ve teknolojideki gelişmeler neticesinde batının sağladığı zenginlik birikimi sanayiye yöneltilmiş ve 18. yüzyılda İngiltere'de sanayi devrimi gerçekleşmiştir. 18. yy. sanayi devrimi ile birlikte değişimin hızı öncesiyle kıyaslanamayacak derecede olağanüstü şekilde artmış; bu durum, değişim kavramının içeriğinin de olağanüstü bir şekilde farklılaşmasına yol açmış ve bu yeni dönem modern dönem olarak adlandırılmıştır. Modern dönem, tarihsel alt yapısıyla ve özellikle sonrasıyla bilimsel, iktisadi, siyasi ve toplumsal alandaki büyük değişimi de beraberinde getirmiştir. O çağların İngiltere'si; feodal ilişkilerin ortadan kalktığı, süratle kentleşen, sanayinin gelişmeye başladığı ve ticaretin zenginleştirdiği bir burjuva sınıfının, her türlü özgürlüklerin güvence altına alınmasını istediği bir toplumdu. Bu isteklere yanıt veren teori, liberal teori oldu.[11]

Burjuva sınıfının bu talepleri demokrasi tarihinde çok önemli bir takım devrimleri de beraberinde getirmiştir. Amerika'nın keşfiyle tüm Avrupa uluslarının ilgisi bu kıta üzerinde toplandı. Yeni keşfedilen kıtaya göçler hızla artmış, esas olarak ekonomik ilişkilere tarım hakim olmuş ancak, sanayi ve ticaret yaşamı da canlanmaya başlamıştır. İngiltere de yeni keşfedilen kıtaya on üç koloni göndermişti. Kolonilere konulmak istenen yüksek vergiler kolonileri harekete geçirmiş ve İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşı başlamıştır. Savaş sürerken koloniler tarafından demokrasi tarihi açısından önemli sayılan bir bildiri yayınlanmıştır.

4 Temmuz 1976 Bağımsızlık Bildirisi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demokrasi ve özgürlük düşüncesinin felsefi temelleri belirtilir. İkinci bölüm İngiltere'nin ve Kral III. George'un Amerika'daki özgürlüğü nasıl zedeledikleri, yirmi beş madde halinde sıralanır. Üçüncü ve son bölümde ise İngiltere ve dünyaya Amerikan Kolonilerinin birleşerek bağımsız ve özgür bir devlet kurdukları duyurulmaktadır.[12]

Fransız Devrimi insanlık tarihinin en önemli olaylarından biridir. 16. yüzyılda oluşmaya başlayan, 17. yüzyılda felsefi temellerini kuran, gelişen ve bu gelişmesini 18. yüzyıl boyunca da sürdüren yeni bir sınıf, burjuvazi; mutlakıyetçi kraldan ve

[11] Ateş, a.g.e., s. 58-59.
[12] Ateş, a.g.e., s. 69.

aristokrasiden iktidarı zorla alıyordu. Bastil yıkılırken, feodalitenin son direnmeleri de yıkılmış oluyordu. Fransa'da kurucu meclisin yaptığı en büyük iş, 26 Ağustos 1789'da "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini" onaylamak olmuştur. İlhan Alkın'ın yazmış olduğu gibi, bu bildiri kapsamı bakımından evrensel, ifadesi bakımından soyut, inançları yönünden ise iyimserdir.[13] İnsan Hakları Bildirisi özgürlük, eşitlik, kanun önünde eşitlik, egemenliğin kaynağının halk olduğu, katılımcılık, mülkiyet hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü konularından hareketle insan haklarını tanımlamıştır.

Devrim sonrası 19. yüzyıl siyasal düşüncesinde dört ana akım vardır. Bunlar; liberalizm, demokrasi, milliyetçilik ve sosyalizmdir. 1789 Fransız devriminin bir neticesi de milliyetçilik akımıdır. Tarihi süreçte kent devletlerinden merkeziyetçi krallıklara dönüşen yönetimler, artık yerini ulus devletlere bırakmaktadır. Bilindiği gibi, Antik Yunan demokrasisinden bu yana aradan 2000 yıl geçtikten sonra geliştirdiğimiz demokrasi her şeyden önce ulus devlet fikrinin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Egemenlik hakkını alan halkın her şeyden önce homojen olması gerekiyor yani millet olması gerekiyor. Her millet de kendi devletine sahip olmalıdır. Ulus devlet imparatorlukların karşısındadır, imparatorluklar çok ulusludur. Çağdaş demokrasi ise milliyetçilikle ortaya çıkmıştır, ulusların hakimiyet hakkı ve homojenlik bir arada düşünülmelidir. Bu çağdaş demokrasinin başlangıçtaki halidir.

Ortaçağ kentlerinde de eşit yurttaşlık olgusunun örneklerine rastlanmaktaydı ama bu kentlerde özgül hak ve görevler genel olarak sınırlıydı. Ancak ulus devlet olgusunun ortaya çıkmasıyla yurttaşlık hak ve görevleri yerel olmaktan çıkmış, ulusal niteliğe bürünmüş, giderek evrenselleşmiştir. Batı Avrupa toplumlarında ulus devlet kurma süreci dört aşamada tamamlanmıştır. Birinci aşama, onbeşinci yüzyıldan Fransız Devriminin yapıldığı onsekizinci yüzyıla kadar çok uzun bir süreyi kapsar ve devletin oluşumunu içerir. İkinci aşama, kitlelerin giderek artan oranda sisteme dahil olmasını ifade eder. Üçüncü aşama, toplum üyelerinin siyasal sistemin

[13] Ateş, a.g.e., s. 70.

işleyişinde tebalıktan aktif yurttaş kavramına geçmesini içerir. Dördüncü aşama, devletin idari aygıtlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsar.[14]

Bu noktada, çağdaş katılımcı demokrasiler açısından son derece önemli bir başka konu olan mahalli idareler konusu da dikkat çekmektedir. Ortaylı' ya göre, Çağdaş mahalli idare ve mahalli demokrasi, ancak geniş bir alanda ve toplumun bütün kurumları üzerinde kontrol fonksiyonunu yürüten bir merkezi idarenin varlığı karşısında söz konusudur. Yani modern devletin güçlenen erki karşısında, tarihin akışı içinde bir bölgenin veya şehrin mali-idari alanda özerklik elde edip bunu güçlendirmesiyle, mahalli idare denen hukuki varlık ortaya çıkmış ve nihayet yeniçağların hukuki devrimi bir yerde bu tip idarelerin hukuki varlığını tanıtması, yani tüzel kişilik kazanmasında etken olmuştur.[15]

Ekonomik, toplumsal, siyasal, idari yönleriyle tarihsel sürecini incelemeye çalıştığımız liberal nitelikli çağdaş demokrasiler son derece yeni bir olgudur. Bilindiği gibi, Fransız ihtilalinden sonra Amerika'da başlayıp, Batı Avrupa'yı içine alan demokrasi dalgasıyla başlar ve 1920'lere kadar sürer. Bu döneme birinci dalga denilir ve başta İtalya ve Almanya'da geç oluşmuş siyasal birliğin de etkisiyle diktatörlüklerin işbaşına gelmesiyle sona eren bir süreçtir. Diktatörlüklerin daha etkin, verimli yönetimler kurması, demokrasilerde karar alma süreçlerinin uzunluğu, 1929 dünya ekonomik buhranı diktatörlükler döneminin sebebi olarak sayılabilir. Ancak 1945 yılında II. Dünya Savaşını müttefikler kazanınca demokrasi lehinde yeni dalgalar esmeye başlamış ve bu döneme ikinci dalga denilmiştir. 1970'lerde yine ters dalgalar esmiş, askeri yönetimler işbaşına gelmiş, sosyalist bloklar genişlemiş ve bu durum demokrasinin duraksamasına sebep olmuştur. Bu dönem 1989 yılına kadar sürmüş, 1989'da Sovyetler Birliği dağılmış ve demokrasinin üstünlüğüyle sonuçlanan üçüncü dalga başlamıştır. 1989'daki üçüncü dalgada demokrasi denildiği zaman akla liberal demokrasi gelmektedir, çünkü üçüncü dalga liberal demokrasinin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.

[14] Sarıbay, a.g.e., s. 72-74.
[15] Ortaylı, a.g.e., s. 156.

1.2. Demokrasinin İlkeleri ve Demokratik Sistemler

Yaşadığımız dünyada, özellikle devlet ve toplumun söz konusu olduğu, hemen hemen her durum karşısında, sıkça kullandığımız bir kelimedir demokrasi. Özellikle Türkiye'nin demokratikleşme sürecini göz önünde bulundurarak sürekli referans olarak gösterdiğimiz demokrasi kelimesi neyi ifade etmektedir? Bu çalışmada bu bölüme yer vermemizin sebebi; özellikle Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde karşılaşılan durumlarda, sorunlarda, eleştirel veya olumlu bakış açılarıyla yapılan değerlendirmelerde referans olarak kullanılan demokrasi kelimesinin, tam olarak neyi ifade ettiğini, çok geniş bir kullanıma sahip olmasından dolayı, en azından ilkelerini ortaya koyup, mevcut uygulanan sistemleri araştırıp inceleyerek, yapılacak tespitlerin, değerlendirmelerin daha sağlıklı, daha doğru şekilde yapılabilmesine katkıda bulunmaya çalışmak şeklinde ifade edilebilir.

Schmitter'a göre, belli bir kavramsal kesinliğe sahip olmayan demokrasi kelimesi tam olarak neyi ifade etmektedir? Siyasetçiler, yaygın bir inanç ve uygulamayla, bu markayı kendilerine mal etmeye ve yaptıkları her harekete iliştirmeye çalışmakta, bilim adamları ise, tersine, belirsizliği dolayısıyla, bu kavramı bir takım niteleme sıfatları olmaksızın kullanmakta tereddüt etmektedirler. Ancak bu sözcük, siyasi analiz ve uygulamalarımızı yönlendirirken göz ardı etmememiz gereken bir sözcüktür. Özellikle komünist 1989 sonrası rejimin çökmesiyle otokratik yönetimlerden uzaklaşılmış ve demokrasinin ortak bir tanımına yaklaşılmıştır. Bu anlamda hükümetlerin demokratik unvanını alabilmeleri için yerine getirmeleri gereken şartlar üzerinde bir konsensüs ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte pek çok uluslar arası kuruluş bu standartlara ne kadar uyulduğunu izlemektedir; hatta bazı ülkeler dış siyasetlerini şekillendirirken bunları hesaba katmaktadır.[16]

Modern siyasî demokrasi, yönetenlerin, yaptıklarından dolayı, seçilmiş temsilcilerin rekabeti ve işbirliği yoluyla, dolaylı olarak hareket eden vatandaşlar tarafından, kamusal alanda sorumlu tutuldukları bir yönetim biçimidir.[17]

[16] Schmitter, Philippe C., Karl, Terry Lyn, *Sosyal ve Siyasal Teori, Demokrasi Nedir, Ne Değildir?*, Der: Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kit., 1993, s. 3.
[17] Schmitter, a.g.e., s. 4.

Demokrasinin en genel ve temel tanımı, halk tarafından yönetimdir. Demokratik idealler göz önüne alındığında; halk için irade, yani halkın tercihleri doğrultusunda yapılan bir yönetim olarak tanımlanabilir.[18] Demokrasi uygulamasında bazı doğrudan demokrasi örnekleri görülse de burada asıl anlatılmak istenen temsili demokrasidir. Elbette ki tüm dünyada tek bir demokratik modelden söz edilemez. Çünkü farklı toplumların farklı özellikleri olacaktır ve bu durum onların yönetim sistemlerine de yansıyacaktır. Dolayısıyla farklı demokratik sistemler de söz konusu olacaktır. Burada toplumların özelliklerinin yanı sıra yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkeleri de önemlidir. Özetle devletler yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkelerini hangi oranda tercih edeceklerini belirlerken toplumsal özelliklerini göz önünde bulundururlar.

Lijphart, demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki farklı demokratik sistemler üzerinde durmuş ve bu sistemleri ikili bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Buna göre, çoğunlukçu modelle oydaşmacı modelin tanımları karşılaştırıldığında; çoğunlukçu gruba göre demokrasinin en yalın tanımı "halkın çoğunluk tarafından yönetilmesidir." Bu tanımın iddiası çoğunlukların yönetmesi, azınlıkların da muhalefet etmesi gereğidir. Bu görüşe oydaşmacı demokrasi modeli tarafından itiraz edilmektedir. Oydaşmacı demokrasi modeline göre demokrasi, "bir karardan etkilenenlerin o kararın oluşmasına doğrudan doğruya ya da seçilmiş temsilcileri aracılığıyla katkıda bulunması" demektir. Ayrıca kaybeden grubu karar verme sürecinin dışında tutmak açıkça demokrasinin temel anlamının ihlalidir.[19]

Aksini vurgulamasına karşın, demokrasinin herkesçe kabul edilecek kısa bir tanımını yapmaya uğraşarak, demokrasiyi tek bir kelime yani "katılım" olarak tanımlayan Ateş'e göre, demokrasinin tam bir tanımını yapmak mümkün olamıyor, demokrasinin doyurucu bir tanımı yapılmadığına gören en azından kriterleri ve içinde oluştuğu ortam ortaya konulabilir.[20]

[18] Lıjphart, Arend, ve diğerleri, *Çağdaş Demokrasiler*, Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yay., s. 11.
[19] Lijphart, a.g.e., s. 25.
[20] Ateş, a.g.e., s. 116-117.

Robert Dahl, modern siyasi demokrasinin (yada onun tabiriyle, "polyarchy"nin) varlığı için "asgari usuli" şartlar adını verdiği genellikle kabul gören bir liste sunmuştur; makul ölçüde duyarlı bir demokrasi eğer en az bu kurumsal garantiler bir arada olursa var olabilir:

1- Devlet politikası hakkındaki hükümet kararları üzerindeki kontrol yetkisi, anayasal olarak seçilmiş organlarda toplanmalıdır.

2- Seçilmiş organlar, baskının nispeten nadir olarak görüldüğü, sık sık yapılan ve dürüstçe idare edilen seçimlerle işbaşına gelmelidir.

3- Pratik olarak bütün yetişkinler organların seçiminde oy hakkına sahip olmalıdır.

4- Pratik olarak bütün yetişkinler devlette seçimle belirlenen organlara seçilebilme olanağına sahip olmalıdır.

5- Vatandaşların geniş tanımlanmış siyasi meselelerle ilgili, ciddi cezaların tehdidi bulunmaksızın kendilerini ifade edebilme olanakları olmalıdır.

6- Vatandaşlar alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma imkanına sahip olmalıdır. Bunlardan da öte, alternatif haber kaynakları mevcut olmalı ve kanunlar tarafından korunmalıdır.

7- Vatandaşlar, aynı zamanda, bağımsız siyasi partileri ve menfaat gruplarını içine alan nispeten bağımsız kuruluş ve organizasyonları şekillendirebilme hakkına sahip olmalıdır.[21]

Birçok teorisyene göre, bu yedi şart usul demokrasisinin temelini teşkil eder görünmektedir, ama Schmitter bunlara iki şart daha eklemeyi önermektedir. İkincisi yukarıda anılan yedi tanesinin üstü kapalı bir şekilde ön şartı olarak adlandırılabilir, ilki ise konunun daha rafine hale getirilmiş şekli olarak düşünülebilir.

[21] Dahl, Robert, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, New Hawen: Yale University Pres, 1982, s. 11.'den, Schmitter, Philippe C., Karl, Terry Lyn, *Sosyal ve Siyasal Teori, Demokrasi Nedir, Ne Değildir?*, Der: Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kit., 1993, s. 8-9.

8- Halk tarafından seçilmiş organlar, anayasal yetkilerini seçilmemiş organların (fiili olsa bile) ezici muhalefetine tabi olmadan kullanabilmelidir. Eğer ordu mensupları, yerleşik memurlar, ya da devlet yöneticileri seçilmiş memurların özgürce hareket edebilme kapasitelerini sınırlarsa yahut halkın temsilcileri tarafından alınan kararları veto ederse demokrasi tehlikeye girer.

9- Devlet kendi kendini yönetmelidir. Devlet diğer üstün siyasi sistemler tarafından getirilen baskılardan bağımsız olarak hareket edebilmelidir.[22]

Lijphart, demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki farklı demokratik sistemler üzerinde durmuş ve bu sistemleri ikili bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Bunlardan birincisi daha çok homojen toplumlara özgü olan ve yönetimde istikrar ilkesinin hakim olduğu Westminster yani çoğunlukçu model diğeri ise daha az homojen veya heterojen yapıya sahip toplumlarda söz konusu olan ve temsilde adalet ilkesinin hakim olduğu oydaşmacı modeldir. Bu iki model demokratik sistemlerin çoğunluk ve oydaşma esasına göre yönetilmelerinde iki uç noktadır. Bu iki model tamamen saf hallerinde uygulamada hiçbir ülkede görülmez. Ülkeler toplum yapılarına göre bu iki uç uygulama arasında çeşitli noktalarda bulunabilirler.

Demokratik sistemler hakkında yapılan bu genel değerlendirmenin ardından, çoğunlukçu ve oydaşmacı modelin ayrımında öne çıkan sekiz özelliği kısaca incelemeye çalışalım.

1. Yürütme gücünün toplanması veya dağıtılması açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Westminster modeli demokrasi ile oydaşmacı demokrasi modeli arasındaki ilk ve en önemli fark, halk temsilcilerinin, yönetime ve özellikle yürütme organına ne ölçüde katıldıkları konusundadır.

Westminster modeli açısından, tek partinin yürütme gücünü dar çoğunlukçu kabinelerinde toplama eğilimi söz konusudur. Bu model yürütme gücünü, nispeten zayıf bir parlamento çoğunluğunca desteklenen bir hükümette toplar. Burada iki

[22] Schmitter, a.g.e., s. 9.

partili sistem sonucunda iki ana partinin güçleri aşağı yukarı denk olduğu için seçimi kazanan parti çok az bir farkla çoğunluğu elinde bulundurur. Yani çoğunlukçu modelde kabine tek partili ve dar çoğunluklu bir yapıya sahiptir. Bu modelin en tip örneği İngiltere'dir. İngiltere'de kabine çok ezici olmayan bir çoğunluğa dayalı ve onun çıkarlarını gözeten, onun temsilciliğini yapan bir kimlik taşır.

Oydaşmacı model ise en genel ifadeyle yürütme gücünün paylaşılmasını öngörür. Bu modelde bütün önemli partilerin yürütme gücünü geniş bir koalisyon içinde paylaşmaları söz konusudur. İsviçre ve Belçika bu modelin en tip örnekleridir. Oydaşmacı modelde koalisyonlar söz konusu olduğuna göre de birçok koalisyon şekli söz konusu olacaktır. Bunlar politikaları esas alan koalisyon teorileri ve politikaları hesaba katmayan koalisyon teorileridir. Politikaları hesaba katmayan koalisyon teorileri üç çeşittir; asgari çoğunluklu koalisyonlar, asgari büyüklükte koalisyonlar ve asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlardır. Politikaları esas alan koalisyonlar ise iki çeşittir; asgari uzaklıklı koalisyonlar ve asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlardır.

2. Yürütme-yasama ilişkilerinde üstünlük ve kuvvet dengesi açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Westminster modeli ve oydaşmacı model arasındaki ikinci fark devletin yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkileri ilgilendirir. Yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkide iki durum söz konusu olabilir. Bunlardan birincisi, ya yürütme ya da yasamanın üstün olduğu bir modeldir. Diğeri ise her ikisinin yani yasama ve yürütmenin ilişkilerinde bir dengenin söz konusu olduğu modeldir. Gerçek siyasal hayatta, tam denge ile aşırı dengesizlik durumları arasında çeşitli örüntülere rastlanabilir.

Çoğunlukçu demokrasi modeli yasama-yürütme ilişkilerinde yasama ve yürütmenin yetkilerinin birleştiği ve yürütmenin üstünlüğünün söz konusu olduğu bir modeldir. Bu modelin demokratik rejimlerdeki biçimsel düzenleniş tarzı parlamenter hükümet veya kabine hükümeti sistemidir. Parlamenter hükümet kısaca yürütme iktidarının, yasama iktidarından kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal

demokrasi tipi olarak tanımlanabilir. Bir parlamenter sistemde iki temel özellik söz konusudur. Birincisi, yürütmenin başı ve onun kabinesi, yasama organına karşı sorumludur. Bunlar yasama organının güvenine dayanırlar ve yasama organının güvensizlik oyuyla görevlerinden uzaklaştırılabilirler. İkincisi ise, başbakanların yasama organınca seçilmesi özelliğidir. Parlamenter hükümet sisteminin güçlü ve zayıf tarafları söz konusudur. Bu sistemin zayıf yönü yürütmenin istikrarı sorunudur. Parlamenter sistemlerde, İngiltere'de olduğu gibi, başbakanların ve kabinelerin çok istikrarlı olmaları mümkündür; ancak sağlam bir çoğunluk koalisyonundan yoksun çok partili parlamentolarda kabinelerin sık sık düşürülmesi ihtimali kuvvetlidir. Bu sistemin güçlü tarafı ise yasama-yürütme arasında ciddi uyuşmazlıklar ve kilitlenmeler ihtimalinin olmamasıdır.

Oydaşmacı demokrasi modelinde daha dengeli bir yasama-yürütme ilişkisi söz konusudur. Bu modelde resmi ve gayri resmi kuvvetler ayrılığı söz konusudur. Bu modeldeki yaygın biçimsel düzenleniş tarzı başkanlık sistemidir. Başkanlık sisteminde başkan anayasanın belirlediği bir dönem için seçilir ve yasama organının güvensizlik oyuyla istifaya zorlanamaz. Resmi kuvvetler ayrılığı hem yasama hem de yürütmeyi birbirinden bağımsız kılar. Ayrıca başkanlar ya doğrudan doğruya ya da bir seçim heyeti yoluyla halk tarafından seçilir. İsviçre'de yürütme ve yasama arasındaki ilişki ABD'deki başkanlık sistemine benzer. Başkanlık sisteminin de güçlü ve zayıf tarafları söz konusudur. Başkanlık sistemindeki sorun, yasama ve yürütme arasında ciddi uyuşmazlıkların yaşanması ve kilitlenmeler sorunudur. Başkanlık sisteminin güçlü yönü ise başkan belli bir dönem için seçildiğinden, yürütme organının büyük istikrar göstermesi garantilenmiş olmaktadır.

3. Yasama yetkisinin toplanması ve paylaşılması açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Bu bölümde çoğunlukçu demokrasi modeli ile oydaşmacı demokrasi modeli arasındaki üçüncü farkı yani parlamentolarda yasama yetkisinin toplanması ve paylaşılması konusunu inceleyeceğiz. Burada yasama yetkisinin tek mecliste toplandığı veya iktidarın farklı biçimlerde oluşmuş iki meclis arasında eşit olarak

bölüşüldüğü iki meclisli bir yasama organı söz konusudur. Uygulamalar baktığımızda bu ikisi arasında birçok düzenleme olduğunu görebiliriz.

Yasama organı içindeki iktidar dağılımına ilişkin olarak saf çoğunlukçu model, yasama yetkisinin tek mecliste toplanmasını gerektirir. Bu anlamda tek bir meclisin söz konusu olmadığı durumlarda da asimetrik iki meclislilik söz konusu olacaktır. İlk olarak tek meclisli sistem çoğunlukçu modelle, iki meclisli sistemde oydaşmacı modelle ilişkili olduğuna göre, çoğulcu toplumlarda iki meclisin, daha türdeş toplumlarda ise tek meclisin bulunması beklenebilir. Ancak incelediğimizde bu değişkenler arasında zayıf bir ilişki olduğunu görmekteyiz. Bunun için nüfus hacmi ve federalizm daha ön plana çıkmaktadır.

Saf oydaşmacı model ise iktidarın farklı biçimlerde oluşmuş iki meclis arasında eşit olarak bölüşüldüğü iki meclisli bir yasama organı özelliğine sahiptir. Tek meclis yerine iki meclisli bir yasama organının başlıca sebebi ikinci mecliste bazı belli azınlıklara özel bir temsil alanı sağlamaktır. İki meclis sistemini açıklamak için çoğu zaman ileri sürülen iki izah, bir ülkenin nüfus hacmi ve federalizmdir. Bunun gerekçesi ise büyük ülkelerdeki çok çeşitli menfaatleri ve federe sistemlerdeki kurucu birimlerin menfaatlerini temsil edebilmek için ikinci meclislerin gerekli olmasıdır. Gerek nüfus büyüklüğünün, gerek federalizmin iki meclis sistemi ile ilişkili oldukları açıktır. Nüfus büyüklüğü ile federalizmin etkilerini ayrı ayrı incelediğimizde, büyüklük daha güçlü faktör gibi görünmektedir.

4. Parti sayıları açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Çoğunlukçu ve oydaşmacı demokrasi modelleri arasındaki diğer bir fark, parti sistemlerinin nitelikleriyle yani sistem içinde faaliyette bulunan siyasal partilerin sayısı ve bunlar arasındaki farklarla alakalıdır. Çoğunlukçu modelin özelliği, iki büyük partinin daha çok sosyo-ekonomik sorunlarla birbirinden ayrıldığı iki partili bir sistemdir. ABD, İngiltere, Yeni Zelanda iki partili sistemde saf modele çok yakındır. İki parti sisteminin lehinde bir takım görüşler vardır. İlk olarak, iki parti sisteminin en büyük avantajı, demokratik rejim üzerindeki ılımlaştırıcı ve merkeze yaklaştırıcı etkisidir. İkincisi, iki partili sistem istikrarlıdır, uzun ömürlüdür

ve etkindir. Diğer bir avantaj, iki partili sistemde hükümet programı doğrudan seçmence seçilmiş olur. Ve son olarak iktidarın kullanılmasında yürütmede bulunan partiye açık ve kuşkusuz bir sorumluluk yükleyecek, böylece sorumlu belli olacaktır.

Oydaşmacı modelde ise, daha fazla sayıda büyük parti ve bunları birbirinden ayıran daha fazla sayıda sorun, mesela sosyo-ekonomik sorunlara ek olarak dinsel ve kültürel sorunlar da söz konusudur. Saf oydaşmacı modele en yakın konumdaki İsviçre ve Belçika'da hiçbir partinin çoğunluk partisi statüsüne yaklaşamadığı çok partili bir düzen vardır. Bunun sebebi olarak da çok boyutlu parti sistemini ve nisbi temsil sistemini gösterebiliriz. Öte yandan, nispeten çok sayıda parlamenter partilerden oluşan bir sistemin oydaşmacı niteliği ile, geniş çoğunluklu ve kısa ömürlü kabineler arasında da bir ilişki vardır.

5. Parti boyutları açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Tek boyutlu veya çok boyutlu parti sistemlerinde belirleyici unsur toplumların yapısının plüral olup olmadığıdır. Bu anlamda plüral toplum yapısına sahip olmayan toplumlarda çoğunlukçu model, plüral toplum yapısına sahip olan toplumlarda ise oydaşmacı model söz konusu olacaktır.

Çoğunlukçu demokrasi modeli parti sistemlerinde partiler çatışmasının sorun boyutları açısından tek boyutludur denilebilir. Bu tek sorunsal boyut sosyo-ekonomik veya sol-sağ boyutu üzerinde farklılaşır. Ancak salt tek sorunsal boyuttan söz edilemez elbette. Burada söz konusu olan diğer boyutlara nazaran sosyo-ekonomik boyutun önemli derecede ön plana çıkmasıdır.

Oydaşmacı modelde ise partiler arası farklar çok boyutludur. Birçok bölünme çizgileriyle bölünmüş plüral toplumlardaki bölünmelerin çokluğu onların parti sistemlerinin çok boyutluluğunda yansımasını bulur. Sorun boyutları olarak yedi sorun boyutu sayılabilir ancak bunlardan özellikle sosyo-ekonomik ve dinsel boyut öne çıkmaktadır.

6. Seçim sistemleri açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Çoğunlukçu demokrasi modelinde tipik seçim sistemi, tek isimli nisbi veya mutlak çoğunluk sistemidir. Tek isimli nisbi veya mutlak çoğunluk sistemleri, çoğunlukçu sistemi en iyi şekilde yansıtır. Bu sistemde en fazla sayıda seçmenin desteğini sağlayan aday kazanır, öteki seçmenler ise temsil edilmezler. Ayrıca ülke çapında oyların nisbi veya mutlak çoğunluğunu elde eden parti, parlamentoda da artık temsil edilme eğilimi gösterir. Bu modelin büyük partileri artık, küçük partileri eksik temsil ettiren bir özelliği vardır.

Oydaşmacı demokrasi ise nisbi temsil sistemini kullanır. Nisbi temsil sisteminin başlıca amacı parlamentodaki sandalyeleri partilerin aldıkları oy oranında dağıtmaya çalışmaktır. Yani nisbi temsilde gerek çoğunlukların, gerek azınlıkların temsil edilmesi ve herhangi bir parti artık veya eksik temsil edilecek yerde, oyların sandalyelere orantılı olarak dönüştürülmesi hedeflenir.

7. İktidarın bölünmesi açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Çoğunlukçu ve oydaşmacı demokrasi modelleri arasındaki yedinci fark, iktidarın merkezi yönetimle daha alt düzeydeki yönetimler arasında bölünmesi konusundadır. Bu anlamda iktidarın bölünmesi yani federal devlet – tek devlet ve merkezden yönetim – yerinden yönetim karşıtlıkları incelenecektir. Genel olarak baktığımızda çoğunlukçu hükümet sistemi, tekçi ve merkezden yönetimcidir.

Oydaşmacı modelin yöntemleri ise federalizm ve yerinden yönetimdir. Federalizm, merkezi yönetimle, federasyon üye birimlerinin yönetimleri arasında, anayasa ile güvence altına alınmış bir iktidar bölünmesi demektir. Lijphart'ın incelediği yirmi iki demokratik rejimden yalnızca altısı federal devlettir. Ancak federalizm, yerinden yönetimin zorunlu veya yeterli bir şartı değildir. Biçimsel bakımdan tekçi devletlerde de yerinden yönetime dayalı iktidar olabilir.

8. Anayasalar açısından çoğunlukçu model ve oydaşmacı model:

Çoğunlukçu ve oydaşmacı modeller arasındaki son fark, parlamento çoğunluklarının yasama yetkisi üzerinde açık sınırlamalarının bulunup bulunmadığına ilişkindir. Çoğunlukçu ve oydaşmacı modelin karşılıklı

incelenebilmesi açısından üç önemli kriter söz konusudur. Bunlar, yazılı ve yazısız anayasalar, anayasanın değiştirilmesi ve azınlığın vetosu, son olarak da yargı denetimidir.

Çoğunlukçu modelde yazılı ve yazısız anayasalar çok önemli değildir. Önemli olan çoğunluk üzerinde anlamlı sınırlamalar koyup koymadığıdır. Yine de çoğunlukçu modelde İngiltere, Yeni Zelanda ve İsrail gibi yazılı olmayan anayasaların söz konusu olduğu devletlerde manevi yükümlülük eksikliği duyulabilir. Çoğunlukçu modelde anayasayı değiştirme şekli parlamento çoğunluğu üzerinde anlamlı bir sınırlama yapmaz. Ve son olarak da anayasa ile yasanın çatışması halinde yargısal denetim söz konusu değildir.

Oydaşmacı modelde ise anayasayı değiştirme yöntemleri açısından parlamento çoğunluğu üzerinde anlamlı bir sınırlama söz konusudur. Bu anlamda bir azınlık vetosunun doğal olarak oluştuğu söylenebilir. Anayasa ile yasalar arasında çatışma çıktığında anayasa yargı denetimi yoluyla yorumlanacaktır. Yani anayasayı yorumlama yetkisi yasama organında değildir.[23]

[23] Lijphart, a.g.e., s. 11-35.

2. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

Bu bölümde, Türkiye'de demokrasi başlığı altında, Türkiye'nin demokratikleşme süreci, modernleşme ve demokratikleşme bağlamında Türk demokrasisi ve Batı'nın etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece günümüz Türkiye'sinin Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki gelişmelerinin, daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

2.1. Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci

Bilindiği gibi, Türkiye'nin demokratikleşme süreci, modernleşme süreciyle eş zamanlı olarak gelişmeye başlamış, bu alandaki çalışmalar konuyu bu şekilde ele alıp incelemişlerdir. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin kökenini, Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün olabilir. Ancak öncelikle modernleşme kavramına kısaca değinmenin, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi, bugünkü yapısının tam olarak anlaşılması için gerekli olduğu söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye'nin bugünkü demokrasisinin yapısını, ilkelerini ve kurumlarını doğru analiz edebilmenin, öncelikle ve özellikle modernleşme kavramını iyi anlamakla mümkün olabileceği de söylenebilir.

Köker'e göre, modernleşme, sözcük anlamı itibariyle modern olana doğru ilerleyen bir süreci anlatmaktadır. Sosyal bilimlerde modernleşme, bir teorik inşa olarak, "geleneksel toplum"dan "modern toplum"a doğru ilerleyen bir değişim sürecini anlatmaktadır. Buna göre, tarihin başlangıcı ile sonunu anlatan iki toplum tipi vardır: "geleneksel" ve "modern" toplum. İnsanlık tarihinde ilk kez Batı Avrupa'da başlayıp gelişen ve Kuzey Amerika'da en belirgin gerçeklik düzeyinde kendini açığa vuran süreç, sanayileşmiş, evrensel geçerliliği olan bir bireysellik ve rasyonalite kültürünü yerleştirmiş, demokratik temsili sistemle yönetilen bir "toplum tipi"ne erişmiştir. Dünyanın geri kalan bölümünde tarih, bu "modern toplum tipi"ne doğru değişim sürecini yaşamaktadır.[24]

[24] Köker, a.g.e., s. 199-200.

Türköne'ye göre, modernlik, Batı'nın inşa ettiği, farklı mecralarda akan birçok ırmağın birleştiği noktada şekillenen ve dünyayı bir kaldıraç gibi bütünüyle değiştiren bir tarih dönemini ifade etmektedir. Siyasal alanda demokrasiyi, kültürel alanda insan merkezli bir dünya tasavvurunu, bilimsel alanda sınırsız bir akıl egemenliğini ve ekonomik alanda sanayi devrimi ile kitlesel üretimi gerçekleştiren Batı, modernlik adı verilen bu sahip oldukları ile dünyayı egemenliği altına aldı. Batının her alanda ortaya çıkan bu tartışılmaz üstünlüğü öylesine güçlü bir rüzgar estirdi ve dünyayı bütünüyle etki menziline aldı ki, Batı dışında kalan toplumlar hızla değişmeye başladılar. Batı dışı toplumların, Modernliğin etkisi altında hızla değişmesine modernleşme adını veriyoruz. [25]

18. yy. sanayi devrimi ile birlikte değişimin hızı öncesiyle kıyaslanamayacak derecede olağanüstü şekilde artmış; bu durum, değişim kavramının içeriğinin de olağanüstü bir şekilde farklılaşmasına yol açmış ve bu yeni dönem modern dönem olarak adlandırılmıştır. Modern dönem, tarihsel alt yapısıyla ve özellikle sonrasıyla iktisadi, siyasi, idari, toplumsal, bilimsel alandaki büyük değişimi de beraberinde getirmiştir. Ortaylı'ya göre; Osmanlı toplumunun modernleşmesi modernleşmenin klasik tarifi olan, gelişmiş toplumun özelliklerinin az gelişmiş bir toplum tarafından alınması şeklinde anlaşılamaz. Modernleşme kısaca var olan değişmenin değişmesidir. 19. yüzyıl toplumu yeni bir değişme ivmesi kazanmıştır. Kuşkusuz ki her şeyin değiştiğini asıl saptayan batı toplumuydu.[26] Dolayısıyla bu büyük değişimin kaynağı batı olmuş ve modern dönem batıyla özdeşleşmiş, batı en yüksek uygarlık düzeyinin adresi olmuştur.

Ancak batı dışındaki ülkeler, batıyla kıyaslanmayacak kadar uygarlık seviyesinde geri kalmışlar, bunun sonucunda modern dönem tüm dünyayı etkisi altına almış ve dünyanın geri kalan ülkeleri en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için yönlerini batıya çevirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da geri kalmış ve Tanzimat'tan itibaren en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için yönünü batıya çevirmiştir. Bu anlamda, Ortaylı'ya göre, Batı Avrupa tarihte sanayi devriminin öncüsü olmuş toplumların kıtasıdır. 18. yüzyıla kadar Batı Avrupa'nın gelişimine

[25] Türköne, Mümtazer, *Türk Modernleşmesi*, Ankara: Lotus Yay., 2003, s. 9.
[26] Ortaylı, a.g.e., s. 14.

ayak uyduramamış devletlerin bilinçli ve uyarılmış bir gelişme sürecine girdiği görülür. Buna otokratik gelişme denilir. 18-19. yüzyılın otokratik yönetimini 20. yüzyılın totaliter yönetimleriyle eş tutmamak gerekir. Çünkü otokrasi hiçbir zaman totaliter yönetimin kontrol aygıtlarına sahip olmamıştır. Otokratik sistemde belli bir esneklik ve yönetimin katmanları arasında belli bir bağımsızlığın olması gerekir. Otokrasi can ve mal güvenliğini hiçe sayan müsadereci bir rejim değildir. Otokratik yönetim eğitimi geliştirir; ancak eğitim sonucu genç kuşakların laik bir dünya görüşünü benimsemelerini ve özgür düşünce sahibi olmalarını istemediğinden, tarih, felsefe, hukuk alanında sansürlü bir eğitim uygulanır. Bürokrasi güçlenir, uzmanlaşır ama en güçlü bölüm kolluk kuvvetleridir. Otokratik rejimde bulunmayan şey, siyasal özgürlükler, siyasal katılma ve çoğulcu siyasal denetim mekanizmasıdır. 19. yüzyıl otokratik yönetimi, sanayi, tarım, ticaret ve eğitimde güdümlü bir eğitim politikası izlemiştir.[27]

Türk modernleşme sürecinin özelliklerini, gelecek bölümde ayrıntılı şekilde ele alacağız ancak, bu noktada kısaca değinmek demokratikleşme sürecini sağlıklı şekilde anlamamız için yararlı olabilir. Bilindiği gibi modernleşme süreci bizde, batıda olduğu gibi toplumdan kaynaklanan bir durum değildir. Aksine modernleşmenin yönü yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Türk modernleşmesi, öncelikle devletli bir toplumun modernleşmesidir. Bu süreçte, güvenlik endişesi sebebiyle ortaya çıkan devletin bekası sendromu, siyasal programların arasında tartışılmaz bir üstünlüğe ve diğerlerinin sınırlarını ve içeriğini belirleme konumuna yükselmiştir. Bu noktadan hareketle, Tanzimat döneminden günümüze kadar girişilen modernleşme sürecinin temel sebebinin güvenlik meselesi olduğu söylenebilir. On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozdu ve İmparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorladı. Batı'nın kudreti arttığı sırada Osmanlı idare sistemi, özellikle ordusu, bozulmaya başladı.[28]

[27] Ortaylı, a.g.e., s. 39-41.
[28] Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yay., 1996, s. 31.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askeri, ekonomik, idari, toplumsal sistemlerde başlayan bozulma konusunu ele alan Kongar, Osmanlıların çöküş nedenlerini iç ve dış olarak iki grupta incelemiştir. Dış nedenlerin birincisi kapitülasyonlardır. İkinci grup dış nedenler, Batı uygarlığının Osmanlılar üzerinde (kapitülasyonlardan ayrı olarak) kurduğu siyasal ve ekonomik denetim mekanizmalarıdır. Birinci olarak yeni dünyanın keşfi, Avrupa'da değerli madenleri arttırmış, bu ise şiddetli enflasyon yaratarak, Osmanlıyı da etkileyip, bir süre sonra, Osmanlı pazarını Avrupa'ya bağımlı kılmıştır. İkinci olarak, yeni ticaret yollarının keşfi, Akdeniz ve Anadolu ticaret yollarının önemini de azaltmıştır. İşte bu iki olay sonunda, Osmanlı devleti ve ekonomisi gitgide, önceleri dolaylı, sonraları dolaysız bir sömürge durumuna düşmüştür.

Osmanlıların çöküşüne yol açan iç ögeler, Osmanlının halktan ve toplumdan kopuk olan devlet anlayışında yatar. Devşirme bürokrasi ve onun vurucu gücü olan yeniçeriler, devleti yönetmekle birlikte, toplumda hiçbir ekonomik, toplumsal etnik ve benzeri köke sahip değildiler. Gücünü dinden ve gelenekten alan Osmanlı (yani Padişah) bu gücünü koruyabilmek için çok ince dengelere dayanmak zorundaydı. Bu dengelerin başında da reaya'ya karşı ondan kopuk bir merkezi bürokrasiyi kullanmak geliyordu. İşte bu ince dengelerdir ki, Osmanoğlunu, ticari ve sınai etkinliklere karşı da kuşkulu kıldı. Servet birikimi, siyasal güç demekti. Siyasal güç ise Osmanoğlunun tacını tehlikeye atardı. Bu nedenle, reaya'nın ticari ve sınai etkinlikleri, hiçbir zaman siyasal rakip olmayacak olan Hıristiyanların eline bırakıldı. Sonunda, bu süreç hem onlar arasındaki ulusçuluk akımını hızlandırarak hem de dış güçlerin denetimini artırarak, yıkılışa yol açtı.[29]

Ortaylı'ya göre, 18. yüzyıldan beri devletler, kaçınılmaz olarak merkeziyetçi bir dönüşüm geçirmektedirler. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde mali, idari, hukuki, alanda standart ve bütüncü bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir. 19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu geleneksel devlet tipinden modern merkeziyetçi bir devlet tipine geçiş sürecini yaşamaktaydı. Merkeziyetçilik orduda, idarenin diğer şubelerinde yaygın bir biçimde görülmektedir. Nihayet merkeziyetçi gelişme sonucu hukuki mevzuat da yeniden düzenlendi. Ancak hukuki

[29] Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, Remzi Kit., 2000, s. 16-17.

mevzuatın bütün tebaya göre düzenlenmeye başlamasıyla, laik gelişmeler de başlayacaktı.[30]

Modernleşme döneminde reformlar ilk olarak ordu ve idare teşkilatında başlamış, daha sonra toplumsal ve siyasi alanda da etkisini göstermiş, siyasi reformlarda, içeride aydınlar ve dışarıda Batılı devletlerin etkisi de söz konusu olmuştur. Karpat'a göre, İmparatorluğun askeri teşkilatını kuvvetlendirerek Batı'nın üstünlüğüne karşı bir denge kurabilmek amacı ile Osmanlı padişahları orduda ve devlet idaresinde ilk reformları yapmışlardır. Bu reformlar, zamanla bütün topluma tesir eden zincirleme tepkilere yol açarak toplum hayatının her safhasında köklü değişmeleri zorunlu kıldı. Toplumun hayatta kalabilmesi ve istiklaline sahip olabilmesi için böyle bir değişiklik kaçınılmaz bir zaruret olmuştu. Siyasi değişme, ordu ve idare teşkilatında yapılmış olan reformların kökleştirilmesi ve genişletilmesi yolunda atılması gereken mantıki bir adım gibi görünüyordu. Siyasi reformlar, Osmanlı padişahları üzerinde aynı zamanda baskısını hissettiren biri iç, diğeri dış iki ayrı amilin tesiriyle meydana gelmişti. İçeride, yeni açılan okullarda yetişmiş ve Batılı fikirlerin tesirinde kalmış yeni bir aydınlar zümresi belirmişti. Dışarıda ise, Batılı devletler, siyasi ve ekonomik taahhütlerini yerine getirmeye muktedir, nispeten kuvvetli bir Osmanlı devletiyle iş görmeyi tercih ediyorlardı. Bunun neticesi olarak padişah, sahip bulunduğu mutlak iktidarı, 1839 yılında bizzat kendisi sınırlandırdı.[31]

Türk modernleşme sürecinin nasıl başladığını, sebeplerini, temel özelliklerini kısaca tespit etmeye çalıştığımız bu açıklamalar ışığında, Türk modernleşme sürecinin bir parçası olduğunu söyleyebileceğimiz Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin, daha sağlıklı şekilde ele alınıp, incelenebileceği söylenebilir. Artık, Türk demokratikleşme sürecinde ilk siyasi reform diyebileceğimiz özelliğiyle önemli bir yere sahip olan Tanzimat Fermanıyla başlayan, günümüze kadar devam eden süreci, kilometre taşları itibariyle ele alıp, incelemeye çalışabiliriz.

Orduda başlayan ilk reformlar az çok kök salınca, bunları başka alanlarda reformlarla tamamlayıp kuvvetlendirmek üzere teşebbüslere girişildi. Bir taraftan reformları ordudan gayri alanlara yaymak fikri, diğer taraftan Batılı devletlerin

[30] Ortaylı, a.g.e., s. 123-124.
[31] Karpat, a.g.e., s. 20.

İmparatorluğun Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarları siyasi reforma zemin hazırladı. Bu reform 1839 yılında Tanzimat hareketi olarak ortaya çıktı. Gülhane Hattı Hümayunu adıyla anılan Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) rızasıyla Reşit Paşa tarafından düşünülüp yazılmış ve 3 Kasım 1839 günü İstanbul'da Gülhane meydanında okunmuştu. Tanzimat Fermanı, hiçbir teminat göstermeksizin, bütün vatandaşlara eşit haklar ve mal ve can emniyeti vaat ediyor, mali (yani vergi sisteminde), askeri ve adli safhalarda bazı reformlar ileri sürüyordu. Gerçekten de Tanzimat, o zamana kadar doğrudan doğruya dokunulmamış bulunan siyasi ve kültürel alanlara reformların yayılması hareketi idi.[32]

Türköne Tanzimat konusunu modernleşmenin önemli bir özelliği olan merkezileşme açısından ele almış, merkezileşme çabalarıyla laik reformları, yukarıda bahsettiğimiz gibi Ortaylı'yla benzer bir şekilde bağlantılandırmış, tanzimatı tebaalıktan vatandaşlığa geçişin başlangıç noktası olarak nitelemiş ve dış baskılara da değinerek modernleşmenin temel sebebi olan güvenlik endişesini de Tanzimat Fermanı'nın sebepleri arasında saymıştır. Türköne'ye göre, 1839'dan günümüze kadar devlet katında yürütülen modernleşme çabalarının arkasında, merkeziyetçi bir devletin kurulma özlemi yatar. Tanzimat'la birlikte başlatılan laik reformlara da bir tarafıyla bu çabaların ürünü olarak bakmak gerekir. Tanzimat, birey devlet ilişkisinde, tebaalıktan vatandaşlığa geçiş yolunda başlangıç noktasıdır. Tanzimat fermanıyla garanti altına alınan birey hakları; bugüne kadar uzanan birey haklarındaki gelişmeler ve dış baskılar ilişkisinin de ana çerçevesini vermiştir. Tanzimatçılar, Düvel-i Muazzama'ya bir cemile olarak hazırladıkları Tanzimat fermanıyla Avrupa kamuoyunun desteğini kazanmayı umuyorlardı. Avrupa'da Fransız devriminden beri mer'iyet kazanan birey haklarının benzerlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nda tesis ederek bu görüntüyü vereceklerini, dolayısıyla artarak gelen Rus tehdidine karşı Avrupa'dan bir destek bulacaklarını düşünüyorlardı.[33]

Tanzimat Fermanı'nın ardından Islahat Fermanı – Babıali'nin 1856'da toplanan Paris Konferansı'na iştirak edebilmesinin şartı olarak ilan olundu. 1839

[32] Karpat, a.g.e., s. 34.
[33] Türköne, a.g.e., s. 80-81.

Hattı Hümayunu'nun Hıristiyan ahaliye yaptığı vaatler bu fermanda tekrarlanıyordu. Bu iki fermanla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir siyasal görüş şekil almaya başladı: İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek vatandaşlık sıfatı altında, fakat imparatorluğun İslami geleneklerine halel gelmeksizin, eşit hak ve vazifeler tanımak.[34] Türköne de bu konuda dış baskılar konusuna değinerek, vatandaşlığa da vurgu yapmıştır. Buna göre, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, Ruslara karşı Avrupa'dan temin edilen desteğe karşı verilmiş bir ödündür. Islahat Fermanı, kurumlaşmış olan din ayrımını ortadan kaldırarak vatandaşlığa geçişte önemli bir merhale olmuştur.[35]

Güvenlik meselesi, dış baskılar ve reformların şekli konusunda Kapani'nin görüşleri demokratikleşme sürecinin ilk dönem genel seyrini özetler niteliktedir. Buna göre, Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğunda Hıristiyan kavimlerin giriştikleri bağımsızlık hareketlerini daima desteklemişlerdir. Daha sonraları, İmparatorluk içinde kalan Hıristiyan unsurların koruyuculuğunu üzerlerine almışlar ve bunlara Müslümanlarla eşit haklar tanınması yolunda müdahalede bulunmaktan geri kalmamışlardır. Osmanlı devlet adamları da, bir yandan dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önlemek kaygısı ile öte yandan Avrupa devletlerinin güvenini kazanmanın ve Batı medeniyeti dünyasına katılmanın bir şartı olarak, bu yönde gerekli bazı reformlara girişmenin zorunluluğunu duymuşlardır. Bu bakımdan, uzunca bir süre, insan hakları alanındaki gelişmeler, Müslüman olmayan unsurlara Müslümanlarla eşitlik hakkı sağlama girişimleri ile paralel olarak yürümüştür denilebilir.[36]

Aydınların siyasi alanda reform, yani meşruti idare isteği; padişahla maiyetinin Osmanlılık siyasetini gerçekleştirmek arzusu; ve yabancı devletlerin baskısı birleşerek, nihayet, yeni tahta çıkmış bulunan II. Abdülhamit'in (1876-1909) 23 Aralık 1876 tarihinde ilk Osmanlı Kanun-i Esasisi'ni ilan etmesine sebep oldu. Bu olay, Osmanlı tarihinde Birinci Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908 yılına kadar devam eden devrenin başlangıcını işaret eder. 1876 Kanun-i Esasisi vatandaşlara birtakım bireysel haklar tanıyor ve Mebusan ve Ayan Meclisinden meydana gelme bir parlamento sistemi kuruyordu. Ama Padişahın yetkilerine hiç dokunulmuyordu;

[34] Karpat, a.g.e., s. 34-35.
[35] Türköne, a.g.e., s. 81.
[36] Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yay., 1993,.s. 91-92.

yasama meclislerini istediği zaman toplantıya çağırıp dağıtabilirdi, yürütme (icra) organının üyelerini de istediği gibi tayin eder veya vazifeden uzaklaştırabilirdi.[37]

Türk toplumunun ilk yazılı anayasası olmak bakımından 1876 Kanuni Esasisi tarihte bir dönüm noktası sayılır. Kişi hak ve hürriyetleri de, ilk defa olarak klasik esaslara uygun, oldukça geniş bir liste halinde bu anayasada yer almıştır. Kanuni Esaside 19 maddede sıralanan (8-26. maddeler) hak ve hürriyetler arasında başlıca şunları görüyoruz: Kişi güvenliği, ibadet hürriyeti, basın hürriyeti, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı, eğitim hürriyeti, kanun önünde eşitlik, devlet hizmetine alınmada eşitlik, mülkiyet hakkı, angarya ve işkencenin yasaklanması, tabii hakim ilkesi, kanunsuz vergi konamayacağı ilkesi. İlk bakışta, bu listenin zamanın liberal anlayışına göre düzenlenmiş Batılı örneklerinden pek geri kalır bir tarafı yoktur. Fakat aslında bütün bu sayılan haklar ve hürriyetler sadece platonik bir değer taşımaktan öteye gitmiyordu: Çünkü bunlar herhangi bir güvenceye bağlanmış değildi.[38]

Türköne Tanzimat fermanı gibi I. Meşrutiyet konusunda da dış etkenler ve yine güvenlik meselesi açısından konuya yaklaşmıştır. Türköne'ye göre; 1876 Kanuni Esasi'si tıpkı Tanzimat fermanı gibi tersane konferansında bir araya gelen Avrupalı devletlere meşruti bir devlet görüntüsü vermek ve bu şekilde kapıya gelen Rus tehdidini bertaraf etmek için ilan edilmişti.[39]

İlk Mebusan Meclisi 19 Mart 1877'de toplandı. İkinci bir meclis ertesi sene toplantıya çağrıldı ama hükümet acı tenkitlere uğrayınca meclis süresiz dağıtıldı.[40] İlk meşrutiyet denemesi böylece sona ermiş ve Osmanlı İmparatorluğu, 1909 yılına kadar süren yeni bir istibdat dönemine girmiştir.[41]

Abdülhamit'in hürriyetleri birer birer yok edip 1877'den sonra Kanun-i Esasi'yi de kaldırması üzerine önce imparatorluk sınırları içinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu; zamanla bunlar Jön Türkler adıyla tanındı.

---

[37] Karpat, a.g.e., s. 36.
[38] Kapani, a.g.e., s. 103.
[39] Türköne, a.g.e., s. 81.
[40] Karpat,a.g.e., s. 36.
[41] Gözübüyük, A. Şeref, *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kit., 1997, s. 104.

Başlıca maksatları 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koydurmaktı. Ahmet Rıza Bey başkanlığında 1889 yılında Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular.[42]

1908 hareketi arifesinde bütün Jön Türk kurumları bir amaç üzerinde birleşmişlerdi; Abdülhamit'in istibdadına son vermek ve Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak. Balkan halkının da yardımıyla bu amaç 23 Temmuz 1908'de nispeten az kan akıtılarak gerçekleştirildi. Böylece Sultan Abdülhamit Anayasası, iki meclisli parlamento sistemini ve bütün hürriyetleri, halkın eşi görülmemiş heyecan ve sevinç gösterileri arasında yeniden yürürlüğe koydu. Bu tarih II. Meşrutiyet'in başlangıcını işaret eder.[43]

Kapani'ye göre, ikinci Meşrutiyet devrini başlatan 1908 hareketinin taşıdığı anlama ve karaktere parmak basmak gerekir: Bu, Osmanlı devletinde liberal yöndeki reform teşebbüslerine ilk defa olarak yeni bir unsur, halk unsurunu katan bir olaydır. Sayı ve nicelik bakımından bu unsurun sınırlılık derecesi ne olursa olsun, önemli olan nokta, 1908 Meşrutiyetinin ilk defa aşağıdan yukarıya doğru bir hareket şeklinde kendini göstermesidir.[44]

İkinci Meşrutiyet döneminde, 1876 Anayasasına göre seçilmiş olan milletvekilleri, yeni anayasa yapma yerine, anayasada değişiklik yapma yolunu yeğlemişlerdir. Anayasada yapılan en önemli değişiklik, 21 Ağustos 1909 da olmuştur. Bunu diğer değişiklikler izlemiştir. Anayasada yapılan değişiklikler, parlamenter sistemin yerleştirilmesi, güçler arasında denge sağlanması, Padişahın yetkilerinin kısıtlanması, Meclisin yetkilerinin artırılması amacına yöneliktir.[45]

1908 hareketinden hemen sonra İttihat ve Terakki'nin amacı Batı örneğine uygun parlamenter bir demokrasi rejimi kurmaktı. Aşağı yukarı 1910 yılına kadar Osmanlı Meclisi'nin oldukça hür çalıştığı söylenebilinir.[46]

[42] Karpat, a.g.e., s. 36.
[43] Karpat, a.g.e., s. 37.
[44] Kapani, a.g.e., s. 104.
[45] Gözübüyük, a.g.e., s. 106.
[46] Karpat, a.g.e., s. 48.

Ancak Kapani'ye göre, bunaltıcı bir despotizmden kurtulmanın verdiği bayram sevinci içinde, büyük ümitlerle başlayan İkinci Meşrutiyet rejiminin getirdiği hürriyet havası ne yazık ki uzun sürmemiştir. Meşrutiyet, halk hakimiyeti, parlamentarizm, siyasal hürriyet, kişi hakları gibi kavramlar kağıt üzerine yazılmış, fakat bunların hiçbirisi de tam anlamıyla gerçekleşemeden gene kağıt üzerinde kalmıştır. Hürriyetin ilanı diye adlandırılan ve Kanuni Esasinin yeniden yürürlüğe girdiği tarih olan 23 Temmuz 1908'in ardından daha bir yıl bile geçmeden, anayasada ilan edilen -ve sonradan da pekiştirilen- hürriyetlerin askıya alındığı görülür. 31 Mart hareketinin bastırılmasından sonra yerleşen sıkıyönetim rejimi, normal ve meşru hedeflerin ötesinde, maksada elverişli, sürekli bir yönetim sistemi niteliğine bürünmüştür. İşin daha acıklı olan yanı şudur ki, bu havayı yaratanlar, uzun yıllar hürriyet mücadelesi yapmış ve hedefe ulaştıktan sonra programlarını gerçekleştirmek üzere iktidara gelmiş olanlardır: Yani İttihat ve Terakki Fırkası liderleridir.[47]

Muhalefetin güçlenmesi ile iktidardan uzaklaştırılan İttihat ve Terakki, kısa bir süre sonra, Balkan bozgunundan da yararlanarak, 23 Ocak 1913 de Babıali baskını ile devlet yönetimine yeniden el koymuştur. Birinci Dünya Savaşı eşiğinde tatile gönderilen Meclisi Mebusan'ın savaş sırasında, hükümet üzerinde etkili bir denetimde bulunabildiği de söylenemez. 1918 sonbaharı, Osmanlı Devleti bozguna uğrarken 27 Ekim 1918 de Talat Paşanın sadrazamlıktan çekilmesi ile İttihat ve Terakki dönemi sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son Meclisi Mebusan'ı, 12 Ocak 1920 de toplanabilmiştir. Misakı Milli Bildirgesini yayınlayan Meclisi Mebusan 11 Nisan 1920 de resmen dağıtılmıştır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğunca yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistem, fiilen ve hukuken sona ermiştir. Başka toplumlarda uzun bir süreç içinde geliştirilen parlamenter sistemin, Meşrutiyet döneminde başarısızlığa uğramasında başlıca iki önemli etken vardır: Bunlardan biri parlamenter sisteme geçme çabalarının geniş bir halk kitlesine dayanmamış olması, diğeri de, çökmekte olan bir imparatorluğun son günlerine rastlamış olmasıdır.[48]

[47] Kapani, a.g.e., s. 105-106.
[48] Gözübüyük, a.g.e., s. 107.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbi'nde yenilişi 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekeresi'nin imzalanmasıyla kararlaştırıldı. Anadolu'da ise Mustafa Kemal ile onun etrafında toplananlar memleketin toprak bütünlüğü ve milli bağımsızlığı uğruna emsalsiz bir mücadeleye atılacaklardı. Mustafa Kemal sonrada mahalli grupların ileri gelenleriyle tutulacak hareket hattını görüştü. Misak-ı Milli adına alan bu esaslara göre memleket bölünmez bir bütün olarak yabancı işgalini reddediyordu. Mustafa Kemal 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi'ni topladı. Bu meclis, Milli egemenliğin emanetçisi, Türk halkının ve Türkiye'nin tek mümessili olduğu inancıyla hareket ediyordu.[49] Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'ne bir Anayasa projesiyle meclisin mahiyetini ve görevlerini açıklayan bir milli siyaset programı sundu. Anayasa 20 Ocak 1921'de kabul edildi. Anayasa'ya göre egemenlik kayıtsız şartsız milletindi ve bütün yetkiler Türk devletinin idarecisi Büyük Millet Meclisi'nde toplanmıştır.[50]

Teşkilatı Esasiye adını taşıyan ve 24 maddeden oluşan bu Anayasa ile, ulus egemenliği ilkesine dayanan, yeni bir Türkiye Devleti kurulmaktadır. 1921 anayasasının özellikleri şöyle sıralanabilir: Anayasa güçler birliği ilkesini ve Meclis Hükümeti sistemini benimsemiştir. Buna göre, Türkiye devleti, Türkiye Büyük Millet meclisi tarafından yönetilir. Yasama ve yürütme güçleri, mecliste toplanmıştır. Hükümet Büyük Millet Meclisi adını alır ve doğrudan doğruya, Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçilir. Meclis başkanı, bakanlar kurulunun da doğal başkanıdır. Bu Meclisin, parlamenter sistemde olduğu gibi, çalışmalara ara vermesi söz konusu olmamıştır. Anayasa, egemenliğin Ulusta olduğu, Ulusun bu egemenliği TBMM eliyle kullanacağı ilkesini benimsemiştir. Bu anayasanın bir diğer özelliği de, yargıdan söz etmemesi ve saltanat ve hilafet sorununu bir çözüme ulaştırmamasıdır. Ancak, Atatürk, olağan üstü yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemelerini de, güçler birliği ilkesine dayandırmış, yargı yetkisinin bile mecliste olduğunu ileri sürmüştür. 1921 anayasasıyla benimsenen Meclis hükümeti sistemi, Ulusal Kurtuluş Savaşının güçlü bir biçimde yönetilmesini ve İstanbul'daki saltanatın yıkılmasını kolaylaştıran, bir hukuksal temel olmuştur.[51]

[49] Karpat, a.g.e., s. 50-52.
[50] Karpat a.g.e, s. 54.
[51] Gözübüyük, a.g.e. s. 111-112.

Türk modernleşme ve demokratikleşme sürecindeki aktörler konusu, iç çekişme ve çatışmalar bundan önceki dönemde de söz konusudur ancak, 1921 anayasasıyla birlikte daha belirgin bir kutuplaşmanın ortaya çıktığı söylenebilir. Karpat'a göre, Türkiye'nin değişmesini tayin eden ve bu değişmede üstün rol oynayan iç amil iki belli grup arasındaki mücadelede olmuştur. Dinci muhafazakarlar grubu ile yenilikçi-laikçi grup. Her iki grup da daha sonraları milliyetçiliğin tesirinde kalmışlardır. Milliyetçilik cereyanı ise, yenileşme ile batılılaşmanın doğurduğu bir sonuçtur.[52] Kongar bu grupları farklı bir şekilde isimlendirmiş, bu isimlendirme Türk modernleşme ve demokratikleşme sürecinin aktörlerinin temel özelliklerini yansıtan bir nitelik taşımıştır. Buna göre, Türk siyasal yaşamı sınıfsal ilişkilerin iç içe girdiği, kökleri Osmanlı'ya dayanan, iki karmaşık cephe çizgisinde çözümlenebilir. Bunlardan biri, devletçi-seçkinci cephe, öteki gelenekçi-liberal cephedir.[53]

Anayasanın kabulünden sonra Millet Meclisindeki nispi birlik hali bozularak, her biri ayrı görüş ve programa sahip çeşitli gruplar meydana geldi. Ama bunlar yine de muhafazakarlar ve yenilikçiler olarak başlıca iki kısma ayrılıyordu.[54] Ülkeye gelen düşman, bütünüyle kovulduktan sonra Mustafa Kemal yeni seçimlere gitmeye karar verdi. Yeni seçimlerde, Mustafa Kemal'e karşı olan kişiler elendi. Çünkü, seçimlere katılacakların listesi Mustafa Kemal tarafından denetleniyordu. İkinci grubun gücü sınırlıydı. Seçimlerden sonra, 11 Ağustos 1923 tarihinde İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, örgütlü bir karşıt grubu dışarıda bırakmış olarak açıldı. Bu meclis bir devrim meclisiydi. Lozan Antlaşması'nı onayladı ve Cumhuriyeti kurdu.[55]

Türköne'nin Cumhuriyet hakkındaki görüşleri, modernleşme süreci göz önüne alındığında önemli bir bakış açısı vermektedir. Buna göre, 1923'te kurulan Cumhuriyet, 1839'da girilen yolun yeni bir merhalesidir. Bu tarihi bir bütün olarak kavrayamadığımız takdirde, Cumhuriyet'in "yeni" olarak takdim ettiği birçok şeyi gerçekten yeni zannedebiliriz. Bir toplumu tarihi bütünlüğünün yanında, monarşiden cumhuriyete geçiş son derece tali bir değişiklik olarak görülecektir.[56]

---

[52] Karpat, a.g.e., s. 21.
[53] Kongar, a.g.e., s. 131.
[54] Karpat, a.g.e., s. 54.
[55] Kongar, a.g.e., s. 138.
[56] Türköne, a.g.e., s. 80.

Nihayet 1923 yılında saltanat kaldırılarak yerine cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyetin kurulmasıyla tek parti sistemi uygulandı ve bu sistem bir iki küçük istisna ile 1945-46 yılına kadar gittikçe kuvvetlenerek devam etti. Cumhuriyet devrinin ilk yirmi beş yılı süresince yenilikçi-laikçi grup hakim durumda idi; bunlar, 1919-1922 yıllarında özel tarihi şartların yardımı ile iktidara geçip 1922'de saltanatı ve 1924'te de halifeliği kaldırarak durumlarını kuvvetlendirdiler.[57]

Tek parti sistemindeki iki istisnadan, yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırkadan özellikle gerçek anlamda bir muhalefet olması özelliğiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dikkat çekmektedir. Tek parti döneminde karşıt görüşlerin, muhalefetin tamamen yok edilmesine ve 1925 Takrir-i Sükun Kanunu'na kısaca değinmenin demokratikleşme sürecimiz açısından önemli bir döneme ışık tutacağı söylenebilir. Bu anlamda Karpat'ın tespitleri önemlidir. Buna göre, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması kastedilerek, bu laikçi reformların yarattığı derin tepki, memleket ekonomisinin kötü durumu ve hükümetin dış ticaret üzerine koyduğu tahditler dolayısıyla daha da ağırlaşmıştı. Duyulan hoşnutsuzluk Millet Meclisi'nde Halk partisi ile Başvekil İsmet Paşa'nın şiddetle tenkit edilmesi şeklinde beliriyordu. Mustafa Kemal'in halk tarafından sevilmesi, sahip olduğu şöhret ve nüfuz kendisini açıkça tenkit edilmekten koruyordu. Bu sırada Halk partisi içinde ayrılık baş gösterdi ve tanınmış üyelerinden bazıları partiden çekildiler. Ordu müfettişliğinden istifa ederek meclise seçilmiş olan Kazım Karabekir ile Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Refet Paşa, İsmail Canbulat ve daha birkaç milletvekili Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında yeni bir siyasi parti kurdular (17 Kasım 1924). Terakkiperver Parti'nin dayandığı esas fikir, muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesiydi. Bunun için parti, birkaç kişinin "oligarşik gayelerine" karşı koyarak ferdi hürriyetleri korumak amacında idi. Bu sözlerle hiç şüphesiz Mustafa Kemal ile arkadaşları kastediliyordu. Cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi yeni partinin kabul ettiği diğer esas prensiplerdi. (1. ve 2. maddeler). Bu partinin kuruluşu hükümeti biraz tedirgin etti. Terakkiperverlerin hücumlarının

[57] Karpat, a.g.e., s. 20-21.

başlıca hedefi olarak görülen İsmet Paşa dört gün sonra başbakanlıktan çekilerek yerini Fethi Bey'e (Okyar) bıraktı.[58]

Doğu illerindeki Kürt ayaklanması, 1925 Şubat'ında patlak verdi. Şeyh Said İsyanı olarak bilinen bu ayaklanma, devletçi-seçkinler tarafından, devrimlerin topluma zorla kabul ettirilmesi için uygulanacak yöntemlerin gerekçesi olarak kullanıldı. Ayaklanmaya katılanların yargılanması için olağanüstü yetkilerle donatılmış, İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Terakkiperver Fırka'nın yerel şubeleri, ayaklanmayı destekledikleri gerekçesi ile bu mahkemeler tarafından kapatıldı. Ankara İstiklal Mahkemesi ise, Hükümete, Partinin tümüyle kapatılmasını öğütledi. Böylece, Terakkiperver Fırka, 3 Haziran 1925'te karşı devrimci nitelik taşıdığı öne sürülerek kapatıldı.[59]

1925 Takrir-i Sükun Kanunu Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabilir. Nüfuzunu memleketin her köşesine yaymış, teşkilatlı muhalefeti ortadan kaldırmış olan hükümet bundan böyle bütün kuvveti elinde tutarak iş görebilecek durumdaydı.[60]

1961 yılına kadar yürürlükte kalan ve İkinci TBMM tarafından çıkarılan 1924 Anayasası'na da kısaca değinmek, o dönem demokrasi sürecini özellikle kişi hak ve hürriyetleri alanında daha iyi anlayabilmek için gerekebilir. Karpat'a göre, 1924 Anayasası kişi hak ve hürriyetlerini en geniş manada tarif etmişti ama devlet kuvvetlerinin üçünü de –yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini- en yüksek organ olarak tanınan Millet meclisinde toplamıştı. Cumhuriyet rejimi nazari olarak kişiye bütün hak ve hürriyetleri tanıyor ama onu bu hak ve hürriyetleri gerçekleştirmek araçlarından yoksun bırakıyordu.[61] 1924 Anayasasına hemen hiç tartışmasız girivermiş olan bu klasik kamu hürriyetleri pratik alanda tam olarak gerçekleşmiş midir? Atatürk döneminde, Batılı anlamda hürriyetçi bir demokratik düzen kurulabilmiş midir? Bu soruyu objektif olarak ancak "hayır" diye cevaplandırabiliriz.[62] Bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nin elinde bulunması,

[58] Karpat, a.g.e., s. 58.
[59] Kongar, a.g.e., s. 139.
[60] Karpat, a.g.e. s. 61.
[61] Karpat, a.g.e., s. 125.
[62] Kapani, a.g.e., s. 110.

hükümet üzerinde herhangi bir kontrol veya denge yaratacak kuvvetlerin mevcut olmayışı insan hak ve hürriyetleriyle ilgili anayasa hükümlerini tatbikatta manasız kılıyordu. Bu hak ve hürriyetleri hükümet münasip görürse tanır, görmezse tanımazdı; nitekim 1930'daki Serbest Fırka denemesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı yılları tatbikatı bunu göstermişti. Hükümet hürriyet tahditlerini rejimin siyasi ideolojisinin mantıki sonucu olarak değil, bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nde toplayıp devrim hareketinin yürütülebilmesi için acil, pratik zorunlulukların sonucu olarak savunuyordu.[63]

Tek partili dönem İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüş ve nihayet 1945-1946'da çok partili hayata geçilebilmiştir. Bu durumun Türk demokrasisinin tarihi süreci açısından son derece önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu önemli gelişmeyi anlayabilmemiz açısından ilk olarak akla gelen soru, hangi gelişmeler söz konusu olmuştu da Türkiye çok partili bir düzene geçebilmişti? Şeklindedir. Yirmi yılı aşkın süredir tek partili bir sistemle, tek başına ülkeyi yöneten bir iktidar hangi gerekçelerle çok partili bir sisteme geçiş kararı almıştı? Bu sorumuza Türköne bir soruyla cevap vermektedir. Türkiye Sovyetlerin savaş tehditleri yüzünden NATO'ya göz dikmeseydi, çok partili hayata acaba ne zaman geçebilirdik?[64] Bu soru, çok partili hayata geçişin sebebinin yine güvenlik meselesi olduğunu ve yine dış etkilerin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerine işaret etmektedir.

Ancak bu noktada Karpat'ın görüşleri de dikkat çekmektedir. Buna göre, savaş sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin kesinlikle Batı'nın tarafında olduğu görünüyordu ve bu menfaatleri geliştirmenin en iyi yolu Batı'ya daha fazla yaklaşmaktı. İtalya ile Almanya'da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin birleşmiş milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, Türkiye'de tek parti rejiminin temellerini sarstı. Diğer yandan savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasi, ekonomik tedbirlerin memleket içinde doğurduğu hoşnutsuzluk o derece ciddi bir hal almıştı ki, genel bir karışıklığa meydan vermemek için bir "emniyet sübabı"nın açılması zaruri gözüküyordu. Karpat'ın bir başka tespitine göre, her ne kadar dış dünyanın demokrasi yönünde yaptığı baskının tesiri küçümsenemez ise de

[63] Karpat, a.g.e., s. 125.
[64] Türköne, a.g.e., s. 97.

bunu, Türkiye'nin çok partili rejime geçişinin biricik amili görmek yanlış olur. Bununla beraber, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü hiç şüphesiz tek parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırladı.[65]

Konuyu özetleyen ve başka sebeplere de değinen Kongar'a göre, çok partili düzene geçişin ardında yatan temel nedenlerden birinci öge, Batı dünyasının etkisiydi. Batı Türkiye'yi kendi içine kabul etmek için, düzenini demokratikleştirmeye zorluyordu. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sonunda, baskı rejimlerinin (nazizm ve faşizm) yenilmiş ve yıkılmış olması da aynı yönde önemli bir etki yapmıştı. İkinci öge, halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepkiydi. Üçüncü öge de, gerek o zamana dek izlenmiş olan devletçi uygulamaların, gerekse savaş ekonomisinin sonucu olarak, bir kapitalist sınıfın belirginleşmesiydi.[66]

1950 yılında iktidarın el değişmesi ve tek partili dönemin sona ermesi ile yaklaşık 5 yıl süren çok partili döneme geçiş süreci sonunda tamamlanabilmiştir. Kapani'ye göre, 14 Mayıs 1950 seçimleri Türk toplumunun siyasal gelişmesinde kesin bir dönüm noktası olabilirdi. İktidara gelen Demokrat Parti, liberal demokrasinin, insan haklarının, kamu hürriyetlerinin savunuculuğunu yapıyor ve bunları en geniş ölçüde gerçekleştirmeyi vadediyordu. Genel olarak denilebilinir ki, büyük çoğunluk daha çok hürriyet istediği için Demokrat Partiyi desteklemiştir. Gerçekten de başlarda kamu hürriyetleri alanında o zamana kadar ulaşılmamış bir gelişme yakalamışlardır. Kapani, on dokuzuncu yüzyıl liberalizminden esinlenen bu dönem bir süre sonra kötü sonuçları vermeye ve ülke ekonomisini dar boğazlara sürüklemeye başlayınca, iktidarın, hürriyetler rejiminin kendi aleyhine işlemesi endişesiyle bu rejimden uzaklaşmaya başladığını ifade etmiştir.[67] Kongar'ın tespitine göre, 28 Nisan 1960'ta iktidar, Meclis'te bir "tahkikat komisyonu" kurdu. Bu komisyon, savcıların, sivil ve asker yargıçların bütün yetkileriyle donatıldı. Komisyonun kararları kesindi ve buna karşı başvuracak bir üst makam yoktu. Komisyon'a bütün yayınlara sansür koymak, her türlü toplantı ve siyasal eylemi yasaklamak gibi pek çok olağanüstü yetkilerde verilmişti. Uygulama tüm ülkede öğrenci gösterilerine ve siyasal tedirginliğe yol açmış, çeşitli öğrenci hareketleri

[65] Karpat, a.g.e., s. 127-129.
[66] Kongar, a.g.e., s. 144-145.
[67] Kapani, a.g.e., s. 113.

kargaşaya sebep olmuş, sıkıyönetim ilan edilmiş ve Silahlı Kuvvetler 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koymuştur.[68]

Bu konuda Özbudun'un değerlendirilmeleri ışığında, Demokrat Parti'nin bu dönemdeki otoriter tedbirleri sonucunda demokrasiden sapmaları ortaya çıkaran uygulamaları hakkındaki görüşlerini ve gerekçelerini kısaca özetlemeye çalışalım. Özbudun'a göre, Demokrat Parti'nin bu dönemdeki uygulamalarına gerekçesi, özellikle CHP'ye sadakatini devam ettiren sivil ve askeri bürokrasiyle ihtilafını da göz önünde bulundurarak, CHP'nin bürokraside tuttuğu yer ile hükümeti yıkacağı suçlamasıyla, CHP'ye karşı ayakta kalmak için alınması gereken önlemler şeklinde olmuştur denilebilir. Bu durumu demokratik rejimin sonunda çökmesine yol açan bir etken olarak değerlendiren Özbudun'a göre, çöküşe yol açan diğer bir etken de DP ile kamu bürokrasisi arasındaki ihtilaftır. Tek parti döneminin ana sütunlarından birini teşkil eden bürokrasi, çok partili siyaset altında da CHP'ye olan sadakatini devam ettirmiş ve DP'nin siyasal gücünü pekiştirmek için yapmış olduğu mücadeleye karşı direnmiştir. DP liderlerinin gözünde bu, "milli irade"nin haksız bir şekilde engellenmesi demekti. Özbudun ayrıca, DP liderlerinin, CHP iktidarı altında siyasete alıştıkları için, halk tarafından hükümetteki partiye verilen vekaletle siyasal gücün sınırsız bir şekilde kullanılabileceği gibi, yarışmacı parti sisteminden ziyade tek parti sistemiyle uyum içinde olabilecek tavırlar, normlar ve yönelimleri miras aldıklarını da ifade etmiştir.[69]

Bu durumun köklerini İttihat ve Terakki dönemine kadar dayandıran Kongar'a göre; İttihatçı dönemin kötü gelenekleri 1950 yıllarında bile izlenebilinir. Aslında olaya toplumsal açıdan bakıldığında, İttihat ve Terakkiyle Menderes dönemi arasında köprü görevini 1923-1946 arası egemen olan tek parti düzeninin yaptığı görülür. Bir başka deyişle Menderes döneminin temel nitelikleri, kendinden önceki tek parti yönetimini andırır. O tek parti yönetimi ise, kaçınılmaz olarak ittihat ve terakkiden etkilenmiştir. Atatürkçülük adı altında yürütülen pek çok düşünce akımı arasında anayasacılık inancı da, kökeni bakımından ittihat ve terakki dönemine kadar uzanır. Özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu konudaki yaklaşımı Atatürk ile

[68] Kongar, a.g.e., s. 154-155.
[69] Özbudun, Egün, Çağdaş Türk Politikası-Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, İstanbul: Doğan Kit., 2003, s. 35-37.

birlikte, ittihatçı döneminde biçimlenmiştir. İttihat ve Terakki'nin baskıya başlaması ya da bütün bu çabaların, bir diktatörlükle son bulması bugün kimi subaylar arasında baskıcı siyasal eylemlerin sürmesine yol açmış görülmektedir. Gün geçtikçe azalmakta olan bu tutumlar, çok partili döneme geçildikten sonra, kimi kez, hükümet darbesi uygulamasına dönüşme eğilimi bile göstermiştir.[70]

Çok partili dönemle birlikte, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ordu ilk kez yönetime tamamen el koymuş ve bunu demokrasi adına yaptığını ileri sürmüştür. 1960 darbesiyle Türk demokratikleşme sürecinde, bir darbeler çağının başladığı söylenebilir. Bu çağın, belirgin bir karakteristiği, dalgalı bir yapıya sahip olmasıdır. Yaklaşık on yıllık periyotlarla gerçekleşen darbeler, kalıcı askeri darbe yönetimlerine dönüşmemiş, bir süre sonra seçimlerle yönetimi sivil iktidara devretmişlerdir. Kongar'a göre, Türk siyasal yaşamında, her on yılda bir askeri bir müdahale ile karşılaşmak neredeyse bir gelenek haline gelmek üzereydi. 1960 yılında ortaya çıkan "askeri müdahale", 1971 ve 1980 yıllarında benzer, 1997'de ise farklı yöntemle yenilenmiştir.[71]

Bu dalgalı darbeler dönemindeki dört askeri müdahalenin sebeplerinin, Türk demokratikleşme sürecinde bize günümüz Türkiye'sindeki demokrasinin sınırlarını da gösterdiği söylenebilir. Darbelerin sebepleri arasında sayılan ekonomik nedenlerin esasen sebep olmaktan çok askeri darbelere ortam hazırlayan bir niteliği olduğu söylenebilir. Türkiye'nin son dönem demokratikleşme sürecine damgasını vuran darbelerin; devletçi seçkinlerin, devleti merkeze alarak, devletin temel ilkeleri doğrultusunda demokrasiye şekil verme çabaları şeklinde gerçekleştiği ve günümüzde de etkisini sürdürdüğü söylenebilir. Kongar'a göre, her dört bunalım sırasında da ortada bir ekonomik sıkıntı görülmektedir. Fakat askeri müdahaleleri ekonomik sıkıntıya bağlamak doğru değildir. Çünkü Türk ekonomisinin sıkıntıda olmadığı bir dönemi bulmak çok zordur. Üstelik ekonomik sıkıntılar ordunun ideolojik müdahalesine uygun da değildir. Kongar'ın esas sebep olarak gördüğü, her

[70] Kongar, a.g.e., s. 135-136.
[71] Kongar, a.g.e., s. 34.

dört müdahaledeki ortak özellik, toplumun sivil kesimlerinin ve bu arada özellikle politikacıların, rejimin temel ilkeleri üzerindeki anlaşmazlığıdır.[72]

Köker'in, devletin temel ilkeleri konusunda, darbeler dönemine de ışık tutacak şekilde, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi endişesi şeklinde nitelendirdiği, 1982 ve geçmiş anayasaları değerlendirerek ortaya koyduğu tespitleri konuyu özetler niteliktedir. Köker'e göre, Türkiye Devleti, Anayasa'nın 1. maddesine göre "cumhuriyet", 2. maddesine göre de bir "demokratik hukuk devleti"dir. Ancak, devletin temel normundaki bu nitelendirmelere, başkaca ve hatta 2. maddenin yazımından da görülebileceği gibi öncelikli özellikler de eşlik etmektedir. Buna göre, bir cumhuriyet olarak nitelendirilen Türkiye Devleti'nin "demokratik hukuk devleti olması," sanki "toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı ve Atatürk milliyetçiliği" ile sınırlandırılmış gibi görünmektedir. Bir diğer deyişle, sözü geçen maddenin okunuşundan, Türkiye Cumhuriyeti'nin, toplumun huzurunu kaçırmamak, milli dayanışma ve adalet duygusundan ve Atatürk milliyetçiliğinden ayrılmamak kaydıyla demokratik hukuk devleti olabileceği gibi bir anlam çıkmaktadır. 1982 Anayasası'nın, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, devleti yurttaşlarından gelebilecek tehditlere karşı koruma altına almak gibi bir ruh hali içinde hazırlandığı değerlendirmesini hatırlayınca, ister istemez bu endişenin devletin temel normuna da sinmiş olduğunu duyumsamamak mümkün değil, elbette.[73]

Kronolojik olarak yeniden eskiye doğru bir sıralamayla, Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer anayasalarına da göz atacak olursak, 1961 Anayasası'nın da aynı endişeleri taşıdığı söylenebilir. Türköne'ye göre, formlar değişmekte, esas aynı kalmaktadır. Kurtuluş Savaşını veren ve Cumhuriyeti kuran Meclisin, meclis hükümet sistemi ile kuvvetler birliği ilkesini benimsemesi, rakibi olan İstanbul hükümetine karşı gücün teksifi için gerekli bir formdu. 61 Anayasasının tersine kuvvetler ayrılığı prensibine geçmesi yine halka verilen egemenliğin devlet lehine sınırlanmasını amaçlıyordu.[74] Köker, Türkiye Cumhuriyeti'nin, özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeleri ve hukuk devletini kurumlaştırmak bakımından getirmiş olduğu güvenceleri öne çıkararak ve bir bakıma da en liberal demokratik

[72] Kongar, a.g.e., s. 35.
[73] Köker, a.g.e., s. 267.
[74] Türköne, a.g.e., s. 91.

anayasası diye nitelendirilen 1961 Anayasası'nda benzeri bir demokrasi endişesi gözlemek mümkün değil midir? Şeklinde sormakta ve devam etmektedir. Tarihi bağlamı içinde, seçimle iktidara gelmiş olan Demokrat Parti'nin adına yakışmayan antidemokratik uygulamalarına bir tepki niteliği taşıdığı bilinen ve bu nedenle haklılaştırılmak istenen bu Anayasa'da, seçimle oluşacak bir politik iktidara duyulan güvensizliğin damgası, sadece iki meclisli parlamento ve güçlü bir anayasa yargısı oluşturmasında değil, aynı zamanda Milli Güvenlik Kurulu'nu da bir anayasal kurum halinde düzenlemesinde de rahatça görebilmektedir.[75]

Köker, 1921 Anayasasını da ele alarak, yine demokrasi endişesine vurgu yapmış ve günümüz demokrasisinin genel durumunu özetlemiştir. Buna göre, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun görüşülmesi sırasında dile getirilen, "halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil eline alması" gerektiği düşüncesiyle birlikte önerilen, tek dereceli seçim usulüne geçilmesini ve valilerin de seçimle işbaşına gelmesini içeren politik projenin, halkın –tabii öncelikle cehalet ve yoksulluk nedeniyle- kandırılabilirliği gerekçesiyle reddine; I. Büyük Millet Meclis'indeki "halkçılık" anlayışının yerine Cumhuriyet'in tek partili yıllarında "halka rağmen halk için" şiarının hakim olmasında da aynı "demokratik endişesi"nin varlığı saptanabilmektedir. Özetle, Türkiye Devleti bir cumhuriyettir ama, demokrasiye sınır çizmeye özen gösteren, demokrasiyle ilişkisi sorunlu bir cumhuriyettir diyebiliriz.[76]

[75] Köker, a.g.e., s. 268.
[76] Köker, a.g.e., s. 268.

2.2. Modernleşme ve Demokratikleşme Bağlamında Türk Demokrasisi ve Batı'nın Etkileri

Sebepleri konusunda bir görüş birliği olmasa da sonuçları konusunda herkes hem fikirdir denilebilir: Demokrasimiz sorunludur. Keyman, devlet-toplum ilişkileri çerçevesinde demokratikleşme olasılığının ortaya çıkmasında ikili bir kuramsal/yöntemsel girişimin gerekli olduğunu belirtmiş; ilk kuramsal/yöntemsel girişimi, Türkiye'de (Batı-dışı) modernleşme tarihinin eleştirel bir çözümleme sürecine sokulmasıyla modernite ile özne arasındaki gerilim ve iktidar alanlarının taranması ve ortaya çıkarılması şeklinde ifade etmiştir.[77] Bu değerlendirmenin ışığında, en azından demokratikleşememe sorunlarımızın sebeplerini sağlıklı ve doğru şekilde tespit edebilmemiz için, Türk Modernleşmesini ele alıp, inceleyerek, Türk demokratikleşme sürecine etkilerini ortaya koymaya çalışabiliriz.

Türkiye'nin demokratikleşme sürecini daha doğru şekilde anlayabilmemiz açısından öncelikle modernleşme kavramını kısaca ele almamız yararlı olabilir. Önceki bölümde de kısaca incelemeye çalıştığımız şekliyle, modern dönem Batı'da; coğrafi keşiflerle birlikte, ticaretin zenginleştirdiği burjuva sınıfının ortaya çıkması, feodalitenin ortadan kalkması, süratli kentleşmenin gerçekleşmesi, bununla birlikte Rönesans ve sonrasında gelen aydınlanma çağıyla bilim ve teknolojideki gelişmeler neticesinde batının sağladığı zenginlik birikiminin sanayiye yöneltilmesi ve 18. yüzyılda İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesiyle başlamıştır. 18. yy. sanayi devrimi ile birlikte değişimin hızı öncesiyle kıyaslanamayacak derecede olağanüstü şekilde artmış; bu durum, değişim kavramının içeriğinin de olağanüstü bir şekilde farklılaşmasına yol açmış ve bu yeni dönem modern dönem olarak adlandırılmıştır. Modern dönem, tarihsel alt yapısıyla ve özellikle sonrasıyla bilimsel, iktisadi, toplumsal ve siyasi alandaki büyük değişimi de beraberinde getirmiştir.

Ancak batı dışındaki ülkeler, batıyla kıyaslanmayacak kadar uygarlık seviyesinde geri kalmışlar, bunun sonucunda modern dönem tüm dünyayı etkisi altına almış ve dünyanın geri kalan ülkeleri en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak

[77] Keyman, Fuat, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul: Alfa yay., 2000, s. 127.

için yönlerini batıya çevirmişlerdir. Batı dışı toplumların, modernliğin etkisi altında hızla değişmesine modernleşme adı verilmiştir.

İlk olarak Batı'nın ulaştığı modernlik ve Batı dışı toplumların bu modernliğe doğru yöneldikleri modernleşme kavramlarının demokrasiyle olan ilişkisi, modernleşme ideolojisi çerçevesinde incelendiğinde, Türkiye'nin özellikle Cumhuriyet dönemi demokratikleşme sürecinin durumu daha net anlaşılabilir.

"Demokrasi"'yi kurmakta karşılaştığımız her somut sorunu ya da demokrasiyi kurmak ve sürdürmekteki başarısızlığımızı gereğince ve yeterince "modern" olamayışımıza bağlamak, akademik-bilimsel söylemden (discourse) ortalama zihniyet örüntüsüne kadar yaygınlık kazanmış bir düşünce biçimidir. Bu düşünce biçimine göre "demokrasi"'nin kurulmasından önce gerçekleştirilmesi gereken bazı toplumsal koşullar vardır. Ekonomik kalkınma ile kültürel değişim gerçekleşmeksizin "demokrasi"nin kurulup yaşatılması imkânsızdır. Kısacası toplum "modernleşme"den siyasetin "demokratikleşme"si mümkün değildir şeklindeki ifadenin bir tür genel-geçer düşünce niteliği taşıdığını ileri süren Köker, bu düşünce şeklinin temellerini sorgulamıştır. Modernleşme ideolojisini eleştirel bakış açısıyla ayrıntılı şekilde inceleyen Köker, modernleşme ideolojisini şu şekilde açıklamaktadır. Yeryüzünde, geleneksellikten modernliğe doğru ilk evrim Batı'da yaşanmış ve tamamlanmıştır. Batı modernleşmesinin somutluğu içinde, modern toplum kavramının ekonomik, kültürel ve siyasal özellikleri olarak sıralanmaya çalışılan "ideal tip"e ilişkin öğelerin nasıl gerçekleştiği, bu noktada oldukça açıklayıcı olmaktadır: Önce, ticaretin canlanıp gelişmesiyle "feodal" ekonomik yapı yıkılmış; böylece canlanan kentlerde farklı bir yaşam biçimi ve farklı bir kültür doğmuş; nihayet, simgesel olarak Fransız Devrimi ile eski düzenin kalıntıları kesin olarak tasfiye edilerek siyasal düzeyde modernleşme bütünleşmiştir. Batı dışında kalan ve modernleşmekte olan toplumsal için kıssadan hisse; "Demokratikleşmek" için önce kapitalistleşmek ve sanayileşmek, sonra bu ekonomik oluşumları bireysellikle temellendirilmiş, hoşgörülü, çoğulcu, özgürlükçü bir kültürle tamamlamak gerekmektedir.[78]

[78] Köker, a.g.e., s. 155-158.

Köker'e göre, demokratikleşmenin bu biçimde modernleşmeyle bağlantılı hale getirilmesi, hem Batı'da, hem de batılı olmayan toplumlarda, egemenliğin mevcut kurumsallaşmış biçimlerini meşrulaştırıcı özellikler taşımaktadır. Köker, modernleşme ideolojisini açıklarken, modernleşme ideolojisinin Batı toplumunu ideal toplum olarak benimsediğini ifade etmiş, bu durumun Batı ve Batı dışındaki toplumlardaki yansılamalarını değerlendirmiş ve modernleşme ideolojisinin ortaya koyduğu, bu "ideal tip" benimsemesinin mevcut durumu meşrulaştırıcı özelliğine değinmiştir. Modernleşme kuramı, Batı siyasal sisteminin temel kurumsal ve biçimsel ilkeleriyle "demokrasi"yi özdeşleştirmiş olmaktadır. Bu özdeşleştirme, batılı olmayan toplumlardaki değişimlerin çözümlenmesi bakımından bazı ön kabullere yol açmıştır.[79] Şöyle ki: İlk olarak, modernleşme kuramı, Batı toplumsal-siyasal örgütlenme tarzını, tüm dünyanın kaçınılmaz olarak erişeceği/erişmesi gereken bir ideal toplum mertebesine çıkartarak benimsemektedir. Bu benimseyiş, Aydınlanma çağının bireysel özgürlük temelinde oluşturmuş bulunduğu değerlerin en iyi biçimde ve ancak Batı status qua'sunda varolan kurumsal yapılanmayla gerçekleştirildiği kayıtsız şartsız benimsenmiştir.[80] Dolayısıyla batılı olmayan toplumlarda "demokrasi"nin yerleşebilmesi bakımından, hem iktisadi gelişme düzeyinin yükselmesi, hem de kültür değişimi gerekmektedir. Demokrasi, ancak bu ön koşulların gerçekleşmesinden sonra istenebilecek ve gerçekleştirilebilecek bir siyasal sistemdir.[81]

Bu noktada modernleşme kuramının paradoksal bir özelliğinin Türk modernleşmesiyle birlikte karşımıza çıktığı söylenebilir. Zira bilindiği gibi modernleşme kuramına göre, batılı olmayan toplumlarda demokrasinin yerleşebilmesi için, hem iktisadi gelişme düzeyinin yükselmesi, hem de kültürel gelişim gerekmektedir. Demokrasi, ancak bu ön koşulların gerçekleşmesinden sonra istenebilecek ve gerçekleştirilebilecek bir siyasal sistemdir. Ancak günümüz Türkiye'sinde iktisadi ve kültürel değişme boyutunda son derece önemli gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen, demokrasimiz yeterince gelişememiştir, Dolayısıyla esasen demokratikleşememizin sebebinin modernleşememek olmadığı, asıl sebebin Türk modernleşmesinin kendine özgü niteliği olduğu söylenebilir.

[79] Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,* İstanbul: İletişimYay., 1995, s. 13.
[80] Köker, *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye* , s. 158.
[81] Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,* s.13.

Modernleşme ve demokratikleşme konusundaki değerlendirmeleriyle konuya açıklık getiren Türköne, günümüzde modernleşme sürecinde çok büyük başarılar elde etmemize rağmen neden demokratikleşemediğimizi irdelemektedir. Türköne'ye göre, Batılılaşma sürecimizde Batı denilen meçhul, bulanık hedefe doğru uzun bir mesafe kat ettik. Adam akıllı batılılaştık. Elin gavuru diye küçümsediğimiz batılıya hayli benzedik. Batının fennini aldık, felsefesini aldık, teknolojisini kullandık. Onun gibi giyindik, onun gibi oturduk-kalktık. Muasır medeniyet seviyesine elimizle dokunacak kadar yaklaştık. Israrla, inatla bu yolda yürüyoruz. Bu cehdi, bu inadı takdir etmemek mümkün değil. Göz kamaştırıcı, hayranlık uyandırıcı bir hikaye bu. Bir an Cumhuriyeti kuran Atatürk'ün elindeki Panama şapkasını sallayarak, "efendiler, buna şapka derler…" dediği günleri hatırlayalım. Batılılaştıramadığımız ne kaldı geride? Laik bir ülkede batıdan aldığımız hukuk normlarıyla, batıda ne varsa bizde de var ederek, tamamıyla batılı bir eğitimden, çağdaş kafalara sahip olarak geçmiyor muyuz? Batılı gibi düşünen müteşebbislerimiz, sermayedarlarımız var. Bankalarımız, hayır kurumlarımız hatta borsamız bile var. Tablo eksiksiz gibi; mükemmele yakın. Ama rahatsızlık verici, "olmuyor" dedirten bir şeyler var. Bazıları için küçük bir ayrıntı, bazıları için yok mesabesinde olabilir. Beni rahatsız ediyor; halk belki ifade edemiyor ama aynı rahatsızlığı paylaşıyor. Batılılaştıramadığımız, bir türlü beceremediğimiz, başaramadığımız bir şey: Demokrasimiz. Siyasal sistemimizi batılılaştıramıyoruz. Batılı normlara, geleneklere oturtamıyoruz. Neden? Bu sorunun cevabını arayalım.[82]

Türköne, bu sorunun cevabını Türk Modernleşmesi olarak vererek, bu modernleşmenin kendine özgü özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Türköne'ye göre, Türk Modernleşmesi sürecinde, adını hak eden, bize özgü bir kimliği, bize özgü toplumsal-süreçleri ifade eden bir serüvenimiz var. Bu toplum Batı-dışı toplumlar gibi dünyayı kasıp kavuran gelişmelerin dışında kalamazdı. Batı batı olurken o dünyanın üç-beş devasa imparatorluğundan birine sahipti. Batının üstünlüğüne, hegemonyasına teslim olup, kadere rıza gösteremezdi. Aleyhine işleyen dinamikleri tersine çevirmek, gerekirse tarihe direnmek; ama mutlaka değişmek zorundaydı. Çünkü elinde bir devlet vardı ve devletsiz yaşamak gibi bir ihtimal ruh dünyasında mevcut değildi. İradi hamlelerle değişti. Devletini ve kendisini

[82] Türköne, a.g.e., s. 84-85.

dönüştürdü. Uzayan 19.yüzyıla, ve Cumhuriyet'e ve bugün bulunduğumuz yere bakılırsa bu hamlelerin başarılı olduğunu teslim etmemiz gerekir. Bu serüveni anlamak için, hiç unutmamamız gereken şey, bu tecrübenin bir devletin çatısı altında, onun hamleleriyle gerçekleştiğidir. Bu tecrübe gerçekten parlak bir tecrübedir. Aynı zamanda, "Demokrasimiz neden Batılaşmadı?" sorusunun cevabı da, bu tecrübede saklıdır. Modernleşme serüveninin bu paradoksal yüzüne yakından bakarak, bu sorunun cevabını arayalım. [83]

Bu sorunun cevabını ararken öncelikle yapmamız gereken şey, Türk modernleşme sürecinin temel özelliklerini belirlemek ve sonra da bu özelliklerin demokratikleşme sürecine etkilerini tespit etmeye çalışmaktır. Bilindiği gibi modernleşme süreci bizde, batıda olduğu gibi toplumdan kaynaklanan bir durum değildir. Aksine modernleşmenin yönü yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Yani Türk modernleşme süreci devletin zorunlu görmesi üzerine başlatılmış, başından sonuna öncelikli olarak devlet için ve devlet tarafından uygulanmıştır. Bu noktada Kapani'nin insan haklarının gelişimiyle ilgili Batı ve Osmanlı arasındaki kıyaslama bize aynı zamanda modernleşmenin şekli hakkında da bilgiler vermektedir. Buna göre, insan haklarının Avrupa ülkelerindeki gelişme şekli ve temposu ile, Osmanlı devletinde bu alanda görülen gelişmeler arasında esaslı farklar göze çarpar. Batıda, bilindiği gibi İnsan hak ve hürriyetleri genel olarak halk hareketleri şeklinde gelişmiştir. Reformcu ve hürriyetçi akımlar hemen daima aşağıdan yukarıya doğru gelmiş ve kendilerini yukarıdakilere ister istemez kabul ettirmiştir. Osmanlı imparatorluğunda ise ıslahat tedbirlerinin yukarıdan aşağıya doğru geldikleri görülür. Tanzimat devri olarak adlandırılan devrede, fertlere devlet karşısında bazı haklar tanınması da aynı yolu izlemiştir. Bu alanda atılan adımlar, halk isteğinin ve kitleden gelen bir itişin değil, fakat başta bulunan devlet adamlarının duydukları ıslahat ve yenileşme ihtiyacının sonucudur.[84]

Türköne'ye göre, Türk modernleşmesi, öncelikle devletli bir toplumun modernleşmesidir. Kimlik çizgilerinde ağırlıklı yer tutan özellik de budur. Devletli bir toplumun modernleşmesi, Türk modernleşmesinin iki temel özgün özelliğin

[83] Türköne, a.g.e., s. 85-86.
[84] Kapani, a.g.e., s. 91.

gerekçesidir. İlk olarak, Batı'nın karşı konulmaz sömürgeci yayılmasına karşı kendi bağımsız devletinin çatısı altında direnen toplum "devleti yaşatma" görevini insiyaki olarak üstlenmiştir. Böylelikle "beka sendromu" siyasal programların arasında tartışılmaz bir üstünlüğe ve diğerlerinin sınırlarını ve içeriğini belirleme konumuna yükselmiştir. Devletli bir toplum olmanın getirdiği ikinci özellik; güçlenmek ve Batı ile rekabet edebilmek hiç olmazsa ayakta kalmak için şart olan modernleşme çabalarında görülür. Toplumun modernleşmesi yoluyla devlet bağımsızlığını sürdürecektir; öyleyse modernleşme bir devlet sorunudur. Modernleşmenin bir devlet sorunu olarak algılanması, modernleşme tarihimiz boyunca modernleşme projelerinin devlet katında hazırlanması ve yukarıdan aşağıya uygulanmasını açıklar.[85]

Türk modernleşmesinin önemli bir özelliği olan merkezileşme konusuna da kısaca değinmemiz, Türk demokratikleşme süreciyle ilgili gelişmeleri doğru analiz edebilmemiz için oldukça önemlidir. Zira merkezileşme çabasına girmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun, orduda ve idari alanda merkezileşme çabalarıyla öncelikle güçlü bir bürokrasi oluşturma yolunda ilerlediği ve nihayet bu gelişmeler sonucu ordunun, maliyenin, mülki idarenin her dalının, hayatın her alanının kontrol altına alınmak istendiği ve eğitimin, hukuki yapının da buna yönelik düzenlendiği bir ortam oluşturduğu söylenebilir. Ortaylı'ya göre, 18. yüzyıldan beri devletler, kaçınılmaz olarak merkeziyetçi bir dönüşüm geçirmektedirler. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde mali, idari, hukuki, alanda standart ve bütüncü bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir. 19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu geleneksel devlet tipinden modern merkeziyetçi bir devlet tipine geçiş sürecini yaşamaktaydı. Merkeziyetçilik orduda, idarenin diğer şubelerinde yaygın bir biçimde görülmektedir.[86]

Türköne, Türk modernleşmesinin bu özelliklerinin, yani topluma karşı güçlü ve merkezileşmiş bir devletin yönetiminde, yönü yukarıdan aşağı uygulanan modernleştirme sürecinin, demokratikleşme sürecine etkilerini "toplum yönetemez,

[85] Türköne, a.g.e., s. 10.
[86] Ortaylı, a.g.e., s. 123-124.

yönetilir" prensibi şeklinde formüle ederek, "demokrasimiz neden batılılaşmadı?" sorusuna bu prensip çerçevesinde cevap vermektedir.

Türköne, ilk olarak "toplum yönetilir" prensibini ele alıp, incelemiştir. Buna göre, Osmanlılar, çağın sınırlı imkanlarını sonuna kadar zorlayarak merkeziyetçi bir devlet kurdular. Merkez rakipsizdi, muhtemel rakiplerine karşı acımasızdı. Merkeziyetçiliğin getirdiği bir zaruret vardı: devlet, toplumu bütünüyle kontrol altına alma, toplumsal anlamı olan büyük kurumları bünyesinde tutmak; toplumu sevk ve idare edecek enstrümanlara sahip olmak zorundaydı. Osmanlı Devleti savaş meydanlarında yenilerek, Batı'nın üstünlüğünü somut olarak hissettiği zaman, iki şeyi aynı zamanda yapması gerektiğini gördü: hem devlet cihazını, hem de bütünüyle toplumu dönüştürmesi ve Batı'yı üstün kılan standartlara uydurması gerektiğini. Devlet, toplumu da içeren bir bütündü. Bir noktada çıkan değişme ihtiyacı, bütünü değiştirmek zorundaydı. Merkezi bir ordu, bir orduyu besleyecek mali imkanlar, bu mali imkanları sağlayacak üretken bir ekonomi, bu ekonomiyi gerçekleştirecek toplum. Merkeziyetçiliği, Batı'nın evrenselleştirdiği standartlarda yeniden üretecek, hukuki, adli, bürokratik ve eğitim alanlarındaki düzenlemeler. Türköne, daire-i adalet özdeyişini hatırlatarak, bu dairenin devletin meşruiyetini ve varlık sebebini adalete bağlarken, orduyu, hukuku, ekonomiyi ve toplumu birbirini var eden alanlar olarak bir bütün içine yerleştirdiğini ifade etmiştir. Batının üstünlüğü ve modernleşme hamleleri başladığında, bu parçaların yeniden kurgulanması dışında yapacak bir şey yoktur. İşlemeyen bu çember yeniden işleyecektir. Modernleşmenin değiştiremediği perspektif budur. Devlet adamının görevi toplumu yönetmektir. Toplum bir nesneler yığınıdır ve sağlıklı bir bütün oluşturacak şekilde tanzim edilir. Devlet bir hekim titizliğiyle belirtileri gözler ve tedbirlerini alır. Öyleyse modern kurumların ithali, toplumum yönetilmesini yeniden üretecek bir kurgulama ile yapılacaktır.[87]

Türköne, ikinci olarak "toplum yönetemez" prensibini değerlendirmiş, adalet kavramı çerçevesinde toplum-devlet ilişkisini ele alıp inceleyerek, devletin toplum karşısındaki orantısız üstünlüğe ve iktidarı asla toplumla paylaşmayan yapısına vurgu yapan bu prensibin, bize olumsuz özellikler barındıran bir gelenek bıraktığını ifade etmiştir. Türköne'ye göre, bu dünyanın içinde " toplumun kendini yönetebileceğine"

[87] Türköne, a.g.e., s. 86-88.

dair en küçük alan bile yoktur. Tersine, devletin kendisi için bu kadar hayırlı şeyler düşünmesi, toplumun "iyiliğini" istemesi, toplumun kendini yönetme ihtiyacını da ortadan kaldırmaktadır. Toplum yönetilmektedir. Devlet adil bir devlettir. Öyleyse, toplumun kendisini yönetebileceği belirsizlik ve muhtemel kaosu da hesaba katarak "gerek yoktur" demek icap eder. Her alanı kontrol altında tutan, merkeziyetçi, siyasal iktidarı bölünme kabul etmeyen bir bütün olarak algılayan geleneğin bize bıraktığı miras budur. Toplum devlete rakip olamaz. Devlet yerine geçip yönetmeye kalkamaz, devletin yanı başında demokrasi vücut bulamaz.[88]

Son olarak Türköne, modernleşme süreci içinde değişen çeşitli dönemlerde, değişen çeşitli aktörlerce bu prensibin değişmeden devam ettiğini belirterek, formların değiştiğini ancak, esasın aynı kaldığını ifade etmektedir. Yönetme prensibimizi ve devletin durumunun değişmediğini ancak bu prensibin kendi içinde tutarlılık taşıdığı alan olan adalet misyonunun kaybolmasıyla ortaya çıkan sorunları ifade eden Türköne, son olarak devletin küçülmesini öneren bir çözüm yolu sunmaktadır. Buna göre, formlar ve enstrümanlar değişmektedir. Ama yönetme prensibimiz, onca Batılılaşma serüvenimize rağmen batılılaşamamıştır. Devletimiz yüzde yüz yerli ve arkaiktir. Kısaca çağdaşıdır. Muasır medeniyet seviyesinin uzağındadır. Ancak "toplum yönetemez, yönetilir." Prensibi olduğu gibi devam ediyor. Bu prensibin vücut bulduğu, tutarlılık taşıdığı alanı kaybederek; prensip hükmünü icra ediyor. Adalet misyonundan bahsediyorum. Devlet "adil" sıfatını kaybederek; yönetme işlevini sürdürüyor. Çatışma alanları çoğalıyor, hukukun çözmek zorunda olduğu problemler artıyor. Batılılaştırdığımız dünyada daha fazla hukuka ihtiyaç duyuluyor. Devlet ise "toplum yönetilir" prensibini iletmek için hukuku daraltıyor, sınırlıyor. Toplumun yönetme hakkının, talebini geri çevirmek için adaletten uzaklaşıyor. Bir türlü batılılaştıramadığımız demokrasimizi batılı standartlara ulaştırmak, harmoniyi yakalayabilmek için "devlet"i, demokrasi içinde var olacağı alana sığdırmamız gerekiyor. Aksi taktirde "Muasır Medeniyet Seviyesi" bir ham hayal olarak kalmaya devam edecek.[89]

[88] Türköne, a.g.e., s. 90.
[89] Türköne, a.g.e., s. 91.

Bu noktada, Özbudun'un, "demokratik pekişme" kavramı çerçevesinde ele aldığı, bu pekişmenin unsurları arasında yer alan işe yarar devlet bürokrasisi konusunda, güçlü, merkezileşmiş ve oldukça bürokratik bir devlet geleneği çerçevesinde devlet-sivil toplum hakkındaki tespitlerine yer vermemiz yararlı olabilir. Özbudun'a göre, Osmanlı döneminden günümüz Türkiye'sine kadar, Türkiye dikkat çekici bir biçimde yüksek dereceli bir "devletlilik" ve güçlü devlet geleneğine sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan rasyonel-legal bürokratik normların hakim olduğu, merkezileşmiş ve oldukça bürokratik bir devlet geleneğini miras almıştır. Gerçekten de, kamu bürokrasisi, Silahlı Kuvvetler, polis teşkilatı ve mahkemeler gibi devletin girdi yapıları öyle yüksek bir şekilde kurumsallaşmışlardır ki, devlet mekanizmasının bu aşırı gelişmesi, Türk siyasal kültürüne hakim olan güçlü devlet geleneğiyle birleşince, daha dengeli devlet-sivil toplum ilişkileri örneklerinin ortaya çıkmasını engelleyebilir. Sadece siyasal kurumsallaşmanın eksik olması değil, ayrıca devlet makinesinin aşırı kurumsallaşması da çıktı yapılarının (siyasal partiler ve menfaat grupları) zayıf kurumsallaşmasıyla birleştiğinde, demokrasinin pekişme ümidini sınırlayabilmektedir.[90]

Tüm bu süreç devletin kim olduğu sorusunu da öne çıkarmaktadır. Sürecin bu şekilde ilerlemesine sebep olan aktörlere ve bu aktörlerin özelliklerine de kısaca değinmek, demokratikleşme sürecine yaptıkları etkileri tespit edebilmek açısından yararlı olabilir. Daha önce de değindiğimiz gibi Karpat'a göre, Türkiye'nin değişmesini tayin eden ve bu değişmede üstün rol oynayan iç amil iki belli grup arasındaki mücadelede olmuştur. Dinci muhafazakarlar grubu ile yenilikçi-laikçi grup.[91] Kongar'ın ayrımı ise Türk modernleşme ve demokratikleşme sürecinin aktörlerinin temel özelliklerini yansıtan bir nitelik taşımıştır. Buna göre, Türk siyasal yaşamı sınıfsal ilişkilerin iç içe girdiği, kökleri Osmanlı'ya dayanan, iki karmaşık cephe çizgisinde çözümlenebilir. Bunlardan biri, devletçi-seçkinci cephe, öteki gelenekçi-liberal cephedir. Devletçi-seçkinci cepheyi oluşturanların Osmanlı dönemindeki genel nitelikleri şöyle özetlenebilir. Birinci olarak bunlar, baskıcı bir tutum içindeydiler. Halktan gelebilecek desteği yok sayıyorlardı. (Aslında pek çok

[90] Özbudun, a.g.e., s. 13.
[91] Karpat, a.g.e., s. 21.

düşüncelerini "halka karşın uygulamak istiyorlardı.) İkinci olarak, Batı tipi bir toplum modeline inanıyorlardı. Batı'dan pek çok düşünce ve kurum almışlardı. Üçüncü olarak, ekonomik etkinlikler kadar, toplumsal ve kültürel yaşamın da devlet tarafından denetlenmesinden yanaydılar. Bütün bu nedenlerle kendilerine "devrimci" ya da "ilerici" gibi adlar yakıştırmışlardı.[92]

Türköne'nin tespiti bu devletçi-seçkinci kesimin geçmişten günümüze tam olarak kimler olduğunu bize göstermektedir. Buna göre, devletimizin sahipleri, sorumluları bu gelenek içinde zamanla değişmiştir. Tanzimat'tan önce Kapıkulları, Tanzimat'la birlikte diplomatlar, 1871'den itibaren mülkiye sınıfı, 1908'den sonra ordu. Bugün, daha zengin bir oligarşi devletin mülkiyetine sahip görünüyor. Bunlar arasında yönetme prensibi açısından fark olmadığını da çıkarabileceğimiz Türköne'nin ifadesine göre, ancak "toplum yönetemez, yönetilir" prensibi olduğu gibi devam ediyor.[93] Yine Türköne, devletin kim olduğunu şu şekilde tespit etmiştir. Buna göre, bu devletin kim olduğunu aslında, yine Cumhurbaşkanımız 28 Şubat sürecinin gergin günlerinde şu sözlerle tanımlamıştı: 'Hükümet siyasi kurumdur, MGK devlettir." Kendi içinde sorunlu olan bu tanımı bileşenlerine ayırdığımız zaman "kim bu devlet?" sorusunun cevabını verebiliyoruz: Bir siyasi kurum olduğuna göre, hükümetin MGK'daki üyelerini çıkarttığımız zaman geriye kalanlar. Yasama ve yürütme organlarının dışında ve üstünde bir yerlerde duran ve MGK'nın üniformalı üyelerine indirgenen devlet tanımı.[94]

Özbudun'un bu konudaki tespitleri de devletçi-seçkinci aktörlerin demokratikleşme sürecine etkilerine açıklık getirici niteliktedir. Buna göre, 1960'tan bu yana askerler yalnızca doğrudan doğruya üç defa darbe yapmakla kalmadılar, ayrıca askeri yönetimi izleyen devirlerdeki sivil hükümetler zamanında da başlıca siyasal rolü oynadılar. Giden askeri rejimlerin 1961 ve 1982 anayasalarında elde ettikleri "çıkış garantileri" askerlerin siyasal etkilerine yardım etmiş ve onu genişletmiştir. Bu garantiler, askerlere belirli vesayet yetkileri, mahfuz politika alanları ve sivil hükümetler karşısında büyük özerklik sağlayarak, askerlere siyasal

[92] Kongar, a.g.e., s. 131.
[93] Türköne, a.g.e., s. 91.
[94] Türköne, a.g.e., s. 93

gücün önemli bir kısmını temin etmiştir. Türk siyasetinin bu özelliği demokrasisinin daha çok gelişmesini engelleyen faktörlerin arasında yer almaktadır.[95]

İnsel'in aktörleri de göz önünde bulundurarak yaptığı değerlendirmeler, yine Türk modernleşme sürecinin Türk demokrasisine etkileri konusunda önemli tespitler taşımaktadır. İnsel'e göre, devletin sahiplerinin olduğunun iddia edilmesi bu siyasal dünyanın en anlamlı göstergesidir. Kendilerini devlete sahip çıkma yetkisinde görebilen ve bu yetkiyi kullanan dar bir tabakanın, Devletin bekası kaygısının her türlü toplumsal ve insani kaygıdan üstün tutulduğu bu dar siyasal görüşün, yakın zamana kadar tekelinde tuttuğu çağdaşlaşma hedefi, zaman içinde toplumun sessiz tepkisini ifade ettiği itici bir görünüm kazanır. Batılılaşma denilen sürecin ve onun bir ürünü olarak görülen kalkınmanın önündeki en önemli engel toplum değil, bu süreci savunma güdüsüyle sürekli denetim altında tutmak isteyen devletçi iradelerdir. 1970'lerden sonra Türkiye'de devlet, çağdaşlaşmanın öncülüğü misyonunu kaybetti. Ama buna karşılık tüm devletçi geleneğini korumaya devam etti. Toplumun giderek hareketlenmesine paralel olarak, devletin toplumu bir şey yapmaya zorlamak iradesi, yerini, toplumun hiçbir şey yapmadan durmasını sağlamak çabasına bıraktı.[96]

Daha önce, modernleşme ideolojisi ve meşrulaştırıcı etkisine kısaca değinmiştik. Bu anlamda, bu aktörlerin ayakta kalabilmek için kendilerini ve uyguladıkları yönetim prensiplerini de sürekli meşrulaştırdıkları söylenebilir. Yine İnsel'e göre, siyasal rejim bunalımı, T.C. devletinin sınırları içinde kalan toplumsal oluşumun kuruluşundan bugüne kadar gündeminden eksik tutulmamıştır. Çünkü, siyasal rejimin onulmaz bir bunalım içinde olduğu diğer bir çok toplumdan farklı olarak, Türkiye'de kronik rejim bunalımının esas sorumlusu, rejimin kurucusu ve savunucusu olduğu varsayılan güçlerdir. Yani kendilerine Kemalizmi şiar edinmiş sivil ve asker vatandaşlar. Kemalizm iktidarını, 70 yıldan beri, siyasal bunalım ortamlarında tazelemiştir. Toplumda sürekli olağanüstü durumu bahane ederek, siyasal gücü tekelin de tutmak Kemalizm'in temel siyasal stratejilerinden biridir. Kemalist güçler bu stratejilerini birbirlerini tamamlayan iki farklı yöntemle uygulamaya koyarlar. Birinci yöntem her türlü muhalefeti devletin bekasını tehlikeye

[95] Özbudun, a.g.e., s. 16.
[96] İnsel, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim Yay., 1995, s. 14-15.

sokan vahim davranışlar olarak ilan etmektedir. Her aykırı sesin, her eleştirinin arkasında devletin düşmanlarının eli aranır. Kemalistler hem toplumda muhalefet olmasını doğal olduğunu savunurlar hem de her toplumsal muhalefeti devleti ve onun kurduğu rejimi yıkmaya yönelik fesat yuvaları olarak gösterirler. Bu çelişkili durumun esas nedenini, oluşumundaki ideolojik zayıflık nedeniyle totaliter bir rejime dönüşmeyen Kemalizm'in olağanüstü durum yaratmak için muhalefete ihtiyacı olmasında aramak gerekir. İkinci yöntem Kemalizm'in topluma reform empoze etme biçimidir. Kemalizm olağanüstü hal yaratarak reform empoze etme yöntemini tercih eder. Bunun Kemalist söylemde adı inkılapçılıktır. Kemalizm'in önerdiği inkılapların toplum tarafından bütünüyle benimsenmesini arzulamaz. Böyle bir durumda hikmetinden sual olunmaz iktidarının meşruiyetinin tükeneceğini bilir. İnkılapların benimsenmediği bahanesiyle olağanüstü durumu sürekli kılmak Kemalizm'in varlık meşruiyetini kaybetmemesi için elzemdir.[97]

Modernleşme ideolojisi ve meşrulaştırıcı etkisi konusunda İnsel'in tespitleri ışığında yukarıda da kısaca değindiğimiz Köker'in, batılı olmayan toplumlarda demokrasinin yerleşmesiyle ilgili, modernleşme ideolojisinin ön kabullerinin mevcut durumu meşrulaştırıcı özelliği hakkındaki görüşleri üzerinde biraz daha durmak gerekebilir. Köker'e göre, Batı modernleşmesi yaklaşık dört yüzyılı aşkın bir süreci kapsamaktadır ve kendiliğinden oluşmuştur. Buna karşılık, batılı olmayan dünyanın, Batı'nın bu sürede yaptığını çok daha kısa bir sürede ve toplumsal değişim sürecine aktifvolontarist müdahele yoluyla yapması gerekmektedir. Bu durumda, kimi zaman Batı'nın sömürgecilik yoluyla doğrudan modernleşmesi, kimi zaman da modernleştirici bir ideolojiye sahip bulunan intelligentsia'nın iktidar tekelini kullanarak, yaptığı müdahele söz konusudur. Özellikle ikinci durumda, modern topluma geçiş evresindeki toplumlar açısından ya ilerici askeri diktatörlükler ya da ilerici tek parti rejimleri ortaya çıkmaktadır. Bu tür otoriter rejimlerin varlığı, modernleşme çerçevesinden bakıldığında, geçiş evresinin bitimine kadar, neredeyse olması gereken durumlardır. Böylelikle, modernleşme kuramı, hem mevcut bir toplumsal-siyasal pratiği hem de bu pratik içinde varolan bir hegemonya biçimini meşrulaştırmakta ve ayrıca o hegemonyanın tepe noktasında yer alanların kendi konumlarını haklılaştırmalarını da sağlamaktadır. Geleneksel (yani geri) olan

[97] İnsel, a.g.e., s. 181-182.

topluma karşı modernleştirmeye (yani ilerletmeye) çalışanlar; gerici-muhafazakar güçlere karşı ileticiler, bu sorunsalın özünü belirleyen terimler olmaktadır.[98]

Bu açıklamalar ışığında, modernleşme ideolojisinin batılı olmayan toplumlarda, demokrasinin toplumsal ön koşullarını gerçekleştirinceye kadar demokrasiden vazgeçmek durumunda olmalarını meşrulaştıran bu özelliğinin, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerini incelememiz gerekecektir. Köker, modernleşme ideolojisinin Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi olarak tanımladığı Kemalist/ Atatürkçü ideoloji ile tamamen örtüştüğünü ileri sürmektedir. Bu anlamda, geçmişten günümüze modernleşme ideolojisinin demokrasi dışı uygulamaları meşrulaştırıcı özelliğinin Türk demokrasinin sınırlarını çizdiği söylenebilinir. Köker'e göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, 1930'ların başına tesadüf eden tek parti yönetiminin pekişmesiyle eş zamanlı olarak resmiyet kazanan Kemalizm, 1945 sonrası çok partili siyasi hayatın bugünlere dek süregelen çalkantılı ve kesintili süreçleri içinde, çeşitli ve birbiriyle çatışan yorumlara konu olmuştur. Kemalizm/ Atatürkçülük devletin kendi varlık sebebini de tayin etmekte, bu varlığını koruyup sürdürme mantığıyla özdeşleştirmiş olmaktadır. Modernleşme teorisi, Kemalizm'in resmiyet kazanışından çok sonra ortaya çıkmış olmakla birlikte, Kemalizm/Atatürkçülük ideolojisiyle örtüşen bir içeriğe sahiptir. Bir diğer deyişle, Kemalizm/Atatürkçülük ideolojisi, sanki modernleşme teorisinin izdüşümü olarak görünmektedir. Ekonomide sanayileşme, kültürde fikri, irfanı, vicdanı hür birey- yurttaş esasını bir değer olarak hakim kılma, siyasette ise – resmileşmiş ifadesi mili hakimiyet olan- demokratikleşme hedeflerini içeren Kemaliz/Atatürkçülük, paradoksal bir biçimde, özellikle ifade ve örgütlenme özgürlükleriyle demokratik siyasetin kurumlaşması bakımından var olan engelleri de meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir. Bu paradoks, kaçınılmaz bir biçimde, modern toplum ideal tipi'nin geldikleri ve farklı teorik bakış açılarının dikkatlerini üzerine çeken paradokslarının genel çerçevesi içinde, ama tabii Türkiye'nin özgüllükleriyle birlikte yer almaktadır.[99] Demokratikleşememe sorunumuzun sebeplerini ortaya koymaya çalıştığımız bu konu çerçevesinde, modernleşme ideolojisi ve Türkiye'deki izdüşümü olan Kemalist/Atatürkçü ideolojinin, Türkiye'nin demokratikleşme

[98] Köker, *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye* , s. 160.
[99] Köker, *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye* , s. 191- 204.

sürecine etkileri açısından, günümüz Türk demokrasisinin sınırlarını çizen, paradoksal bir biçimde demokrasinin önündeki engelleri meşrulaştıran bir ideoloji olduğu söylenebilir.

Tüm bu açıklamalar sonucunda; Türk modernleşmesinin kendine özgü niteliklerinin, yönetme prensibinin, aktörlerinin, ideolojisinin yani; topluma karşı son derece güçlü, merkezileşmiş, ezici bir üstünlük ve büyüklüğe sahip devletin yönetiminde, yönü yukarıdan aşağı olan ve baskıcı bir niteliğe sahip modernleşme sürecinin, demokratikleşme sürecine etkilerini değerlendirecek olursak; "toplum yönetemez, yönetilir" prensibi şeklinde formüle edilen, bu formülün devletçi-seçkinciler tarafından uygulandığı tüm bu unsurların demokratikleşme sürecine olumsuz etkilerinin var olduğu söylenebilir. Sebepleri konusunda bir görüş birliği olmasa da sonuçları konusunda herkes hem fikirdir denilebilir: Demokrasimiz sorunludur.

Bu sorunlu yapısından dolayı da, özellikle modernleşme sürecinin başından beri, genellikle tek yönlü etkileşim içerisinde olduğumuz Batı'nın, diğer alanlarda olduğu gibi, demokratikleşme sürecimizde, demokrasimiz üzerinde de etkileri olduğu söylenebilir. Aşağıda bu durumun sebepleri, sürecin nasıl işlediği, bu duruma yöneltilen eleştirileri, olumlu bakış açılarını ve bu durumun yapısal özelliklerini, yine modernleşme ve demokratikleşme bağlamında kısaca değerlendirmeye çalışarak, modernleşme sürecimizde batıyla olan ilişkilerimizde son halka olarak nitelendirebileceğimiz Avrupa Birliği'nin demokratikleşme sürecimize etkilerine de kısaca değinmeye çalışacağız. Bunu yaparken yine modernleşmemizin sebepleri, konumuzla ilgili özellikleri ve demokratikleşme sürecimizi temel olarak alacağız. Çünkü Batı'nın demokrasimize etkisinin yine bu çerçevede olduğu söylenebilir.

Türk modernleşmesinin temel sebebinin, güvenlik endişesiyle birlikte ortaya çıkan "devletin bekası" sorunu olduğu söylenebilir. Batı modern döneme ulaşmış, her alanda ilerlemiş, karşı konulmaz bir üstünlük sağlayarak sömürgeci bir şekilde dünyayı etkisi altına almıştır. Ancak, batı dışındaki ülkeler, batıyla kıyaslanmayacak kadar uygarlık seviyesinde geri kalmışlar, bunun sonucunda, yönlerini batıya çevirmişler ve modernleşme sürecine girmişleridir. Türköne'ye göre, Türk

modernleşmesi, öncelikle devletli bir toplumun modernleşmesidir. Devletli bir toplumun modernleşmesi, Türk modernleşmesinin iki temel özgün özelliğin gerekçesidir. İlk olarak, Batı'nın karşı konulmaz sömürgeci yayılmasına karşı kendi bağımsız devletinin çatısı altında direnen toplum "devleti yaşatma" görevini insiyaki olarak üstlenmiştir. Böylelikle "beka sendromu" siyasal programların arasında tartışılmaz bir üstünlüğe ve diğerlerinin sınırlarını ve içeriğini belirleme konumuna yükselmiştir. Devletli bir toplum olmanın getirdiği ikinci özellik; güçlenmek ve Batı ile rekabet edebilmek hiç olmazsa ayakta kalmak için şart olan modernleşme çabalarında görülür.[100]

Bu noktadan hareketle, Tanzimat döneminden günümüze kadar girişilen modernleşme sürecinin temel sebebinin güvenlik meselesi olduğu söylenebilir. On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozdu ve İmparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorladı. Batı'nın kudreti arttığı sırada Osmanlı idare sistemi, özellikle ordusu, bozulmaya başladı.[101]

Modernleşme sürecinin temel sebebi olarak görülebilecek güvenlik meselesi konusunda Türköne'nin tespitleri oldukça önemlidir. Türköne bu konuda özellikle Rus tehdidi üzerinde durmuştur. Buna göre, 1774 yılından 1989'a kadar gerek Osmanlı, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin hem dışarıya hem de içeriye karşı temel tutumlarını belirleyen faktör "Rus tehdidi" olmuştur. Türköne'ye göre, Osmanlı devleti ricalini Tanzimat Fermanı'nı hazırlayıp ilan etmeye zorlayan şartlar, 1980'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu şartların genel adı "güvenlik endişesi, somut karşılığı ise "Rus tehdidi"dir. Osmanlı devlet adamları Kütahya'ya kadar gelen Mısır ordularını durdurmak, ellerinden kayıp gittiğini gördükleri devleti kurtarmak için modernleşmek gerektiğine inanıyorlardı ve haklıydılar. Bunun için büyük bir çaba ile Türk modernleşmesi adını verebileceğimiz Tanzimat dönemini inşa etmeye giriştiler. Modernleşme her şeyden önce bir güvenlik meselesi idi, yaşayabilmek için modernleşme zorundaydılar. Avrupa devletlerine şirin görünmek için ilan edilen "Tanzimat Fermanı"nın arkasında, artık güvenliğini tek başına temin

[100] Türköne, a.g.e., s. 10.
[101] Karpat, a.g.e., s. 31.

edemeyen Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olarak, güvenliğini Avrupa devletleri arasında arama niyeti bulunmaktadır.[102] Bizim Tanzimat'tan günümüze Batı güvenlik sistemine dahil olmaya çalışmamız bu baskı dolayısıyladır denilebilir.

Türk modernleşmesi sürecinde Türkiye yönünü, sanayi devrimiyle birlikte modernleşmenin, çağdaş ve demokratik gelişmelerin merkezi konumuna gelen batıya çevirmiştir. Batılılaşma ile modernleşmenin eş tutulması, Türkiye'yi özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra Avrupa kıtasında veya onu merkez alarak kurulan siyasi ve güvenlik oluşumlarının tümüne katılmaya yöneltmiştir. Bu suretle Türkiye, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO'ya girmiştir. Türkiye'nin bu süreçte batıyla olan ilişkileri, geçmiş dönemlerde çeşitli platformlarda ve seviyelerde olmakla birlikte, Türkiye'nin Avrupa'nın bu en iddialı entegrasyon hareketine katılmak amacıyla, batıyla en üst seviyede ve doğrudan ilişkisi Avrupa Birliğine katılım süreciyle birlikte gelişmiştir.

Bu açıklamalar ışığında, artık Batı'nın Türk demokrasine etkilerine bakacak olursak, Türk modernleşmesinin önemli bir özelliği olan güvenlik endişesinin etkisinde, demokrasimizde yaşanan gelişmelerde, yönümüzün batıya doğru olması sonucunda dış kamuoyunun önemli payı olduğu söylenebilir. Türkiye'nin demokratikleşme süreci bölümünde ele aldığımız ve tespit edebildiğimiz kadarıyla, demokratikleşme sürecimizde yaşanan gelişmelerde, özellikle güvenlik sebebiyle yöneldiğimiz Batı'nın etkisinin başlıca sebep olduğu söylenebilir. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde yaşanan gelişmeleri önceki bölümde incelemiştik. Ancak kısaca tekrar değinmek, Türkiye'nin Demokratik gelişmelerine Batı'nın etkisini bu bölümde daha net olarak ortaya koyabilmek açısından gereklidir.

Süreç içinde yaşanan gelişmelerin başında gelen Tanzimat dönemi olarak adlandırılan dönemde yaşanan gelişmelerde Batı'nın açık etkisi görülmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanı konusunda, Karpat, Batılı devletlerin İmparatorluğun Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarlarının siyasi reforma zemin hazırladığını, bu reformun 1839 yılında Tanzimat hareketi olarak ortaya çıktığını ve Tanzimat Fermanı'nın ardından Islahat Fermanı – Babıali'nin 1856'da toplanan Paris Konferansı'na iştirak edebilmesinin şartı olarak ilan olunduğunu ifade

[102] Türköne, a.g.e., s. 79-80.

etmiştir.[103] Yine daha önce de değindiğimiz gibi, güvenlik meselesi ve dış etkiler çerçevesinde özellikle insan hakları konusundaki gelişmeler ve demokratikleşme sürecinin ilk dönem genel seyrini özetleyen Kapani'ni göre, Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğunda Hıristiyan kavimlerin giriştikleri bağımsızlık hareketlerini daima desteklemişlerdir. Daha sonraları, İmparatorluk içinde kalan Hıristiyan unsurların koruyuculuğunu üzerlerine almışlar ve bunlara Müslümanlarla eşit haklar tanınması yolunda müdahalede bulunmaktan geri kalmamışlardır. Osmanlı devlet adamları da, bir yandan dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önlemek kaygısı ile öte yandan Avrupa devletlerinin güvenini kazanmanın ve Batı medeniyeti dünyasına katılmanın bir şartı olarak, bu yönde gerekli bazı reformlara girişmenin zorunluluğunu duymuşlardır. Bu bakımdan, uzunca bir süre, insan hakları alanındaki gelişmeler, Müslüman olmayan unsurlara Müslümanlarla eşitlik hakkı sağlama girişimleri ile paralel olarak yürümüştür denilebilir.[104] Türköne'ye göre, Türkiye'de insan hakları konusunda yaşanan gelişmelerde dış kamuoyunun önemli payı olmuştur. Tanzimat fermanıyla garanti altına alınan birey hakları; bugüne kadar uzanan birey haklarındaki gelişmeler ve dış baskılar ilişkisinin de ana çerçevesini vermiştir. Tanzimatçılar, Düvel-i Muazzama'ya bir cemile olarak hazırladıkları Tanzimat fermanıyla Avrupa kamuoyunun desteğini kazanmayı umuyorlardı. Avrupa'da Fransız devriminden beri mer'iyet kazanan birey haklarının benzerlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nda tesis ederek bu görüntüyü vereceklerini, dolayısıyla artarak gelen Rus tehdidine karşı Avrupa'dan bir destek bulacaklarını düşünüyorlardı. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, Ruslara karşı Avrupa'dan temin edilen desteğe karşı verilmiş bir ödündür. Dini özgürlükleri güvence altına alan ve eşitliği tesis eden 1856 Islahat Fermanı, Kırım Savaşının bedeli olarak ilan edilmiştir. Türköne Tanzimat fermanı gibi I. Meşrutiyet konusunda da dış etkenler ve yine güvenlik meselesi açısından konuya yaklaşmıştır. Türköne'ye göre; 1876 Kanuni Esasi'si tıpkı Tanzimat fermanı gibi tersane konferansında bir araya gelen Avrupalı devletlere meşruti bir devlet görüntüsü vermek ve bu şekilde kapıya gelen Rus tehdidini bertaraf etmek için ilan edilmişti.[105]

[103] Karpat, a.g.e., s. 34.
[104] Kapani, a.g.e., s. 91-92.
[105] Türköne, a.g.e., s. 80-81.

Tek partili dönem İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüş ve nihayet 1945-1946'da çok partili hayata geçilebilmiştir. Bu durumun Türk demokrasisinin tarihi süreci açısından son derece önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Özbudun'a göre, demokrasiye geçişler arasında (1945, 1961 ve 1983 yıllarında), teorik ve pratik nedenlerden dolayı en önemli olanı demokrasiye ilk geçiştir. Çünkü, ilk kez demokrasiye geçiş yirmi yıldan fazla sürmüş, yerleşmiş ve süregelen tek parti rejiminin (CHP) sona ermesini içermektedir.[106] Türk demokratikleşme sürecinin bu çok önemli gelişmesinde de yine başlıca sebebin Batı'nın etkisi olduğu söylenebilir. Türköne'ye göre, Türkiye Sovyetlerin savaş tehditleri yüzünden NATO'ya göz dikmeseydi, çok partili hayata acaba ne zaman geçebilirdik?[107] şeklindeki bir soruyla yine güvenlik meselesi olduğunu ve yine dış etkilerin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerine işaret etmektedir. Bu noktada Karpat'ın görüşleri de dikkat çekmektedir. Buna göre, savaş sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin kesinlikle Batı'nın tarafında olduğu görünüyordu ve bu menfaatleri geliştirmenin en iyi yolu Batı'ya daha fazla yaklaşmaktı. İtalya ile Almanya'da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin birleşmiş milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, Türkiye'de tek parti rejiminin temellerini sarstı. Karpat'ın bir başka tespitine göre, her ne kadar dış dünyanın demokrasi yönünde yaptığı baskının tesiri küçümsenemez ise de bunu, Türkiye'nin çok partili rejime geçişinin biricik amili görmek yanlış olur. Bununla beraber, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü hiç şüphesiz tek parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırladı.[108] Konuyu özetleyen Kongar'a göre, çok partili düzene geçişin ardında yatan temel nedenlerden birinci öge, Batı dünyasının etkisiydi. Batı Türkiye'yi kendi içine kabul etmek için, düzenini demokratikleştirmeye zorluyordu. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sonunda, baskı rejimlerinin (nazizm ve faşizm) yenilmiş ve yıkılmış olması da aynı yönde önemli bir etki yapmıştı.[109] Ayrıca yine belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kesintilere yol açan askeri darbelerden, demokrasiye geçişlerde de, yine yaşanan sürece uygun olarak, güvenlik meselesiyle yönelinen Batı'nın büyük bir etkisinin olduğu söylenebilir.

[106] Özbudun, a.g.e., s. 21.
[107] Türköne, a.g.e., s. 97.
[108] Karpat, a.g.e., s. 127-129.
[109] Kongar, a.g.e., s. 144-145.

Gelinen son noktada, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişinde de yine güvenlik endişesinin olduğu söylenebilir. Tekeli'nin bu konudaki tespitleri şöyledir: Türkiye de AB kurulduğunda ona karşı duyarsız kalamamıştır. Ama, Türkiye'nin bu projeye başlangıçta gösterdiği ilgi gümrük birliğinin yaratacağı ekonomik etkiler dolayısıyla olmamıştır. Türkiye'nin bu konuyla ilgilenmesi Yunanistan'ın dış politika ataklarına karşı kendisini savunma güdüsüyle olmuştur. AB kurulduktan kısa bir süre sonra Yunanistan AET'ye ortak üye olmak üzere başvurmuştur. Bu başvurudan iki hafta kadar bir süre sonra, 1959 başlarında, Türkiye de ortak üye olmak için başvurmuştur. Bu başvuruda Türkiye'nin güdüsü salt savunmadır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi bekleneceği üzere AET'yle ilişkilerin gelişmesi için bir engel oluşturmuştur. Ama Türkiye yeniden demokratik rejime döndüğünde, 12 Eylül 1963'te, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde Türkiye'yi ortak üye yapan Ankara Antlaşması imzalandı.[110]

Modernleşmenin yönünün Batı'ya doğru olması, Batı'yla kurulan bu ilişkiler bir takım tartışmaları ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Köker, modernleşme kuramı çerçevesinde konuyu ele almış, bu kuramın Batı'yı idealize etmesinden dolayı, kurumsallaşmış hegemonyanın meşrulaştırılmasına dikkat çekmiştir. Buna göre, modernleşme kuramı, Batı toplumsal-siyasal örgütlenme tarzını, tüm dünyanın kaçınılmaz olarak erişeceği/erişmesi gereken bir ideal toplum mertebesine çıkartarak benimsemektedir. Bu benimseyiş, kendi içinde, Batı status quo'sunun idealliğini vurgularken, esasta, kurumsallaşmamış hegemonya tarzıyla bu kurumsallaşmaya tarihsel gelişim süreci içinde meşruluk zemini oluşturmuş bulunan değerler arasında bir denklik görmektedir. Bir diğer deyişle, Aydınlanma çağının bireysel özgürlük temelinde oluşturmuş bulunduğu değerlerin en iyi biçimde ve ancak Batu status qua'sunda var olan kurumsal yapılanmayla gerçekleştirildiği kayıtsız şartsız benimsenmiştir.[111]

Türköne bu konudaki eleştirileri insan hakları yüzyılı adı altında özetlemiştir. Buna göre, "insan haklarına saygı", AB'nin sadece Türkiye'nin önüne koyduğu bir şart değil, Birlik Anlaşmasının da ruhunu oluşturuyor. 1993'de yürürlüğe giren

[110] Tekeli, İlhan, *Avrupa Birliği, Türkiye ve Demokrasi,* Ankara: Şenol Mat., 2004, s. 29.
[111] Köker, a.g.e., s. 158.

anlaşma, insan haklarına saygıyı üyelik için temel şart ve Birliğe yol gösteren ilkelerin en önemlisi olarak tanımlıyor. Ortak dış politika ve güvenlik politikasının temel hedeflerinden birinin, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve pekiştirmek olduğu vurgulanıyor. Türköne'ye göre, Batı'nın, dünyanın geri kalan kısmına karşı insan hakları şampiyonluğunu üstlenmesinin son derece sağlam ve tutarlı bir mantığı var. Her şeyden önce ideolojik ve kültürel üstünlük tartışmasız bir şekilde Batı'nın tekeline giriyor. Batı medeniyet misyonunu insan hakları üzerinden sürdürüyor. Size düşen üstünlüğe boyun eğmektir. İkinci olarak, insan hakları şampiyonluğu Batı'ya üçüncü dünya ülkelerine müdahale etmenin haklı ve meşru gerekçesini sunuyor. Son olarak, insan hakları referansı: Batılı sermayenin üçüncü ülkelerdeki çıkarlarına eldiven gibi uyuyor. İnsan hakları, bireysel hürriyetler, teşebbüs hürriyeti ve sermaye güvencesi zinciriyle işleyen bu mantık, insan haklarını ilk şart olarak formüle ediyor. Bu yüzdendir ki, üçüncü dünya ülkeleri 1993 Viyana konferansında Batıyı insan hakları emperyalizmi yapmakla suçlamışlardır.[112]

İlhan'a göre, çağdaşlaşma sorunu, çağdaş yöntemlerle ulusal uygarlık bileşimi yapmak diye değil, batılı kapitalist ülkelere benzemek diye anlaşılmıştır. Bununla birlikte kültür emperyalizmini kendimiz seçmiş, ulusal bileşim arama yerine hazır bileşimi aktarmışızdır. "Önerilen kurtuluş reçeteleri ulusal değil, kapmadır, yaratıcı ve özgün değildir, kopyadır." Batının idealize edilmesine de değinen İlhan, "Değişme sürecine, asıl olması gerektiği gibi ekonomik ve toplumsal kalkınma öncülleri değil de, bürokrat aydınlar kılavuzluk ettikleri için, batı kavramı, Türk imgeleminde her şeyin en ideal olarak yaşandığı bir toplum olarak biçimleniyor. Her şey ama her şey doğuda kötü, batı da iyi! Onlar nasıl yapıyorsa biz de öyle yapmalıyız ki adam olalım!"[113]

Batının uygarlığını taklit edişimizin sonucunda gelen bağımlılığı İlhan şöyle ifade eder: "... sömürgeci bu sömürdüğü ülkeyi uygarlaştırıyorum der, bunu o ülkeye kendi kültürünü ve teknolojisini aşılayarak yapar, öyle ki sen bağımsızlığını elde ettiğin anda, birdenbire ekonomik ve kültürel olarak kıyamete kadar ona bağlanmış

[112] Türköne, a.g.e., s. 110.
[113] İlhan, Atilla, *Hangi Batı*, Ankara: Bilgi yay., 1999, s.12-17.

olduğunu fark edersin: Üstelik, bu arada ulusal kişiliğini yitirdiğinde, bir uşağın efendisine bağlılığına benzeyen bir bağlılıktır bu!"[114] O halde çağdaşlaşma sürecinde yapılan yanlışlıkların bir neticesi de bağımlılık ilişkisine yol açmasıdır. Bununla birlikte, bu sürecin, batılıların önerdiği ve denetlediği bir şekilde ilerlemesi, bağımlılık ilişkisinin daha da ileri boyutlara ulaşmasına yol açmaktadır. İlhan'a göre Tanzimat ve sonrası, bize, batılıların önerdiği ve denetlediği bir batılılaşma düzenidir, bu düzen imparatorluğu batırmıştır, çünkü endüstrileşmeyi sağlayan değil engelleyen bir tutumu içermektedir. Yine, İlhan'a göre, "Batılı "hür dünya", demokrasilerin dayanışması v.s. emperyalist sistem içerisinde büyüklerin küçükleri sömürmesinden başka bir şey değildir."[115]

Bulaç'a göre, Avrupa'da yeşerip bugün bütün dünyaya yayılan bazı değerlerin sırf Avrupalı patentlerinden dolayı kötü şeyler oldukları söylenemez. Batının kültürel değerlerini dünyanın bütününe evrensel ve mutlak değerlermiş gibi empoze edenler, tarihin sadece Avrupa'yı merkez alarak tecelli ettiğini, geride kalan insanlık camiasının ancak Avrupa'yı izleyebildiği oranda insanlaşabileceği fikrini telkin ediyorlar. Dünyanın oryantalize edilmesini esas alan bu fikir yanlıştır ve özünde gizli bir sömürgeciliği öngörür. Batı'nın öne çıkardığı değerlerin önemli bir bölümü bugün evrensel düzeyde kabul görmektedirler ve bunlara bizim gibi ülkelerin de ihtiyacı var. Sorun, "bu değerler sadece Batı'da çıkar ve tamamen Batı'ya özgüdür" yolundaki zihniyettir.[116]

Batı ve özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerimize olumlu yönde bakan görüşler, bu ilişkinin demokrasimizi geliştireceği düşüncesini benimsemişler ve bu yöndeki gelişmeleri eleştirenleri, genellikle güvenlik konusunda korkular yaratmakla ve statükonun temsilciliğini yapmakla eleştirmişlerdir. Tekeli, yaratılan korkuların Avrupa Birliği'ne karşı olanların, kendilerini haklı çıkarmak için üretilen senaryolar olduğunu ifade etmiştir. Tekeli'nin ifadesi şu şekildedir: "Bu projeye karşı olan pozisyonlar kendilerini nasıl haklı çıkartacaklar? Haklı çıkartmak için senaryolar

[114] İlhan, a.g.e., s. 13.
[115] İlhan, a.g.e., s. 167.
[116] Bulaç, Ali, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Eylül Yay., 2001, s. 137-138.

üretiliyor. Bu üretilen senaryolar da dış dünyaya ilişkin korkulara dayandırılıyor. Ben bütün bu tür analizlerin ciddi olmadığını düşünüyorum."[117]

Aktar, modernleşme sürecine değinerek, bu sürecin sorunlu yapısından bahsetmiş ve bu sürecin sonunda Avrupa Birliği'ne katılımı mükafat olarak değerlendirmiştir. Aktar'a göre, Türkiye düşün ve uygulamada, 1950'den bu yana, yukarıya doğru federalleşen ve aynı zamanda aşağıya doğru yerelleşen dinamik bir yapı sayesinde gelişen, büyüyen, güçlenen Avrupa'nın evriminin tamamen dışında kalmıştır. Osmanlı ve onun mirasçısı Cumhuriyet Türkiye'sinde "Avrupa", devletin bekası amacına yönelik bir araç anlamına gelir. Devlet, Avrupaileşmek dendiğinde kendini ayakta tutmak için gerekenden fazlasını gerçekleştirmemiş ve dinamiği satha yaymaktan her zaman geri durmuştur. Cumhuriyet ile birlikte de, modernliği, Osmanlı dönemine oranla toplumu daha etkin bir biçimde denetim altına almak için mükemmel bir araç olarak kullanmıştır.[118] Aktar, iki yüzyılın sonunda Türkiye toplumu da, cebren de olsa, Batılılaştı der. Batılılaştırma süreciyle dayatılan ulus ve iktisadiyat pratiklerinin bu coğrafyada yaşayan insan topluluklarına ne denli yabancı olduklarını hatırlarsak, cebri yöntemlerle uygulamaya geçilirken yapılan eziyetin ve çekilen ıstırabın bir mükafatı olmalı. Bugün, bunlara maruz kalmış bu toplumun özgürlük ve esenliğe, Batılı tekniklere ve birlikte yaşama biçimlerine layık olmadığını kim söyleyebilir? Batılılaştırıcı seçkinlerin, daha hala, Batılı dinamiklerin topluma mal olmasından nasıl ürktüklerini unutmayalım.[119]

Tekeli, Avrupa Birliği'ni bir barış projesi olarak nitelendirmektedir. Tekeli'ye göre, AB projesinin çıkışındaki niyetler çok açık; savaşmayan bir Avrupa kurulmak isteniyor. Avrupa yakın geçmişinde çok büyük kayıplar verdiği bir İkinci Dünya Savaşı deneyimini yaşamış bulunuyordu. Aslında bu, Avrupa'nın ilk deneyimi değildi, Birinci Dünya Savaşını da yaşamıştı. Ama İkinci Dünya Savaşında Avrupa'nın yaşadığı yıkım, Birinci Dünya Savaşında yaşanan yıkımla karşılaştırılmayacak kadar büyük olmuştu. İki savaş arasında, Avrupa sanayileşmesini daha da geliştirdiği için, savaştığında yaratacağı yıkıcılık potansiyelini de çok artırmış bulunuyordu. Nitekim, bu yıkıcılık potansiyelinin ne

[117] Tekeli, a.g.e., s. 43.
[118] Aktar Cengiz, *Avrupa Okumaları*, der: Cengiz Aktar, İstanbul: Pusula Yay., 2003, s. 2.
[119] Aktar, a.g.e., s.16.

tür acı sonuçlar doğurabileceği İkinci Dünya Savaşıyla açık hale gelmişti. Avrupa Birleşik Devletleri projesi, işte bu ortamda bir 'siyasal barış projesi' olarak gelişti. Tabii bu projenin düşünsel olarak köklerinin Kant'a kadar geriye gittiğini hatırlamak gerekiyor.[120]

Yine Aktar da Avrupa Birliği'nin bir barış projesi olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Avrupa, bu coğrafyanın geleceğini garanti altına almak amacı taşıyan bir barış projesidir. Bu anlamda askeri zihniyete taban tabana zıt bir zihniyet üzerine bina edilmiş, varlık nedeni askeri zihniyetin bir daha kıtada söz sahibi olmasını engellemek olan bir siyasi iradenin ürünüdür.[121]

Tekeli, Avrupa'nın barış projesi olmasının yanında demokratikliği üzerinde de durarak, Avrupa Birliği'nin de doğal olarak demokratik bir birlik olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, İkinci Dünya Savaşı deneyimi ertesinde doğan bu Avrupa Projesi barışçı olduğu kadar da, demokratik olma durumundaydı. Avrupa'yı İkinci Dünya Savaşı faciasıyla karşı karşıya bırakan savaş öncesinin diktatörlükleri olmuştu. Yani, savaş sonrasında gelişen AB projesinin barışı getirebilmesi için aynı zamanda, 'demokratik olması' gerekiyordu. Bu nedenle Roma Antlaşması'ndan itibaren bu topluluğa katılacak ülkelerin demokratik rejimi benimsemeleri bir ön koşul olarak konulmuştu. Tabii ki üyeleri için demokrasiyi ön koşul olarak kabul eden bir birliğin kendisinin de demokratik bir sistem olarak örgütlenmesi gerekir.[122]

Avrupa'nın demokratik niteliğine vurgu yapan Selçuk, Türkiye'nin bu yöndeki isteğinden ve bu yöndeki süreçten bahsetmiştir. Selçuk'a göre, çoğulcu, özgür ve demokrat, ama barış içinde bütünleşmiş bir Avrupa, bugün dokunabileceğimiz kadar bize yakındır. Türkiye demokrasi küresinde yer almak istiyor. Halkımızda bu yolda ortak bir bilinç ve irade var. Bu bilinç ve irade, halkımızda esasen iki yüzyıldan beri var. Cumhuriyetle ivme kazanmış, güçlenmiştir. Bugün en hızlı noktadadır. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği, bir kavramlar,

[120] Tekeli, a.g.e., s. 11.
[121] Aktar, a.g.e., s. 9.
[122] Tekeli, a.g.e., s. 16.

değerler ve ilkeler manzumesi olan Avrupa Uygarlığının somut ürünleridir. Ruh aynıdır.[123]

Toparlayacak ve özetleyecek olursak, Batı'nın modern döneme girmesi, Osmanlı Devleti'nin geri kalması ve Rus tehdidi sonucu, başlıca güvenlik endişesiyle ortaya çıkan devletin bekası sorunu sebebiyle girdiğimiz modernleşme sürecinde, yönümüzü çevirdiğimiz modern Batı'da, sürecin son halkası olan Avrupa Birliği'ne aday ülke durumundayız. Girilen bu modernleşme sürecinde, Türk modernleşmesinin kendine özgü niteliğinden dolayı demokrasimiz sorunlu bir süreçte ilerlemiştir. Bu sürecin olumlu, olumsuz birçok etkisinin olduğu, bu sürece özellikle sebep olduğu bağımlılaştırıcı ve sömürgeci yönleriyle eleştirel bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerin olduğu gibi, bu sürece demokratik gelişmeler yönüyle desteklerin ve olumlu bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerin de olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, bu süreçte sağlanan demokratik gelişmelerde, Batı'nın önemli bir etkisinin olduğu ve bugün de bu etkinin devam ettiği araştırıp, incelediğimiz kadarıyla, yaptığımız tespitler ışığında söylenebilir. Bu tespitten hareketle, Batı'nın etkisinin, yapısal olarak nasıl bir etki olduğu konusuna da değinmemiz yararlı olabilir.

Batının Türkiye'nin demokratikleşme süreci üzerine etkileri, özellikle devlet ve toplum arasındaki üst ve alt yapılar arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, hangi yönden, nasıl bir etkisinin olduğu sorusu, süreci daha iyi anlayabilmemiz açısından önemlidir. Bu durumun yapısal değerlendirmesi hakkında da Türköne, Fuat Paşa'nın "pabuççu muştası" teşbihine değinerek, her devlette iki kuvvet olduğunu, birinin yukarıdan bastırdığını, öbürünün aşağıdan dengeyi sağladığını söylüyor: Devlet iktidarı ve halk. Bizde alttan gelen bir kuvvet yok diye şikayet ediyor ve bunun için yandan bir kuvvet gerektiğini, bunun da sefaretler olduğunu söylüyor. Değişen, gerçekten bir şey yok. Bugün elimizdeki pabuççu muştası Avrupa Birliği iletişim ve ulaşım kolaylığı globalleşme asrında çok daha keskin ve etkili.[124]

Türköne bu tespitinin devamında, günümüzdeki durumu da özetlemekte ve böyle bir desteğin gerçekten işe yarayıp yarmayacağını sorgulamaktadır. Buna göre,

[123] Selçuk, Sami, *Özlenen Demokratik Türkiye*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2000, s. 36.
[124] Türköne, a.g.e., s.110-111.

devlet iktidarını, kendi dinamiklerinizle hukuk sınırları içine sokamıyorsanız, devlet iktidarını kullanan kamu görevlilerinin bu ülkenin vatandaşlarına karşı suç işlemesine engel olamıyorsanız; size bunları temin edecek yandan bir desteği ezilerek, komplekslere kapılarak temin etmekten başka çareniz var mı? Üstelik bu desteği bir baskı halinde üzerinde hisseden devletinizin gönüllü çabaları ortada dururken. Böyle bir destekle demokratikleşme ve insan hakları konusunda alacağınız mesafe ne kadar sahici olur? Şeklinde soran Türköne, Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü tabloyu özetleyerek bir çözüm önerisi de sunmaktadır. Türköne'ye göre, bu tablonun değişmesi lazım. İşleyen bir demokrasi, insan haklarına riayetkar bir devlet ve her alanda hukuk güvencesi. AB'den gelen ev ödevleriyle kendimize çeki düzen vereceğimiz süreç bizi ve devleti yaralayacak. Gelen programlar yerine bir zihniyet değişikliğine, yeni bir perspektife ihtiyacımız var. Batı medeniyetinin üzerinde yükseldiği bireyi zor yaratırız: Ama sadece insan özgürlüğünü bütün açılımların manivelası haline getirebiliriz. İhtiyacımız olan sadece özgürlük.[125]

Bu etkiyi savunan görüşe göre, toplumun devlet karşınında egemen olmasının yolu bu etkinin kullanılmasından geçmektedir. Aktar toplumun egemen olabilmesi için tam da bu etkiyi savunmaktadır. Aktar'a göre, Türkiye'de egemen olan devlettir, toplum değil. Yalnızca devletin tarif ettiği sınırlar içinde ve aslında hiçbir zaman tam anlamıyla egemen olmamış bu toplumun egemen olmasının yolu devletin egemenliklerini diğer devletlerle ve kendi toplumuyla paylaşacağı Avrupa Birliği'nden geçiyor.[126]

Bulaç, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin bazı çekincelerini ortaya koymuştur. Bulaç'a göre, Türkiye 1987 yılında AET'ye tam üyelik için müracaatta bulunurken gerek Türkiye'de gerek Avrupa'da konuya ilişkin önemli tartışmalar başladı. Bu yüzyılın ilk çeyreğinden beri tamamen siyasi sebeplerle Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu savunan çevreler için AET'ye tam üye olmak, başlamış süreci mutlu bir sonla tamamlamaktır. Türkiye tam üye olursa, kaçınılmaz olarak daha önce üye olmuş devletlerin oluşturdukları bu siyasî, ekonomik, toplumsal ve uluslararası birleşik yapıyı kabul etmek zorunda da kalacaktır. Ancak mesele gelip, idam

[125] Türköne, a.g.e., s. 114-115.
[126] Aktar, a.g.e., s. 4.

cezasının kaldırılması, insan hakları, ülkenin hukuki ve idari yapısının Avrupa standartlarına göre uyumu konularında düğümlenmiş. Tabii ki bunlar önemlidir. Ama gelecek perspektifi açısından bakıldığında, bunları aşan çok daha önemli konular var. AB'ye tam üyeliğin siyasi, askeri, iktisadi ve başka alanlarda ne gibi sonuçlar vereceği konusunda bazı kestirimlerde bulunmak mümkün. Ancak hala ortada bir sorun var ve bu ne kadar görmezlikten gelinirse gelinsin, bu sorunun ortaya çıkmasında en büyük etken "Batı'nın Hıristiyan", "Türkiye'nin Müslüman" karakteridir. Bunun, sosyal davranışlardan kültüre, gündelik hayattan politikaya kadar her alandaki yansımalarını gözlemek mümkün. Bu temel farklılık, bazılarının iddia ettiğinin aksine "önemsiz" değildir ve bir iki çekiç darbesiyle giderilebilecek gibi görünmüyor.[127]

Bulaç, Türkiye'deki toplumsal talebe de değinerek, mevcut konjonktür ışığında değişimin kaçınılmazlığını, önemli olanın bu değişimi sıkıntıları en az düzeye indirerek göğüslemek, sancının şiddetini azaltabilme olduğunu ifade etmiştir. Bulaç'a göre, Uluslararası ölçeklerde olduğu gibi Türkiye ölçeğinde de hızlı ve köklü bir değişimden geçiyoruz. Cumhuriyetçi, devletçi ve otokrat temelde kurulmuş bütün geleneksel rejimler yavaş yavaş tarih sahnesinden çekiliyorlar. Bireye önem veren, daha katılımcı, sivil inisiyatiflere ve örgütlü muhalefete açık yeni siyasal yapıların kurulması süreci, ülkelerin tarihsel şartlarına, içinde bulundukları sosyal değişimin hızına ve sahip oldukları ekonomik ve kültürel performansa göre işlemektedir. Türkiye, -aradaki kesintilere rağmen- 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana devam eden çok partili siyaset tecrübesi, iyi kötü varlığını koruyan orta sınıfı ve nüfus artış hızına göre yıllık ekonomik büyüme oranı daha önde olan sosyo-ekonomik profiliyle bu değişimle yüz yüze gelen ülke görünümündedir. Ortadoğu'da yer alan bir çok ülke doğrudan dış baskı ve uluslararası konjonktürün etkisinde değişme durumunda kalabilir, ancak Türkiye'de değişimi öne çıkarıp bir bakıma kaçınılmaz kılan ciddi bir toplumsal talep var. Değişim bir zorunluluktur ve kadim Arap şairi İmruü'l-Kays'ın dediği gibi "Her gelecek gelecektir." Türkiye'yi ve Ortadoğu'yu bekleyen yakın gelecekte köklü alt-üstler, geniş ölçekli değişimler yaşayabiliriz. Önemli olan bu

[127] Bulaç, a.g.e., s. 83.

değişimi sıkıntıları en az düzeye indirerek göğüslemek, sancının şiddetini azaltabilmektir. Bu herkesin somut olarak gözlediği gerçektir.[128]

Selçuk'un bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir: Tercih bizimdir. Ben kendi tercihimi yapıyorum. Katı egemenlik anlayışının küreselleşme doğrultusunda yumuşatılmasında bir sakınca görmüyorum. Bu bir teslim olma değil, kimliğini koruyarak özgür iradeyle ekonomide, politikada, hukukta buluşmadır, ortaklıktır. Avrupa Birliği, değişmezlerini ortaya koymuştur. Yanılmayalım, kuruntularla avunmayalım. AB kendini değişmeyecek. Kendini a'dan z'ye yeniden yapılanarak değiştirecek olan Türkiye'dir. Bu büyük bir dönüşüm tasarımıdır. Türkiye, çağını izleyen değil, çağında izlenen ülke olmak istiyorsa, "reform" anlayışını değiştirmelidir. Bugüne değin, bütün reformlar, bir vesileyle ortaya çıkan olayların ardından gelen baskılarla yapılmış, olumsuzluklar günübirlik, aspirin türü çözümlerle aşılmaya çalışılmış, hep geç kalınmış, çağın peşinden gidilmiştir. Reformlar konusunda ancak proaktif, erken davranan bir Türkiye, çağın öncüleri arasına girebilir.[129]

Üst yapı, alt yapı ve dışarıdan yandan etki konusunda çeşitli görüşlere yer verdikten sonra sonuç olarak, mevcut durumun ne şekilde gerçekleştiğine bakalım. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerini değerlendiren Tekeli, bu değişimin mevcut şeklini ortaya koymaktadır. AB'ye girmek artık Türkiye'de temel bir siyasal hedef haline gelmiştir. Böyle bir müzakere süreci içinde Türkiye AB koşullarına uyumunu gerçekleştirerek AB'ye üyeliğini sağlamak için önemli adımlar atmak durumunda kalmaktadır. Türkiye bu yaptıklarını kendi iç dinamikleriyle gerçekleştirememiştir, yaşanan bu müzakere süreci iç dinamiklerin aşamadıklarını aşılır kılmaktadır. Bu dönüşümlerin Türkiye koşullarında kolayca gerçekleşmesi, Türkiye'nin AB'yle yarışabilir bir başka proje geliştirememiş olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Kopenhag ve Maastricht ölçütleri bir ölçüt olmaktan çıkarak Türkiye için adeta bir proje haline gelmektedir.[130]

[128] Bulaç, a.g.e., s. 135-136.
[129] Selçuk, a.g.e., s. 46.
[130] Tekeli, a.g.e., s. 32.

Türkiye'nin Tanzimat ile başlayan batılılaşma serüveninin belki de son halkasını teşkil eden Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği ve Türkiye-Avrupa ilişkileri, yaklaşık yarım asırdır Türkiye'nin gündemini işgal eden en önemli ve en dinamik konu olmuştur. Bu konuda çok sayıda bilimsel çalışma yapılmasına ve konu değişik boyutlarıyla yaygın bir biçimde tartışılmasına rağmen Türkiye-AB ilişkileri bugüne kadar rasyonel, gerçekçi ve tutarlı bir zemine oturtulamamıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci inişli-çıkışlı ve gerilimli bir seyir izlemiştir.[131]

Sonuç olarak, başlıca nedeni güvenlik endişesiyle ortaya çıkan devletin bekası sorunu sebebiyle girdiğimiz modernleşme sürecinde, yönümüzü çevirdiğimiz modern Batı'da, sürecin son halkası olan Avrupa Birliği'ne aday ülke durumundayız. Demokrasimizin sorunlu yapısından dolayı, özellikle modernleşme sürecinin başından beri, Batı'nın, demokrasimiz üzerinde etkileri olmuştur. Bugün Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde bu etki doğrudan bir nitelik taşımakta ve büyük bir değişimi gerektirmektedir. Bu adaylık sürecinin uzun ve karmaşık bir yapıda ilerlediği söylenebilir. Bu anlamda, tezin son bölümünde adaylık sürecinde yaşanan gelişmeleri derli toplu ve daha anlaşılır bir şekilde ortaya koymaya çalışarak, Avrupa Birliği'ne adaylık sürecimizin demokrasimize olan etkilerini tespit etmeye çalışacağız. Bu çerçevede Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporlarının içeriği, konu başlıkları esas alınarak sınıflandırılmış, böylece 2001 yılından 2009 yılına kadar dokuz yıllık süreç boyunca ki tüm gelişmelere, konu başlıkları itibariyle sınıflandırılmış şekilde ve kronolojik olarak kolaylıkla ulaşılması da amaçlanmıştır.

[131] Aykaç, Mustafa, Parlak, Zeki, *Tüm Yönleriyle Türkiye – AB İlişkileri,* İstanbul: Elif Kit., 2002, s.7.

3. KATILIM ORTAKLIĞI BELGELERİ VE İLERLEME RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Bilindiği gibi, Türk modernleşme sürecinde, güvenlik endişesiyle Batı'ya yönelmiş olan Osmanlıdan günümüze Türk demokratikleşme sürecindeki gelişmelerde başlıca sebebin Batı'nın etkisi olduğu söylenebilir. Batıyla en üst seviyede ve doğrudan ilişki Avrupa Birliğine katılım süreciyle birlikte gelişmiştir. Böylece, Türk modernleşme sürecinin kendine özgü nitelikleriyle sorunlu bir yapıda gelişmiş olan Türk demokrasisi büyük ve önemli bir değişim sürecine girmiştir. Böyle bir müzakere süreci içinde Türkiye AB koşullarına uyumunu gerçekleştirerek AB'ye üyeliğini sağlamak için, demokratik gelişmeler konusunda kendi iç dinamikleriyle atamadığı önemli adımları atmak durumunda kalmaktadır.

Bilindiği gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri, Türkiye ile o tarihteki AET arasında Ortaklık Anlaşmasının 1963 yılında imzalanması ve Aralık 1964'te yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Türkiye ve AB, 1995 yılında bir gümrük birliği oluşturmuşlardır. Türkiye, 10 - 11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiştir.

Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Konsey tarafından Mart 2001 tarihinde kabul edilmiştir. Katılım Ortaklığı, aday ülkeye yönelik her türlü yardımı tek bir çerçeve içerisinde harekete geçirecek şekilde, güçlendirilmiş katılım öncesi stratejinin anahtar bir unsuru olarak tanımlanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgeleri, Avrupa Birliği'ne aday ülkelerin reform sürecinde önceliklerini belirleyen belgelerdir. Bu önceliklerin belirlenmesindeki kriterler ise; Haziran 1993'de Kopenhag Zirvesinde kararlaştırılan ve aday ülkelerin üye olabilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken siyasi kriterlerdir. Bu kriterler, aday ülkelerin, .demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamalarını şart koşmaktadır. Ayrıca, Komisyon, katılım öncesi stratejinin bir parçası olarak, üyelik için hazırlık yapan aday ülkelerin kaydettikleri gelişmeleri

düzenli olarak AB Konseyine rapor etmektedir. Her yıl düzenli olarak sunulan ilerleme raporları üyelik için karşılanması gerekli siyasi kriterler açısından Türkiye'deki durum incelenmektedir.

Katılım Ortaklığı Belgeleri Ve İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerinin tespit edilip, değerlendirilmeye çalışılacağı bu bölümde iki alt başlık oluşturulmuştur. İlk olarak demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında, kurumsal ve yapısal unsurlar göz önünde bulundurularak; sırasıyla anayasa, parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet, kamu yönetimi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi, yargı sistemi ve son olarak da yolsuzlukla mücadele politikası konuları incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci olarak, siyasi kriterlerle paralel olarak, insan hakları ve azınlıkların korunması başlığı altında dört adet üçüncül başlık açılmıştır. İlk olarak, uluslararası insan hakları hukukuna riayet, ikinci olarak medeni ve siyasi haklar, üçüncü olarak ekonomik ve sosyal haklar ve son olarak da azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması konuları, alt başlıklar da açılmak suretiyle ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Sayılan bu başlıklar kapsamında Kopenhag kriterlerine bağlı olarak, Türkiye'nin kısa ve orta vadede yerine getirmesi hedeflenen öncelikli alanların belirlendiği Katılım Ortaklığı Belgeleri ve siyasi kriterler açısından Türkiye'deki durumu inceleyen ilk Katılım Ortaklığı Belgesi olan 2001 belgesinden sonraki ilerleme raporları incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü

Bu bölümde, demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında, kurumsal ve yapısal unsurlar göz önünde bulundurularak; sırasıyla anayasa, parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet, kamu yönetimi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi, yargı sistemi ve son olarak da yolsuzlukla mücadele politikası konuları incelenmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Anayasa

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde Anayasa konusu, siyasal, idari, hukuki, toplumsal, ekonomik alanlarda en temel belge olması ve toplumun her kesimine yönelik bağlayıcı hükümler içermesinden dolayı son derece önemlidir. Bilindiği gibi Türkiye'nin mevcut anayasası 1982 tarihinde kabul edilmiş olup, askeri darbe sonrası askeri yönetim tarafından hazırlanan bir anayasa olması özelliğiyle demokratikleşme sürecindeki Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi yönünden sıkça tartışma konusu olmuştur. Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunması konusunda kapsamlı bir anayasal reforma ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tezin anayasa başlığı altında, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde ilerleyen Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikler ve ilerleme raporları çerçevesinde, demokratikleşme süreciyle ilişkili olarak anayasa konusundaki gelişmeler, eksiklikler, beklentiler ve değerlendirmeler tespit edilerek, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin anayasa yönüyle Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde hedefler açısından kısa ve orta vadeli bir ayrım söz konusudur ve kısa vadede sıralananlar, Türkiye'nin 2001 yılına kadar bunları tamamlaması veya somut olarak ileriye götürecek adımları atması beklentisi esas alınarak seçilmiştir. Bunlar; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi ile uyumlu olarak, ifade özgürlüğü ile ilgili hukuki ve Anayasal garantilerin güçlendirilmesi ve diğeri de barışçıl toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğüne

ilişkin hukuki ve Anayasal garantilerin güçlendirilmesi şeklinde ifade edilmiştir.[132] Orta vadede sıralananlar ise, tamamlanması bir yıldan fazla sürmesi mümkün, ancak imkanlar ölçüsünde çalışmaları 2001 yılı içinde başlatılması beklenenlerdir. Orta vadede de iki konu hakkında hedefler belirtilmiştir. Bunlar da; Türk Anayasası ve ilgili diğer yasaların, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde belirtildiği şekliyle Türk vatandaşlarının hak ve özgürlükleri garanti altına alınacak şekilde gözden geçirilmesi; bu gibi yasal reformların uygulanmasının AB üye devletleri ile uyumunun sağlanması ve diğeri de AB üyesi devletlerin uygulamaları doğrultusunda, Milli Güvenlik Kurulu'nun Anayasal rolünün Hükümete bir danışma organı olarak uyumu şeklinde ifade edilmiştir.[133]

2001 Yılı İlerleme Raporuna, 3 Ekim 2001 tarihinde kabul edilen 1982 Anayasasının 34 maddesinde değişiklik öngören paket damgasını vurmuş ve ilerleme raporunda Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler ana başlığı altında ele alınan konular bu Anayasa değişikliği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Rapora göre, söz konusu paketteki değişiklikler, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, sivil otoritenin güçlendirilmesi, dernek kurma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda yeni düzenlemeler getiren,[134] insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştıran ve idam cezasına sınırlama getiren önemli bir adımdır. Raporda, değişikliklerin çoğunun, Kopenhag siyasi kriterlerine, Katılım Ortaklığına ve Ulusal Programa ilişkin olduğu[135] ve değişikliklerin bazılarının, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı önceliklerinin bir kısmını karşılamak amacına yönelik olduğu ifade edilmiştir.[136] Ayrıca milletvekili dokunulmazlığının sınırlandırılmasına yönelik değişiklik taslağının reddedilmesi, kamuoyunda eleştirilmiştir.[137]

---

[132] 2001 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf (04.02.2009), s. 3, m. 4.1.

[133] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.2.

[134] 2001 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2001.pdf, (04.02.2009), s. 14, m. 1.

[135] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.

[136] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.1.

[137] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.1.

2002 Yılı İlerleme Raporunda, 2001 yılına kıyasla demokratikleşme sürecine etki edecek hiçbir Anayasal değişiklik yapılmamış ancak raporda, TBMM Anayasa Komisyonunda, çoğu, yürütmenin yetki ve görevleri ile ilgili birçok Anayasal değişiklik görüşüldüğü ifade edilmiştir.[138] 2002 Yılı İlerleme Raporu, yalnızca tek bir Anayasal değişiklikten bahsederek, TBMM'nin, Anayasanın, milletvekillerinin ödenek ve yolluklarını düzenleyen 86'ncı maddesinde bir değişiklik kabul ettiğini tespit etmiştir.[139] Ancak Cumhurbaşkanı, veto etmiştir.[140]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Anayasayla ilgili olarak; Anayasal değişiklik, anayasal reform gibi doğrudan herhangi bir öncelikli alan belirlememiş ancak siyasi kriterlerin sağlanması yönünde reformların sürdürülmesi ve uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda, Anayasayla ilgili olarak, 2002 yılında yapılan genel seçimlerin etkisiyle, siyasi haklar konusunda yapılan değişiklikler değerlendirilmiştir. Rapora göre bu döneminde, TBMM, Anayasanın milletvekili seçilme hakkına ilişkin 76'ncı maddesini değiştirerek, seçimlere katılma yasağının kapsamını, terör eylemlerine katılma unsurunu getirerek daraltmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen söz konusu Anayasal değişiklik, TBMM tarafından değiştirilmeden aynen kabul edilmiştir. TBMM ayrıca, milletvekili seçilme yaşını 25'e indiren bir Anayasa değişikliğini kabul etmiştir.[141] Yapılan Anayasa değişikliğinden sonra, Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçilmiş, Cumhurbaşkanı tarafından Başbakan olarak atanmış ve 23 Mart 2003 tarihinde TBMM'den güvenoyu alan yeni hükümeti kurmuştur. Hükümet programında, Anayasayla ilgili olarak yer alan, Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle de alakalı en önemli konu ise, hukukun üstünlüğüne ve temel özgürlüklerin teminat altına alınmasına dayanan demokratik

[138] 2002 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2002.pdf, (04.02.2009), s. 12, m. 1.1.
[139] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 11, m. 1.1.
[140] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 1.1.
[141] 2003 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2003.pdf, (04.02.2009), s.13, m. 1.2.

devlet ilkelerini içeren yeni bir Anayasa hazırlanması planına da yer verilmesidir. Yine rapora göre, bu planlardan bazıları kısmen uygulamaya geçirilmiştir.[142]

2004 Yılı İlerleme Raporu döneminde, 2001 yılına benzer şekilde kapsamlı anayasal değişiklikler dikkat çekmektedir; rapor anayasa konusunda 2001 ve 2004 yıllarında kapsamlı anayasal değişikliklerin yapıldığını ifade etmektedir. Rapora göre, Hükümet partisi ile ana muhalefet partisi arasında AB'ye katılım politikası konusunda güçlü bir mutabakat bulunmaktadır. Mayıs 2004'de kabul edilen anayasa değişikliklerinin içeriğine baktığımıza ise; Milli Güvenlik Kurulu ve Askeri alanla ilgili anayasal bağlamda öncelikle anayasal ve yasal çerçevenin değiştirilerek Askeri otorite üzerindeki sivil denetim 1999'dan bu yana güçlendirildiği şeklinde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Son anayasal ve yasal değişikliklerle bir YÖK üyesinin Genelkurmay Başkanı tarafından belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir. Aynı şekilde, RTÜK'te MGK Genel Sekreteri tarafından atanan bir üye bulundurulması uygulamasına da son verilmiştir.[143] Mayıs 2004 tarihli en son anayasal reform, insan hakları ile ilgili konulara ilişkindir. Bunlar, ölüm cezası ile ilgili geri kalan tüm hükümler, cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi, basın özgürlüğünün kapsamının genişletilmesi, yargının Avrupa standartlarına yaklaştırılması, temel özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün sağlanması konularını kapsamaktadır.[144] Bu konulara daha ayrıntılı olarak aşağıda, ilgili bölümlerde değinilecektir.

2005 Yılı İlerleme Raporu döneminde, yalnızca anayasanın bir maddesinde değişiklik yapılmıştır. Kültür ve görsel-işitsel politika alanında yapılan, RTÜK üyelerinin TBMM'de temsil edilen siyasi partiler tarafından seçilebilmesini içeren bir değişikliktir.[145]

---

[142] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.2.
[143] 2004 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2004.pdf, (04.02.2009), s. 18, m. 1.2.
[144] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s.23, m. 1.2.
[145] 2005 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2005.pdf, (04.02.2009), s. 88, m. 3.1. Fasıl 10.

2006 Yılı Katılım ortaklığı Belgesi, gözden geçirilmiş üçüncü Katılım Ortaklığı Belgesi mahiyetinde olup, 2003 tarihli ikinci katılım ortaklığı belgesi gibi anayasayla ilgili olarak anayasal değişiklik, anayasal reform gibi doğrudan herhangi bir öncelikli alan belirlememiş ancak yine kısa vadeli öncelikler kapsamında, güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlerin sağlanması yönünde reformların sürdürülmesi ve uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

2006 Yılı İlerleme Raporu döneminde, sadece bir anayasa değişikliği yapılmış ve bu değişiklik, raporun demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında, kamu yönetimi alanında yer almıştır. Rapora göre, Kasım 2005'de Anayasa, devlet bütçesini daha geniş tanımlayan Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanununa uygun olarak yenilenmiştir.[146]

2007 Yılı İlerleme Raporu ilk defa anayasa konusunu siyasi kriterler bölümünde, demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında ayrı bir başlık altında incelemiş ve bu usul sonraki ilerleme raporlarında da devam etmiştir. Cumhurbaşkanının seçilme usulüyle ilgili anayasada çok önemli bir değişiklik yapılmış, bunun yanı sıra genel seçimlerin süresi, parlamento karar yeter sayısı, seçilebilme yaşı konusunda da değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler referanduma götürülerek kabul edilmiştir. Ayrı bir anayasal değişiklikle Parlamentoya seçilebilme yaşı 30'dan 25'e indirilmiştir. Yeni kurallar bir sonraki parlamento seçimlerine kadar geçerli olmayacaktır.[147]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de bundan önceki iki katılı ortaklığı belgesi gibi, anayasayla ilgili olarak anayasal reform gibi doğrudan herhangi bir öncelikli konudan bahsetmemiş ancak yine kısa vadeli öncelikler kapsamında, güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlerin sağlanması yönünde demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması başlıklarında reformların sürdürülmesi ve uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

---

[146] 2006 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2006.pdf, (04.02.2009), s.5, m. 2.1.

[147] 2007 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf, (04.02.2009), s.5, m. 2.1.

2008 Yılı İlerleme Raporunda, anayasa konusunda, 1982 anayasasının iktidar tarafından akademisyenlerce gözden geçirtilmesinden bahsedilmiş ancak bu durumun kamuoyuyla paylaşılmaması raporda eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak, başörtüsü yasağı konusundaki anayasal değişiklik süreci değerlendirilmiştir.[148]

2009 Yılı İlerleme Raporu döneminde, ilk defa bir ilerleme raporunda anayasa konusunda askeri darbe döneme ait 1982 anayasasının köklü bir anayasal reformla değiştirilmesi konusu değerlendirilmiş ve bu konuda hükümetin yalnızca ifadeden öte gitmeyen durumu eleştirilmiştir. Rapora göre, Anayasa reformu konusundaki siyasi ve toplumsal tartışma devam etmiştir. Bununla birlikte, anayasa reformuyla ilgili olarak, siyasi partiler arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bir grup akademisyen tarafından anayasal reformları içeren bir taslağın 2008 yılında hazırlanması sonrasında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.[149]

Genel olarak değerlendirildiğinde, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine anayasa açısından etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden pek çok olumlu katkıları olduğu söylenebilir. Gelişmeler özellikle 2001 ve 2004 yıllarındaki Anayasal değişiklik paketleri ile sağlanmış; düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, sivil otoritenin güçlendirilmesi, yargının Avrupa standartlarına yaklaştırılması, temel özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün sağlanması, basın özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda yeni düzenlemeler getiren, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştıran ve idam cezasını kaldıran önemli bir adım atılmıştır.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine anayasa açısından etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına

[148] 2008 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, (04.02.2009), s. 5-6, m. 2.1.

[149] 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf, (04.02.2009), s.7, m. 2.1.

alınması yönünden pek çok olumlu katkıları olduğu, ancak bununla birlikte, pek çok alanda daha fazla demokratikleşmeyi mümkün kılmak ve Avrupa standartlarıyla uyumlu temel özgürlükleri daha güçlü biçimde güvence altına almak için, 1980 askeri darbesi sonrasında hazırlanan Anayasanın değiştirilmesi gerektiği konusunda, tüm ülkede, giderek artan bir bilinçlenme ve ihtiyacın söz konusu olduğu söylenebilir.

3.1.2. Parlamento

Çağdaş demokrasiler açısından en temel kurum olan Parlamento'nun, siyasal, idari, hukuki, toplumsal, ekonomik alanlarda, temel ve öncelikli ihtiyaç olan anayasa ve yasalarla gerekli mevzuatı oluşturarak, kural koyucu niteliğiyle yasama faaliyetleri çerçevesinde Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde son derece önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının sağlanması konusunda kapsamlı bir yasama faaliyetine ihtiyaç olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda tezin Parlamento başlığı altında, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde ilerleyen Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikler ve ilerleme raporları çerçevesinde, demokratikleşme süreciyle ilişkili olarak Parlamento konusundaki gelişmeler, eksiklikler, beklentiler ve değerlendirmeler tespit edilerek, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin Parlamento yönüyle Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, Parlamento, TBMM veya Yasama adı altında doğrudan herhangi bir öncelik belirtmemiştir. Ancak Siyasi Kriterler başlığı altında ele alınan konularda hukuki düzenleme önceliği söz konusudur, bu anlamda Parlamento'nun faaliyetlerinin Siyasi Kriterlerle doğal olarak bağlantılı olduğu söylenebilir.

2001 Yılı İlerleme Raporunda, TBMM'nin faaliyetleriyle ilgili başta anayasa değişikliği olmak üzere, gerek Avrupa Birliği'ne uyum sürecine yönelik gerekse güncel konularla ilgili, örneğin 2001 yılı mali krizi, yasa yapma, içtüzüğe yönelik

değişiklikler, Meclis komisyonlarıyla ilgili çalışmalar, Mecliste yer alan partilerin durumlarıyla ilgili tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2001 yılında Türkiye'nin demokratikleşme süreci bağlamında TBMM'nin faaliyetlerinin başında anayasal değişiklik paketinin geldiği söylenebilir. Değişikliklerin bazıları, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı önceliklerinin bir kısmını karşılamak amacına yöneliktir. TBMM hızlı ve etkili bir şekilde çalışmış ve değişikliklerin pek çoğunda partiler arası geniş bir uzlaşmaya varılmıştır. Ancak sürecin sonunda, milletvekili dokunulmazlığının sınırlandırılmasına yönelik değişiklik taslağının reddedilmesi, kamuoyunda eleştirilmiştir.[150] Anayasa değişikliği paketi, demokratikleşme süreci açısından oldukça önemli olduğu için paketin içerdiği konulara, bu çalışmanın anayasa başlığında değinilmiş ve aşağıda incelenecek olan siyasi kriterlerle ilgili başlıklarda ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

Aynı dönemde, TBMM, iç tüzüğünü basitleştirmiş ve AB'ye entegrasyon konusunda bir Meclis Komisyonu kurulmasını görüşmüştür. 22 Haziran 2001 tarihinde, Anayasa Mahkemesi, laiklik karşıtı faaliyetleri nedeniyle ana muhalefet partisi olan Fazilet Partisi'nin kapatılmasına karar vermiştir. Bu karar, iki yeni siyasi partinin kurulmasına yol açmıştır: Saadet Partisi ve AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi.[151]

2002 Yılı İlerleme Raporu bir önceki rapor olan 2001 Yılı İlerleme raporundaki usulünü sürdürerek yasama faaliyetleriyle ilgili tespitlerde bulunduktan sonra, İç Tüzük, Meclis Komisyonları hakkındaki çalışmalar ve partiler konusunda rapor dönemindeki gelişmeler ve faaliyetler hakkında tespitler de bulunmuştur.

2002 Yılı İlerleme Raporu döneminde, TBMM ile ilgili en önemli faaliyetin, reform paketleri niteliğindeki üç paketin yasalaşması olduğu söylenebilir. Rapora göre, TBMM, yeni Medeni Kanun (1030 madde) ve 2001 yılında kabul edilen anayasa değişikliklerinin uygulanmasına yönelik üç "reform paketi" dahil olmak üzere, 45 civarında yeni kanun kabul etmiştir. TBMM, aynı zamanda, daha önce Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen iki kanunu (Şartlı Salıvermeye Dair Kanun ile

[150] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.1.
[151] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.1.

yayıncılık hakkında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Kanununu) aynen kabul etmiştir. İç Tüzük konusunda raporda, meclisin hızlı hareket ederek, etkinliğini arttırmasına yönelik yapılan değişiklikler üzerindeki gelişmeler tespit edilmiştir. Rapora göre, TBMM, İç Tüzüğünü değiştirerek, etkililiğini artırmaya yönelik çaba sarf etmiştir. Rapor döneminde, yalnızca bir anayasal değişiklik yapılmış ve TBMM, Anayasanın, milletvekillerinin ödenek ve yolluklarını düzenleyen 86'ncı maddesinde bir değişiklik kabul etmiştir. Raporda, Meclis Komisyonları ve çalışmaları hakkında tespitler yapılarak, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun faaliyetlerine ayrı bir önem verilmiştir. TBMM'de "AB Entegrasyonuna ilişkin bir Meclis Komisyonu" kurulması tartışmaları devam etmiştir.[152] Rapor döneminde, Fazilet Partisinin laikliğe aykırı eylemleri sebebiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması kararının Resmi Gazetede yayımlanmasından sonra, bu partinin iki milletvekilinin milletvekilliği düşmüştür. "Yeni Türkiye (YTP)" isimli yeni bir meclis grubu kurulmuştur.

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi gibi Parlamento, TBMM veya Yasama adı altında doğrudan herhangi bir öncelik belirtmemiştir. Ancak yine hukuki düzenleme gerektiren her siyasi kriterde Parlamento'nun yasama faaliyetleriyle bağlantılı olarak Katılım Ortaklığı Belgesi'yle ilişkili olduğu söylenebilir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimler öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Rapor dönemindeki anayasal ve yasal değişikliklere ve onaylanan uluslararası sözleşmelere değinilmiştir. Mecliste yer alan komisyonların çalışmaları hakkında tespitlerde bulunulmuş, rapor döneminde son derece güncel bir konu olan Irak'a asker gönderilmesiyle ilgili tezkere hakkında bilgiler verilmiş ve son olarak da yine daha önceki raporlarda olduğu gibi Meclis İçtüzüğü hakkında gelişmelere yer verilmiştir. Rapor döneminde öncelikle Milletvekili genel seçimi sonuçları hakkında tespitler yapılmıştır. Seçimler hakkında raporda, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin değerlendirilmesi açısından oldukça dikkat çeken konu, seçimin Avrupa Birliği tarafından izlenmesi ve sonrasında yapılan olumlu değerlendirmeler olmuştur. Rapora göre, seçimler, bazı illerde,

[152] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 1.1.

Avrupa Parlamentosunun ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesinin üyeleri tarafından da izlenmiştir.[153] Rapor döneminde, yine seçimlerle bağlantılı olarak, anayasal anlamda iki değişiklik yapılmış, yasama faaliyetler kapsamında uyum paketleri ve birçok yeni kanun kabul edilmiş ve birçok uluslararası sözleşme onaylanmıştır. TBMM ayrıca, milletvekili seçilme yaşını 25'e indiren bir anayasa değişikliğini kabul etmiştir. Yasa yapma faaliyetleri kapsamında ise yine rapor dönemindeki gelişmelere değinilmiştir Rapor, Parlamento hakkında özellikle üç Meclis Komisyonunun çalışmaları hakkında rutin değerlendirmelerine devam etmiştir. Rapor döneminde, Avrupa Birliği'ne uyum süreciyle ilgili Meclis Komisyonları açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır.[154]

2004 Yılı İlerleme Raporu döneminde, öncelikle, TBMM'nin, Avrupa Birliği'ne uyum süreciyle ilgili yasama faaliyetleri açısından; yeni reform paketleri, Anayasa değişiklikleri, yeni Ceza Kanunu'nun ve birçok yeni yasanın kabul edilmesiyle, geçmiş yıl raporu ile Katılım Ortaklığı Belgesi'nde öncelik olarak tanımlanmış alanlarda, mevzuat açısından çok yoğun çalıştığı ve son derece önemli ilerlemeler sağladığı söylenebilir. Bu dönemde TBMM faaliyetleri daha çok siyasi ve ekonomik reformlar üzerine yoğunlaşmıştır.

Bu rapor döneminde Avrupa Birliği'ne katılım süreciyle ilgili yasama faaliyetlerinin çok yoğun geçmesinin bir sebebi de partiler arası uzlaşma olarak değerlendirilebilir. Nitekim rapor da partiler arası uzlaşma konusuna dikkat çekerek, değerlendirmelerde bulunmuştur. Rapora göre, Hükümet partisi ile ana muhalefet partisi arasında AB'ye katılım politikası konusunda güçlü bir mutabakat bulunmaktadır. Bu mutabakat, AB'ye uyum ile ilgili birçok reformun büyük bir çoğunlukla kabul edildiği anlamına gelmektedir.[155]

2004 Yılı İlerleme Raporu döneminin çok yoğun yasama faaliyetleri açısından öncelikle Mayıs 2004 Anayasal değişiklik paketi dikkat çekmektedir. Mayıs 2004'de kabul edilen anayasa değişikliklerinin içeriğine baktığımızda; Milli Güvenlik Kurulu ve Askeri alanla ilgili sivil denetimin artırılması, YÖK ve RTÜK'te

[153] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 1.2.
[154] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.2.
[155] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.2.

askeri alan tarafından atanan bir üye bulundurulması uygulamasına son verilmesi, yargının Avrupa standartlarına yaklaştırılması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması, Türkiye tarafından onaylanan uluslararası ve Avrupa Sözleşmelerinin iç hukuka üstünlüğü ilkesi kabul edilmesi, ölüm cezası ile ilgili geri kalan tüm hükümler, cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi, basın özgürlüğünün kapsamının genişletilmesi, temel özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün sağlanması konularını kapsamaktadır.[156]

Parlamento konusunda Komisyon çalışmalarına da özellikle değinen rapora göre, Ekim 2003-Temmuz 2004 arasında, TBMM, toplam 261 yeni kanun kabul etmiştir. Meclis Komisyonları bu sürecin merkezini oluşturmaktadır.[157]

2005 Yılı İlerleme Raporunda, Parlamento ile ilgili, partilerdeki değişiklikler ve partilerin son durumları, Cumhurbaşkanı vetosu, % 10'luk seçim barajı, yasama çalışmaları ve Meclis Komisyonları hakkında bilgiler sunulmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin rahat bir çoğunluğa sahip olduğu, ana muhalefet partisinin Cumhuriyet Halk Partisi olduğu, birçok Milletvekilinin parti değiştirdiği, ayrıca yeni partilerin kurularak Meclis'te temsil edilen parti sayısının altıya yükseldiği tespitinde bulunulmuştur. Raporda, seçim sistemleri konusunda değerlendirmelerde bulunularak, Meclis'te temsile ulaşabilmek için siyasi partilerin % 10'luk barajı geçmelerini şart koşan seçim sisteminde bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Raporda yasama çalışmaları hakkında, son iki yıldaki yoğun reformların ardından, Parlamento'nun bu dönemde olağan şekilde çalıştığı belirtilerek, 166 yeni kanunun kabul edildiği ifade edilmiştir.[158] Rapor Meclis Komisyonları'nın çalışmaları hakkında bilgiler vermeye devam etmiştir.

2006 Yılı Katılım ortaklığı Belgesinde de, bundan önceli iki Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki gibi Parlamento, TBMM veya Yasama adı altında doğrudan herhangi

[156] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.2.
[157] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 15-16, m. 1.2.
[158] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 11-12, m. 1.1.

bir öncelik belirtmemiştir. Ancak parlamenter gözetim ve parlamento dokunulmazlığı konularına değinilmiştir.[159]

2006 Yılı İlerleme Raporunda, özellikle AB Uyum Komisyonu ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu çalışmalarına, % 10'luk seçim barajına, siyasi kriterleri sağlamaya yönelik yeni reform paketine ve son olarak da Terörle Mücadele Kanunu kapsamındaki gelişmelere değinilmiştir. Bazı Komisyonların çalışmalarının etkili olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Rapora göre, yıl süresince, AB Uyum Komisyonu ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kopenhag siyasi kriterlerine uyum bağlamındaki konuların ele alınmasında önemli rol oynamışlardır.

Raporda, % 10'luk seçim barajından rutin olarak bahsedilmeye devam edilerek, siyasi partilerin Meclis'te temsilleri için ulusal düzeyde % 10'luk baraja ulaşmalarını gerekli kılan seçim sisteminin değişmesi ihtiyacı kamuoyunda tartışılmaya başlandığı değerlendirmesinde bulunulmuştur. Rapor döneminde, 148 kanun kabul edilmiştir. Rapor, Terörle Mücadele Kanunu'nda yapılan değişikliklere özellikle değinerek, Kanunun içeriği ve gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.[160]

2007 Yılı İlerleme Raporunda, 22 Temmuz 2007'de yapılan Parlamento seçimlerinin Avrupa Birliği'nin ilgili birimleri tarafından izlenmesi ve olumlu olarak değerlendirilmesi, seçim sonuçları ve bu sonuçların partiler açısından değerlendirilmesi, yine diğer raporlarda olduğu gibi % 10'luk seçim barajı hakkında ki gelişmeler ve yasama faaliyetleri hakkında bilgiler ve değerlendirmeler yer almıştır. Rapor, seçimler ve seçimlerin uluslararası gözlemciler tarafından izlenmesiyle ilgili bilgilere yer vermiştir.[161]. Raporunda tespit ettiği gibi, yeni seçilen Parlamento ülkedeki siyasi çeşitliliği daha fazla yansıtmaktadır. Ancak daha önceki raporlarda da değinilen % 10'luk seçim barajı bu rapor döneminde seçim gündeminin de etkisiyle raporda yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkeleri çerçevesinde geniş yer bulmuştur. Rapora göre, siyasi partilerin Meclis'te temsili için gerekli %10'luk

[159] 2006 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf (04.02.2009), s. 6.
[160] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 4-5, m. 2.1.
[161] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.5, m.2.1.

barajın, ki bu baraj Avrupa'daki parlamento sistemleri arasında en yüksek orandır, aşağı çekilmesine ilişkin tartışma devam etmiştir.[162]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, 2006 Yılı katılım ortaklığı belgesine benzer şekilde güvenlik güçlerinin sivil denetimi başlığında parlamenter gözetimin tesis edilmesi ve yolsuzlukla mücadele politikası başlığında da parlamenter dokunulmazlığın sınırlandırılması konularını değerlendirmiştir.

2008 Yılı İlerleme Raporunda, Parlamento'nun yalnızca yasama faaliyetlerine yer verilmiştir. Parlamento tarafından 116 kanunun kabul edildiği bu dönemde, Mart 2008'de, AGİT Seçim İzleme Raporu'nun önerilerine uygun olarak, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının Parlamento seçimlerine katılmasını sağlamak amacıyla Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da değişiklik yapılmıştır.[163]

2009 Yılı İlerleme Raporunda, yeni kurulan komisyon ve içtüzük hakkında tespitlerde bulunulmuştur. Buna göre, Mart 2009'da, TBMM'de, istişari nitelikte Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuştur.[164]

Sonuç olarak, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine Parlamento açısından etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden yasama faaliyetleri kapsamında, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde, çok önemli birçok reform paketiyle, pek çok anayasa değişikliği, pek çok yasa ve uluslararası sözleşmenin TBMM tarafından onaylandığı, TBMM'nin yoğun çalışma temposuyla sürece çok önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte pek çok alanda daha fazla demokratikleşmeyi mümkün kılmak ve Avrupa standartlarıyla uyumlu temel özgürlükleri daha güçlü biçimde güvence altına almak için Parlamentonun faaliyetlerinin çok daha verimli ve etkili olmasına, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde gerekli reformların kapsamlı, hızlı şekilde

[162] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.5-6, m.2.1.
[163] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.
[164] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.

yapılabilmesine ihtiyaç vardır ve bu konuda da partiler arası uzlaşma konusu son derece önemlidir denilebilir.

3.1.3. Cumhurbaşkanı

Bilindiği gibi, Türkiye'de Yürütme Hükümet ve Cumhurbaşkanı şeklinde iki unsurdan oluşmuş, Cumhurbaşkanı sorumluluğu kısıtlı olmasına rağmen, bir takım yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanının Türk yönetim sistemindeki önemli bir rolü; çıkarılan yasa ve alınan kararlara karşı veto hakkıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Cumhurbaşkanı devletin başı ve temsilcisidir. Bu noktadan hareketle, Cumhurbaşkanının, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının sağlanması konusunda, kapsamlı reform faaliyetlerine yönelik, hem temsil hem de veto hakkının kullanımı açısından, son derece önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tezin Cumhurbaşkanı başlığı altında, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde ilerleyen Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikler ve ilerleme raporları çerçevesinde, demokratikleşme süreciyle ilişkili olarak her türlü gelişme tespit edilerek, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin Cumhurbaşkanı yönüyle Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde, Cumhurbaşkanı ile ilgili olarak herhangi bir öncelik belirtmemiştir.

2001 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı, Yürütme başlığı altında incelenmiştir. Raporda, Cumhurbaşkanı'nın daha çok kullandığı veto yetkisi hakkında tespitlerde bulunularak, ilgili dönemde Cumhurbaşkanı'nın önemli beyan ve eylemlerine yer verilmiştir.

Cumhurbaşkanı 2001 Yılı İlerleme Raporu döneminde, dört kanun ve iki kanun hükmünde kararname hakkında, Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle veto hakkını kullanmıştır. Cumhurbaşkanının, bundan sonra kanunları kısmen de veto

edebilmesi imkanı getirilmiştir.[165] Rapora göre, Cumhurbaşkanı Sezer, Türkiye'yi etkileyen en önemli sorunlardan birisinin yolsuzluk olduğunu beyan etmiş ve yolsuzlukla mücadeleye destek olmuştur. Haziran 2001'de, TBMM, yolsuzluk davalarında kamu görevlilerine kamu davası açılması ile ilgili kanunda değişiklik yapmıştır.[166] Cumhurbaşkanı başka bir yasada da yine veto hakkını kullanmıştır. Buna göre, MGK'dan bir temsilcinin Radyo ve Televizyon Üst Kuruluna atanmasını içeren ve radyo ve televizyonların hukuksal çerçevesinin gözden geçirilmesine ilişkin kanun, Haziran 2001'de Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiştir. Yasayı gözden geçirme çalışmaları devam etmektedir. Yeni düzenlemenin Avrupa standartlarına uygun olması önem arz etmektedir.[167]

2002 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı yürütme başlığı altında değerlendirilmeye devam ederek, Cumhurbaşkanı'nın veto ettiği ve Anayasa Mahkemesi'ne iptal gerekçesiyle gönderdiği yasalar hakkında bilgiler verilmiş, ayrıca Cumhurbaşkanı'nın başkanlık ettiği Türkiye'nin Avrupa Birliği içindeki geleceği konulu bir toplantıya yer verilmiştir. Veto edilen ve Anayasa Mahkemesi'ne götürülen yasaların içeriğine baktığımızda, rapora yer alan bilgilere göre, Cumhurbaşkanı, şartlı salıvermeye, Devlet Güvenlik Mahkemelerine, mali sektördeki borçların yeniden yapılandırılmasına ve emlak vergisine ilişkin kanunlar da dahil olmak üzere, bir çok kanunu veto etmiştir.[168]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesindeki gibi Cumhurbaşkanı ile veya görev, yetki ve sorumlulukları ilgili olarak herhangi bir öncelik belirtmemiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı bazı anayasal ve yasal değişikliklerle ilgili veto hakkını kullanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda rapor döneminde, 2002 yılında yapılan genel seçimlerin etkisiyle, siyasi haklar konusunda yapılan değişiklikler değerlendirilmiş, Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle yakından ilgili olan, 1982 Anayasasında yapılan seçimlere katılma yasağı hakkındaki

[165] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.1.
[166] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 18, m. 1.1
[167] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 19, m. 1.1
[168] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 1.1

değişiklikle TBMM, Anayasanın milletvekili seçilme hakkına ilişkin 76'ncı maddesini değiştirerek, seçimlere katılma yasağının kapsamını, terör eylemlerine katılma unsurunu getirerek daraltmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen söz konusu Anayasal değişiklik, TBMM tarafından değiştirilmeden aynen kabul edilmiştir. Bu gelişmenin neticesinde yani yapılan Anayasa değişikliğinden sonra, Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçilmiş, Cumhurbaşkanı tarafından Başbakan olarak atanmış ve 23 Mart 2003 tarihinde TBMM'den güvenoyu alan yeni hükümeti kurmuştur. Buna göre rapor döneminde, Cumhurbaşkanı, devlet ormanlarının satışına imkan veren Anayasa değişikliği ile Terörle Mücadele Kanununun 8'inci maddesinin (devletin bölünmezliği aleyhine propaganda) kaldırılmasına ilişkin kanun dahil olmak üzere, TBMM tarafından kabul edilen bir kısım mevzuatı veto etmiştir. Terörle Mücadele Kanununa ilişkin değişiklik TBMM tarafından aynen kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanmıştır.[169]

2004 Yılı İlerleme Raporunda, daha önceki raporlar gibi Cumhurbaşkanı Yürütme başlığı altında incelenmiş ve ayrı bir başlık açılmamıştır. Rapora göre, Cumhurbaşkanı, özellikle, kamu idaresi ve eğitim reformları ile ilgili alanlarda sekiz kez veto hakkını kullanmıştır. Cumhurbaşkanı, MGK'ya ve Kıbrıs konusundaki olağanüstü devlet zirvelerine de başkanlık yapmaya devam etmiştir.[170]

2005 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı yine Yürütme başlığı altında incelenmiş, bununla birlikte özellikle kanunlara yönelik veto hakkından dolayı diğer başlıklar altında da Cumhurbaşkanı'nın faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bu raporda ayrıca Cumhurbaşkanı'nın atamalara yönelik tutumuna da yer verilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın devletin üniter yapısına aykırı olduğu gerekçesiyle veto ettiği yasalardan, kamu idaresinin reformuyla ilgili olan yasa, reform sürecinin temellerinden birisi olmasından dolayı dikkat çekmektedir. Nitekim raporda, 2004'te kabul edilen Kamu Sektörü Reformu Çerçeve Yasasının, Devletin üniter yapısına dair Anayasa hükümleriyle çeliştiği gerekçesiyle Temmuz 2004'te Cumhurbaşkanınca veto edildiği ifade edilmektedir. Bu kanun, reform sürecinin ana unsuru olarak tasarlanmıştı. Kanun özellikle, görev ve yetkilerin merkezi ve yerel

[169] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.2.
[170] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.2.

idareler arasında yeniden bölüştürülmesini; idari yapıların rasyonel hale getirilmesini; idarenin vatandaşlara karşı daha duyarlı ve şeffaf olmasını sağlamaktaydı. Meclis halen söz konusu mevzuatı gözden geçirme sürecindedir.[171]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de, 2001 ve 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesindeki gibi Cumhurbaşkanı ile veya görev, yetki ve sorumlulukları ilgili olarak herhangi bir öncelik belirtmemiştir.

2006 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı'nın bazı maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurduğu terörle mücadele kanununa yer verilmiştir. Terörizmdeki tırmanışa yanıt olarak Terörle Mücadele Kanununda yapılan değişiklikler Haziran 2006'da kabul edilmiştir. Bu Kanunla, terör suçları listesi genişletilmiş ve terörizmin geniş tanımı korunmuştur. Kanun, ifade, basın ve medya özgürlüğüne yasal kısıtlamalar getirmektedir.[172]

2007 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı ilk kez bir raporda ayrı bir başlık altında incelenmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı başlığı altında, öncelikle Cumhurbaşkanı Sezer'in görev süresinin dolmasından dolayı yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi ile ilgili; yeni meclisin Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı seçmesiyle sonuçlanan, Türk siyasi tarihine etkisi uzun yıllar sürecek tartışmaları, hukuk ve siyaset sistemine çok değişik örnekler teşkil edecek uygulamaları ile geçecek olan süreç değerlendirilmiştir.[173]

Raporda özellikle Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin demokratikleşme yolunda attığı adımlar, reform çalışmaları konusunda Cumhurbaşkanı Sezer ile ilgili önemli bir değerlendirme de dikkat çekmektedir. Rapora göre, Cumhurbaşkanı Sezer, Ombudsmanlık Yasası, Vakıflar Yasası, Özel Öğretim Kurumları Yasası gibi siyasi reformlara ilişkin pek çok yasada veto hakkını

[171] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 12-13, m. 1.1.
[172] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 4-5, m. 2.1.
[173] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.

kullanmıştır. Cumhurbaşkanı ile Hükümet arasındaki gergin ilişkiler siyasi reform çalışmalarının yavaşlamasına katkıda bulunmuştur.[174]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de, 2001, 2003 ve 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgelerindeki gibi Cumhurbaşkanı ile veya görev, yetki ve sorumlulukları ilgili olarak herhangi bir öncelik belirtmemiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı ile ilgili hiçbir Katılım Ortaklığı Belgesinde herhangi bir öncelik belirtilmediği söylenebilir.

2008 Yılı İlerleme Raporunda, yeni Cumhurbaşkanı'nı Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin demokratikleşme yolunda attığı adımlar, reform çalışmaları konusunda tavrı, uzlaştırıcı tutumu ve önceki Cumhurbaşkanı'ndan farklı olarak hükümet ile iyi çalışma ilişkisi kurması yönüyle değerlendirilerek, dış politikadaki aktif rolü konusunda tespitlerde bulunulmuştur. Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın daveti üzerine, iki ülke arasında ikili ilişkilerin normalleştirilmesine yol açacak ikili diyaloğun tesis edilmesi amacıyla, Eylül 2008'de Ermenistan'a ziyaret gerçekleştiren ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur.[175]

2009 Yılı İlerleme Raporunda, Cumhurbaşkanı'nın Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde reform çalışmalarını desteklemesi, uzlaştırıcı tutumu ve yine dış politikadaki aktif rolü konusunda tespitlerde bulunulmuştur. Rapora göre, büyük siyasi partiler arasındaki ihtilaflı yaklaşımlara rağmen, Cumhurbaşkanı, siyasi partiler ve sivil toplum arasındaki diyaloğun artırılmasını ve devlet kurumlarının sağlıklı biçimde işlemesini teşvik etmek amacıyla çaba sarf etmiştir. Bir Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından 33 yıl aradan sonra ilk kez gerçekleştirilen Irak seyahati, Kürt meselesiyle ilgili olarak olumlu bir atmosfer oluşmasına katkıda bulunmuştur.[176]

Sonuç olarak, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine Cumhurbaşkanı açısından etkileri konusunda, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde, Türkiye'de iki Cumhurbaşkanının görev yapması değişik durumları

[174] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.
[175] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.
[176] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 8, m. 2.1.

ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan şahısların kişisel özelliklerinin, Cumhurbaşkanlığı makamının eylemlerini, faaliyetlerini önemli ölçüde şekillendirdiği söylenebilir. Bu anlamda 2007 yılına kadar görev yapan Cumhurbaşkanı Sezer ile Hükümet arasındaki gergin ilişkiler siyasi reform çalışmalarının, özellikle veto hakkının kullanımıyla, yavaşlamasına sebep olurken, 2007 yılında göreve başlayan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül döneminde Cumhurbaşkanı, siyasi aktörler ve sivil toplum arasında uzlaştırıcı bir rol oynayabilmek amacıyla gayret göstermiş, Hükümet ile iyi bir çalışma ilişkisi kurmuş ve müteaddit defalar AB'ye uyumla ilgili reformların hızlandırılması yönünde çağrıda bulunmuş ayrıca dış politika konularında çok aktif bir rol oynayarak sürece çok önemli katkılar sağlamıştır denilebilir.

3.1.4. Hükümet

Bilindiği gibi Türkiye'de hükümet Yürütme erkinin esas uygulayıcısı ve parlamentoyla yakın ilişkisi ve parlamentodaki etkinliğiyle yasama faaliyetlerinin yönlendiricisi durumundadır. Bu noktadan hareketle, hükümetin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının sağlanması konusunda, kapsamlı reform faaliyetlerine yönelik, hem yürütme erkinin esas uygulayıcısı olarak hem de yasama sürecindeki etkinliği açısından, son derece önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tezin Hükümet başlığı altında, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde ilerleyen Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikler ve ilerleme raporları çerçevesinde, demokratikleşme süreciyle ilişkili olarak her türlü gelişme tespit edilerek, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin Hükümet yönüyle Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belge'sinde, hükümete yönelik doğrudan herhangi bir öncelik belirtilmemiş, siyasi kriterleri sağlamaya yönelik reformların yerine getirilmesi, izlenmesi, koordinasyonu anlamında hükümet nezdinde herhangi bir yapılanma kısa ve orta vadeli öncelikler arasında sayılmamıştır. Ancak Belgede

geçen siyasi kriterleri sağlamaya yönelik kısa ve orta vadeli öncelikleri hükümetin yürüteceği de tabiidir.

2001 Yılı İlerleme Raporunda, hükümet Yürütme başlığı altında incelenmiş, hükümetin yapısı ve durumuyla ilgili, üç partili koalisyon yapısıyla iki yılı aşkın süredir görev yapan bir hükümetten bahsedilmiş, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin yapısı, görev ve yetkileri, Türk kamu idaresi yapısındaki Avrupa Birliği'ne uyum süreciyle ilgili gelişmeler değerlendirilmiş ve son olarak ordunun sivil denetimi konusunda çok az gelişme kaydedildiği ifade edilmiştir.

Raporda, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin yapısı, görev ve yetkileri konusundaki gelişmeler ve Türk kamu idaresi yapısındaki Avrupa Birliği'ne uyum süreciyle ilgili gelişmeler hakkında bilgiler verilmiştir.[177]

2002 Yılı İlerleme Raporunda, Yürütme başlığı altında incelenen hükümetin son durumu hakkında bilgiler verilmiş, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin durumu ve faaliyetleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş ve yerel yönetimlerde sivil yetkililerin rolünün güçlendirilmesinden bahsedilmiştir. Ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık bağlamında, hükümetin, Avrupa Birliği'ne katılım süreciyle ilgili reformları hızlı ve etkili şekilde sürdüremediği, siyasi ve ekonomik reform sürecinin yavaşladığı söylenebilir. Rapor, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği ile ilgili gelişmeler ve sekreterliğin faaliyetlerini önemseyerek, raporda özellikle ayrı bir yer vermiştir.[178]Askeri alan ve yerel yönetimlerin ilişkileri konusunda rapora göre, yerel yönetimlerde sivil yetkililerin rolü güçlendirilmiştir[179]

2003 Yılı katılım Ortaklığı Belgesinde de, 2001 yılındaki gibi hükümet konusunda herhangi bir önceliğe yer verilmemiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda, yine yürütme başlığı altında yeni hükümetin yapısından, hükümet programından, hükümetin reformlara yaklaşımından ve hükümet tarafından yeni oluşturulan Reform İzleme Grubu hakkında bilgiler verilmiş

[177] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.1.
[178] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 12-13, m. 1.1.
[179] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 1.1.

ve değerlendirilmeler yapılmış, bununla birlikte reformların uygulamasında karşılaşılan bazı sorunlara da yer verilmiştir. Rapor hükümetin yeni kurulmasından dolayı, yeni hükümetin Avrupa Birliği'ne bakışı ve reformlara yaklaşımı üzerinde bilgiler vermiştir. Rapora göre, AB'ye katılım amacı, hükümetin temel öncelikleri arasındadır. Hükümet, çeşitli vesilelerle, 2004 yılı sonundan önce Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirme kararlılığını tekrarlamıştır.[180]

Raporda yer alan bilgilere göre, hükümet, reformların etkili biçimde uygulanmasını temin etmek amacıyla, Eylül ayında bir Reform İzleme Grubu kurmuştur. Bu grup, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün başkanlığında haftalık toplantılar yapmaktadır. Bu grubun görevi, reformların fiiliyata geçirilmesinde karşılaşılan güçlüklerin belirlenmesini kapsamaktadır.[181]

Raporda ayrıca Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki reformların getirdiği mevzuat değişikliklerinin uygulayıcısı konumundaki idari makamların bazı konulardaki yaklaşımı sonucunda ortaya çıkan sıkıntılara değinilmiştir. Rapora göre, bazı durumlarda, TBMM tarafından kabul edilen uyum paketlerinin belirli veçhelerinin uygulanmasından sorumlu makamlarca sıkı şartlar içeren tedbirler öngörülmesi, söz konusu reformların kapsamını önemli ölçüde daraltmaktadır.[182]

2004 Yılı İlerleme Raporunda, öncelikle Kasım 2002 seçimlerinden rapor dönemine kadar olan, iki yıllık süreç hükümet açısından değerlendirilerek, yeni hükümetin istikrarı sağlamasına vurgu yapılarak, reformlara bakışı ve katkısına değinilmiştir. Hükümetin Kopenhag kriterlerini karşılama konusundaki kararlılığı ile siyasi ve ekonomik reformlar yeni bir hız kazanmıştır. Rapor, yeni hükümetin reformlara yaklaşımı ve katkısını değerlendirirken, Bakanlar Kurulundaki reformlarla ilgili gelişmelere değinerek, idari yapılanmalar konusunda da bilgiler sunmuştur. Raporda yer alan bilgilere göre, geçen yıl boyunca, Hükümet, Avrupa Birliğine katılım müzakerelerinin açılması için bu konudaki çalışmalara öncelik vermiştir.[183] Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, Türkiye'nin üstlendiği

[180] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.2.
[181] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 1.2.
[182] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.2.
[183] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.2.

sorumlulukların, reformların yürütülmesinde koordinasyon görevi gören, bu anlamda en temel kurum olan hükümet bünyesindeki Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin yapısı ve faaliyetlerine raporda özellikle yer verilmiştir.[184]

2005 Yılı İlerleme Raporunda, ilk defa Hükümet ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Raporda, yine daha önceki İlerleme Raporlarındaki gibi, hükümetin son durumu ve yapısı, reformlara yaklaşımı değerlendirilerek, daha önceki İlerleme Raporlarında da yer verilen Reform İzleme Grubu ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği hakkında bilgiler verilmiştir.

Hükümetin yapısı ve reformlara bakışı hakkında raporda yer alan bilgilere göre, Kasım 2002'den bu yana Adalet ve Kalkınma Partisi AKP hükümet etmektedir. Haziran 2005'de Hükümet içinde küçük çaplı bir değişiklik yapılmıştır. Ana muhalefet partisi CHP genel olarak reform sürecini desteklemiştir.

Reformların izlenmesi ve koordinasyonu konusunda görevli olan Reform İzleme Grubu ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği hakkında raporda yer alan bilgilere göre, Hükümet, AB norm ve standartlarına uyum ve bunların uygulanmalarının yanı sıra, bu hedeflerin desteklenmesine ilişkin mali işbirliğinin programlanmasında üstlendiği önemli eşgüdüm görevine devam etmektedir. [185]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de, siyasi kriterleri sağlamaya yönelik reformların yerine getirilmesi, izlenmesi, koordinasyonu anlamında hükümet nezdinde herhangi bir yapılanma kısa ve orta vadeli öncelikler arasında sayılmamıştır.

2006 Yılı İlerleme Raporunda, Hükümetin Avrupa Birliği'ne katılım sürecine bağlılığı, Avrupa Birliği Başmüzakerecisi ve müzakere heyetinin yapısı ve son olarak da İlerleme Raporlarında Hükümet başlığında rutin olarak yer verilen Avrupa Birliği Genel Sekreterliği hakkındaki bilgiler yer almıştır. Rapora göre, Kasım 2002'den bu yana iktidarda bulunan hükümet, AB'ye katılım sürecinde reform sürecine olan

[184] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.2.
[185] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 1.1.

bağlılığını birçok kez teyit etmiştir. Bunun sonucu olarak, Haziran ayında yeni bir reform paketi sunmuştur.[186]

2007 Yılı İlerleme Raporu, yapılan genel seçimlerin ardından kurulan hükümetin, Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki yönelik reformlar konusundaki, taahhütleri, öngörüleri, bu bağlamda hükümet tarafından açıklanan Türkiye'nin AB Yol Haritasını ve içeriğini değerlendirmiş, AB Genel Sekreterliği hakkında rutin olarak bilgiler vermeye devam etmiş ve son olarak Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde yaşanan siyasi ve anayasal kriz sonrasında yapılan genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimini değerlendirmiştir.

Yapılan genel seçimlerin ardından kurulan hükümet, reformların sürdürülmesi yönünde bir taahhüt içermektedir. Hükümet, özellikle temel haklar konusunda Türkiye'yi uluslararası standartlarla tam uyumlu hale getirmeyi hedefleyen geniş kapsamlı anayasal reformlar gerçekleştirmeyi öngörmektedir. Hükümet, Nisan 2007'de açıklanan, Türkiye'nin AB Yol Haritasını (AB Müktesebatına Uyum Programını) yerine getirmekteki niyetini teyit etmiştir. Yol Haritası, AB mevzuatına uyumlu hale gelmek için ilgili kurumlara bir iç kılavuz niteliğindedir ve 2007-2013 döneminde kabul edilerek yürürlüğe girmesi öngörülen birincil ve ikincil nitelikteki yasal düzenlemelerden oluşmaktadır.[187] AB Genel Sekreterliği hakkında rutin olarak bilgiler vermeye devam eden rapora göre, yeni Hükümette, Dışişleri Bakanlığı AB ile katılım müzakerelerinden sorumlu kuruluş olmaya devam etmektedir.[188]

Son olarak Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde yaşanan siyasi ve anayasal kriz sonrasında yapılan genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin değerlendirildiği raporda, bütünüyle bakıldığında, Türkiye, Nisan ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasındaki siyasi ve anayasal krizi, hür ve adil seçimler yoluyla çözümlemiştir. Seçimler, hukukun üstünlüğü ilkesi ve uluslararası

[186] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 5, m. 2.1.
[187] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.
[188] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.

standartlara uygun şekilde cereyan etmiştir. Yeni bir Hükümet kurulmuş ve AB yönelimli bir reform gündemi sunmuştur.[189]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de Hükümet konusunda herhangi bir öncelik yer almamıştır.

2008 Yılı İlerleme Raporunda, Hükümet konusunda reformlara yönelik program hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunulmuş, program sürecinden bahsedilmiş, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği hakkında önceki raporlarda da belirtilen yapısal olumsuzluklar yine dile getirilmiş, yerel yönetimler konusundaki gelişmelere ilk defa geniş yer verilmiş, son olarak siyasi partiler arası ilişkilerdeki sorunlar ve parti kapatma davalarından dolayı Meclis çalışmalarını olumsuz etkileyen gelişmelerden bahsedilmiştir.

Rapora göre, Hükümet, AB katılım sürecine ve siyasi reformlara bağlılığını ifade etmiştir. Ancak, geniş siyasi yetkilerine rağmen, Hükümet, tutarlı ve kapsamlı bir siyasi reform programı ortaya koyamamıştır.[190] Rapor esasen Katılım Ortaklığı Belgelerindeki önceliklerin yer aldığı ayrıma göre kamu yönetimi başlığı altında incelenmesi gereken yerel yönetimler konusunu hükümet başlığı altında incelemiştir. Yerel yönetimlere ilişkin yasaların uygulanmasına ve kapasite artırımına devam edilmiştir.[191]

Son olarak Hükümet, Hükümet, tutarlı ve kapsamlı bir siyasi ve anayasal reform programını ortaya çıkaramamıştır. Ayrıca, başlıca siyasi partiler arasında diyalog ve uzlaşma ruhu eksikliği, siyasi kurumların düzgün işleyişi üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur.[192]

2009 Yılı İlerleme Raporu bir önceki raporla aynı çizgide değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, raporda Hükümetin reformlar konusundaki tutumu değerlendirilmiş, ilk kez Devlet Bakanı statüsünde tam zamanlı bir AB Başmüzakerecisinin atanması ve faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiş, bu konuyla

[189] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.
[190] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.
[191] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 6-7, m. 2.1.
[192] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 6-7, m. 2.1.

bağlantılı şekilde rutin olarak Avrupa Birliği Genel Sekreterliği ve Reform İzleme Grubu'nun yapısı ve faaliyetleri incelenmiş, yerel yönetimler konusuna da yer verilerek, yapılan son seçimler değerlendirilmiş, bu konuyla bağlantılı şekilde kent konseyleri, şeffaflık ve hesap verilebilirlikle ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Raporda yer alan sonuç kısmında ise reformların seyri konusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Raporda, Hükümetin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde reformlar konusundaki tutumu, hükümet nezdinde reformlarla ilgili kişi ve kurumlardaki gelişmeler ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Rapora göre, Mart ayındaki yerel seçimleri müteakip oluşturulan yeni Kabine ile Hükümet, AB katılım sürecinin ve siyasi reformların devam ettirilmesi konusundaki kararlılığını ifade etmiştir. Raporun değerlendirmesi grubun reform sürecine olumlu katkıları şeklinde olmuştur. Buna göre grup, reform sürecine önemli destek sağlamıştır. Bununla birlikte, Raporda reformlara yönelik beklentiler de dile getirilerek, bu çabaların daha somut bir ilerlemeye dönüşmesi gerekmekte olduğu ifade edilmiştir. Hükümetin aldığı güçlü halk desteğine ve TBMM'deki büyük çoğunluğa rağmen, siyasi reformlarla ilgili olarak sağlanan somut ilerleme genel olarak sınırlıdır değerlendirmesi yapılmıştır.[193] Rapor döneminde Yerel yönetimler konusunda, 29 Mart 2009 tarihinde yapılan yerel seçimler hakkında rapor, seçimlerin, seçmenin seçim sürecine güvenini ortaya koyan % 85'lik katılım oranıyla, özgür ve adil biçimde gerçekleştirilmiştir şeklinde olumlu değerlendirmede bulunmuştur.[194]

Raporun sonuç bölümü hükümet nezdinde Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde rapor dönemindeki gelişmeleri özetlemiştir. Buna göre, sonuç olarak, tüm ülkede özgür ve adil bir yerel seçim yapılmıştır. AB ile bağlantılı reformlarla ilgili olarak, tam zamanlı bir Başmüzakereci atanması kararı ve Ulusal Programın kabulü olumlu gelişmelerdir. Ancak, siyasi ve anayasal reformların etkin biçimde uygulanması konusunda ilerlemenin az olduğu söylenebilir. Partiler arasında diyaloğun ve uzlaşmacı anlayışın bulunmamasının bu konuda olumsuz etkileri olmaktadır. Yerel yönetimlerle ilgili olarak, yetki devri ve yerel yönetişim

[193] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 8, m. 2.1.
[194] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 8-9, m. 2.1.

mekanizmalarının güçlendirilmesi de dâhil olmak üzere çok sayıda konu henüz ele alınmamıştır.[195]

Sonuç olarak, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine Hükümet açısından etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden Hükümetin faaliyetleri kapsamında, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde iki siyasal iktidar bulunmuştur. Bu dönemin 2002 Kasım ayına kadar kısa bir bölümünde görev yapan üç partiden oluşan koalisyon hükümeti, çok parçalı yapısına rağmen çok yoğun bir tempoyla gerek mevzuat, gerekse uygulamalarla demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Kasım 2002 seçimlerinde büyük çoğunlukla, tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi de geçen yedi yıllık dönemde yine yoğun bir tempoyla gerek mevzuat, gerekse uygulamalarla demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Her iki iktidar da Türkiye'nin, AB'ye katılım sürecinin ve siyasi reformlarının devam ettirilmesi konusundaki kararlılığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Kasım 2002 seçimlerinde özellikle AB'ye katılım sürecine yönelik politikalarıyla dikkat çeken ve seçimleri büyük çoğunlukla kazanıp, tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecindeki demokratikleşmeye yönelik hem kalıcı reformların devam ettirilmesi, hem de reformların etkin şekilde uygulanmasına yönelik çok daha etkin bir rol oynaması beklenmektedir denilebilir. Özellikle son dönemde hükümetin Cumhurbaşkanıyla uyumlu durumu bu beklentiyi daha üst düzeye çıkardığı söylenebilir.

3.1.5. Kamu Yönetimi

Kamu yönetiminin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının sağlanması konusunda, reform faaliyetlerinin uygulanması konusunda yürütme erkinin vatandaşla doğrudan temasını sağlayan yapısıyla, son derece önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tezin

[195] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.1.

kamu yönetimi başlığı altında, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde ilerleyen Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikler ve ilerleme raporları çerçevesinde, demokratikleşme süreciyle ilişkili olarak şeffaf, saydam, hesap verebilir, çağdaş demokratik uygulamalar çerçevesinde yerel yönetimlere yetki devri sağlamış, vatandaşlar tarafından izlenebilir olmak şeklinde sıralanabilecek unsurları konusundaki her türlü gelişme tespit edilerek, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin kamu yönetimi yönüyle Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde, kamu yönetimi konusuna siyasi kriterler bölümünde yer verilmeyip, ekonomik kriterler bölümünde yer verilerek, idari ve adli kapasitenin güçlendirilmesi başlığı altında, kamu yönetiminin kapasitesinin iyileştirilmesi ve modernizasyonunun hızlandırılması konusunda kısa vadeli öncelik, yani 1 yıllık bir öncelik belirlenmiştir.

2001 Yılı İlerleme Raporunda, kamu yönetimi konusunda yapılmış herhangi bir reform veya düzenlemeden bahsedilmemiştir. Raporda, siyasi kriterler bölümünde, yürütme başlığında, Avrupa Birliği'ne katılım sürecine yönelik, kamu kurum ve kuruluşlarının ulusal programdaki yükümlülüklerini yerine getirmeleri için idari düzenlemeler yapmaları gerektiği ve ayrıca karar alma süreçlerinde AB boyutunu da dikkate almaları gerektiği ifade edilmiştir. Raporun sonuç kısmında ise reform gereksiniminden bahsedilmiştir. Rapora göre, çeşitli alanlarda, müktesebatın yürütülmesi ve etkili bir biçimde uygulanmasına sağlamak için idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. İdarenin her düzeyinde önemli bir reform gereksinimi vardır.[196]

2002 Yılı İlerleme Raporu döneminde, kamu yönetiminin iyileştirilmesi ve kalitesinin artırılması yönünde bir takım olumlu gelişmelerden bahsedilmiş, bu bağlamda personel politikası hakkındaki gelişmeler, kamuda saydamlığın sağlanması ve etkin yönetim konusunda kabul edilen eylem planıyla ilgili gelişmeler

[196] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 96.

değerlendirilmiştir. Rapora göre, kamu yönetimi alanında, yönetimin ve personel istihdamının kalitesinin artırılmasına yönelik çabalar sarf edilmiştir.[197]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kamu yönetimi konusunda herhangi bir reform, öncelikli alan olarak belirlenmemiştir. Ancak Türkiye'ye yönelik katılım öncesi mali yardımın genel amacı açından sayılan beş temel konudan birisi de kamu idaresinin güçlendirilmesi olarak belirtilmiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda, kamu yönetimine yönelik etkin, şeffaf ve yolsuzlukla güçlü mücadeleye yönelik eylem planı hakkında gelişmeler değerlendirilerek, bakanlık sayısını düşüren önemli gelişmelerden bahsedilmiştir.[198]

2004 Yılı İlerleme Raporu, kamu yönetiminin iyileştirilmesi ve modernizasyonu konusunda, Avrupa Birliği'ne katılım sürecine de etkileri bakımından çok önemli bir gelişme olan, kamu idaresi reformu paketini değerlendirmiştir. Rapora göre, Meclis Haziran ve Temmuz 2004'te, kamu idaresi reformu paketini kabul etmiştir. Kamu Sektörü Reformu Çerçeve Kanunu kapsamında bir Özel İdare Kanunu ve Belediyeler ve Büyükşehir Belediyeleri Kanununu da çıkarılmıştır. Rapor kamu yönetiminin şu anki mevcut olumsuz durumunu tespit ederek, ulaşılması hedeflenen yapıyı temel özellikleriyle özetlemiştir. Buna göre, ilke olarak, bu geniş kapsamlı ve güçlü reform, ülkenin merkeziyetçi, hiyerarşik ve ketum idari sistemini adem-i merkeziyetçi, katılımcı, şeffaf ve sorumlu bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu reform, başarılı olursa, Türkiye'nin idari kültürünün modernizasyonuna katkıda bulunacaktır. Başarılı bir reform, Türkiye'nin gelecekte AB'ye katılım çabalarını destekleyecektir. Bununla birlikte, bu tür kapsamlı ve zor bir reform paketinin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği önemlidir. Özellikle, bir etki analizi, bir uygulama planı ve bir bütçe ve mali çerçeve gereklidir.

Ancak bu reform sürecinin, Türk kamu yönetiminde çok temel değişimler öngördüğünden dolayı, özellikle Türk kamu yönetimin üniter yapısı yönüyle değerlendirildiğinde, oldukça zor bir süreç olacağı söylenebilir.[199]

[197] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 1.1.
[198] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.2.

2005 Yılı İlerleme Raporunda, ilk kez kamu yönetimi konusu kamu idaresi adı altında ayrı bir başlık olarak incelenmeye başlanmıştır. 2005 Yılı İlerleme Raporu döneminde, merkezi yönetimden daha çok yerel yönetimlere ilişkin gelişmeler olmuş, zaten raporda da bu durum, yani bölgesel ve yerel düzeyde reformlarda ilerleme olurken merkezi idareye ilişkin kapsamlı bir reformun olmaması durumu, bölünmüş bir yaklaşım ortaya çıkardığı için eleştirilmiştir. Raporda son olarak, ombudsmanlık kurumunun henüz kurulamadığı belirtilerek, getireceği faydalar değerlendirilmiştir.

Raporda, Kamu Sektörü Reformu Çerçeve Yasası, reform sürecinin ana unsuru olarak tasarlandığı için bu kanun ilgili süreç hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kanun, reform sürecinin ana unsuru olarak tasarlanmıştı. Kanun özellikle, görev ve yetkilerin merkezi ve yerel idareler arasında yeniden bölüştürülmesini; idari yapıların rasyonel hale getirilmesini; idarenin vatandaşlara karşı daha duyarlı ve şeffaf olmasını sağlamaktaydı. Meclis halen söz konusu mevzuatı gözden geçirme sürecindedir.[200]

Raporda yerel idareye ilişkin kabul edilen bir dizi kanun hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre, daha önce yine devletin üniter yapısına dair anayasa hükümleriyle çeliştiği gerekçesiyle veto edilen ancak küçük bazı değişikliklerle yürürlüğe giren Belediyeler Kanunu, Özel İdare Kanunu, 2005 yılında kabul edilen Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve 2004'te kabul edilen Büyükşehir Belediyeleri Kanunu'yla birlikte, dört temel yerel idare reform kanunu artık yürürlüktedir.

Rapor dört temel yerel idare reform kanununun içeriği ve getirdikleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, Belediyeler ve Özel İdare Kanunları, hızlı şehirleşmenin ve kırsal yörelerden şehirlere göç akınının getirdiği sorunlarla baş edebilmeleri için yerel idarelerin kapasitesini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Vatandaşların yerel hizmetlerin yerine getirilmesine gönüllü olarak katılımına imkan sağlayan hükümler de bulunmaktadır. Ayrıca, katılım ve danışma sürecini güçlendirmek amacıyla, sivil toplum temsilcilerinden oluşan İl konseyleri kurulmuştur. Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, ortak sorunları bulunan köylerin,

[199] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 16-17, m. 1.2.
[200] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 1.1.

belediyelerin ve il özel idarelerinin, ortak projeler için bir araya gelmelerine imkan tanımaktadır.[201]

Kamu yönetiminde yerel düzeyde getirilen reformlarla ilgili rapor, hükümet nezdinde reformların özellikle uygulanması sürecinin önemiyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Rapora göre, tüm bu kanunların aynı anda yenilenmiş olması, Hükümet bakımından önemli bir sınav oluşturmaktadır. Tasarlanan hedeflere ulaşılabilmesi için, bu kanunların uygulanmasının etkin biçimde planlanması ve yürütülmesi gerekecektir. Özellikle gerekli ikincil mevzuat çıkarılmalıdır. Ele alınması gereken sorunlar: Bilgiye erişimi güçlendirmek suretiyle ilgili taraflarla tam danışmanın sağlanmasını, mali ve bütçesel etkileri, insan kaynakları ihtiyaçlarını, mali kontrol ve denetim sistemlerinin güçlendirilmesini, içermektedir.[202]

Raporda son olarak, kamu yönetimi alanında çok önemli bir konu olan ombudsmanlık konusu değerlendirilmiştir. Rapora göre, "Ombudsman" kurulması konusunda hiçbir gelişme olmamıştır. Bu makam, kamu idaresinin etkinliğinin artırılmasında ve suistimalin ortaya çıkarılmasında kilit bir kurum olacaktır.[203]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesiyle, ilk defa bir katılım ortaklığı belgesinde kamu yönetimi konusu ayrı bir başlık altında incelenmiş ve kısa vadeli öncelikler, yani bir ila iki yıl içinde gerçekleşmesi beklenen öncelikler olarak değerlendirilmiştir. Rapor üç konu hakkında öncelikler belirlemiştir. Buna göre, daha geniş hesap verebilirlik, etkililik ve şeffaflık sağlanması amacıyla kamu yönetimi ve personel politikasında reformun sürdürülmesi, özellikle yakın zamanda kabul edilen mevzuatın uygulanması yoluyla, etkili, şeffaf ve katılımcı yerel yönetimin sağlanması ve son olarak bütünüyle işleyen bir Kamu Denetçiliği (Ombudsman) sisteminin kurulması kamu yönetimi konusunda kısa vadeli önceliklerdir.[204]

2006 Yılı İlerleme Raporu döneminde, kamu yönetimi alanında en önemli gelişme 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak geçen

[201] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 1.1.
[202] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 1.1.
[203] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 1.1.
[204] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 4, m. 3.1.

Kamu Denetçiliği (Ombudsman) sisteminin kurulmasına ilişkin kanunun kabul edilmesidir. Bunun yanı sıra yine bu dönemde, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanununa uygun anayasal değişiklik, düzenleyici etki analizi hakkında çıkan yönetmelik, önceki raporlarda da ele alınan yerel yönetimlerle ilgili Kamu Yönetimi Reformu Çerçeve Yasasının kabulü, yetki devrinin gerçekleşmemesi, kent konseylerinin kurulmaması gibi bazı konularda gelişme sağlanamaması, Mahalli İdare Birlikleri Kanunundaki 2006 yılındaki değişiklik ve son olarak taslak Devlet Memurları Kanun hakkındaki gelişmeler raporun kamu yönetimi başlığının içeriğini oluşturmuştur.[205]

Rapora göre, Türkiye, daha iyi düzenleme konusunda da bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Hükümet Şubat 2006'da düzenleyici etki analizini Türk hukuk sistemine ithal eden bir Yönetmeliği kabul etmiştir. Ancak, bazı konulara dikkat edilmesi gerekmektedir. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü tam olarak uygulanmalı ve düzenleyici etki analizinin uygulanabilmesi için kurumsal kapasite güçlendirilmelidir.[206]

Rapor döneminde yerel yönetimler konusunda gelişme sağlanamayan bir takım alanlar da mevcuttur. Raporda, 2004'de Cumhurbaşkanınca veto edilen Kamu Yönetimi Reformu Çerçeve Yasasının kabulü konusunda ilerleme kaydedilmediği, bunun sonucunda, merkezi idareden yerel yönetimlere yetki devri gerçekleşmediği, buna ilaveten, vergilendirme açısından yerinden yönetim sağlanamadığı ve ayrıca. Kent Meclisleri kurulması konusunda gelişme kaydedilmediği ifade edilmiştir.

Raporda yer alan bilgilere göre, 2006'da değiştirilen Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile köylerin, belediyelerin ve il özel idarelerinin ortak projeler yürütmelerine imkan tanınmış, ancak ortak projelerin harcamaları ve bütçeleri Sayıştay'ın denetiminden muaf tutulmuştur. Bu durum dış denetim kurallarına uymamaktadır.[207]

Raporun kamu yönetimi konusunda, 2006 yılı ilerlemesi hakkındaki genel değerlendirmesine göre, kamu yönetimi reformunda bazı yasal ilerlemeler

[205] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 5, m. 2.1.
[206] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 5, m. 2.1.
[207] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.

sağlanmıştır. Geçmiş yıllarda kabul edilen reformların uygulanmasına devam edilmiştir. Yerinden yönetim konusunda daha fazla çaba gösterilmesine ihtiyaç vardır.[208]

2007 Yılı İlerleme Raporunda, daha önceki raporlara benzer şekilde kamu yönetimi alanında ki olumlu gelişmeler, gelişme kaydedilmeyen alanlar ve beklentilere yönelik açıklamalar yer almıştır. Buna göre, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, yerel yönetimlere ilişkin gelişmeler, daha iyi düzenleme alanında ilerleme çerçevesinde Düzenleyici Etki Analizi uygulaması ve rehberinin kabulü böylelikle bürokrasinin azaltılması konusundaki gelişmeler, ombudsmanlık konusundaki olumsuzluklar, yetki devri ve Devlet Memurları Kanunu konusundaki olumsuzluklar değerlendirilmiş ve son olarak rapor dönemindeki gelişmelerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Raporda kamu yönetiminin mali kontrolüne yönelik Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve bürokrasinin azaltılmasına yönelik Düzenleyici Etki Analizi uygulaması ve rehberi konularında bilgiler yer aldıktan sonra bu konularda kapsamlı bir stratejiye ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. E-devlet uygulamasındaki kullanım kolaylığı önemli ölçüde iyileştirilmiştir. KMYK yasasının tam uygulanması ve bürokrasinin azaltılmasına yönelik kapsamlı bir strateji geliştirilmesine ihtiyaç vardır.[209]

Yerel yönetimlerdeki gelişmeler konusunda raporda yer alan bilgilere göre, hükümet, Ekim 2006'da belediye meclislerinin kurulmasına ilişkin bir yönetmelik kabul etmiştir.[210]

Rapor dönemindeki kamu yönetimi konusundaki, daha önceki raporlarda da yer alan, olumsuz gelişmeler de raporda yer almıştır. Türkiye, bir Ombudsmanlık sistemini henüz kurabilmiş değildir. Ayrıca merkezi idareyi yeniden yapılandırma ve mahalli idarelere yetki devretmeyi hedefleyen Kamu Yönetimi Çerçeve Kanun Tasarısının kabulü konusunda bir ilerleme olmamıştır. Ayrıca, mahalli idarelere daha

[208] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 6, m. 2.1.
[209] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.
[210] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.

fazla mali kaynak aktarılması hususunda da ilerleme olmamıştır. Kamu hizmetinin reformunun gerekliliğinin genel kabul görmüş olmasına karşılık devlet memurlarına ilişkin kapsamlı bir yasa tasarısı Meclis'e gönderilmemiştir.[211]

Raporun 2007 dönemiyle ilgili genel değerlendirmesine göre, kamu yönetimi ve kamu hizmetine ilişkin mevzuat reformlarında bir miktar ilerleme olmuştur. Uygulama ve kapasitenin geliştirilmesi gibi anahtar konularda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Bürokrasinin azaltılmasına, saydamlığın arttırılmasına, hesap verilebilirliğinin güçlendirilmesine, yerel idarelerin mali kaynaklarının ve yetkilerinin arttırılmasına daha çok önem gösterilmesi gerekmektedir.[212]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, kamu yönetimi konusunda yine kısa vadeli öncelikler olarak, yani bir veya iki yıl içinde gerçekleşmeleri beklenen, dört öncelik belirlemiştir. Belgeye göre bunlardan birincisi daha geniş etkinlik, mali sorumluluk ve şeffaflık sağlanması amacıyla kamu yönetimi ve personel politikalarındaki reformların takibidir. Diğeri, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi amacıyla merkezi yönetimin reformu ve yetkilerin yerel yönetimlere devri ve yeterli maddi kaynağın sağlanmasıdır. Bir diğeri, tam anlamıyla işleyen bir Ombudsman sistemini kurmayı amaçlayan mevzuatın uygulanması ve son olarak mevzuatın, Sayıştay'da kabul edilmesi ve uygulanması şeklinde belirlenmiştir.[213]

2008 Yılı İlerleme Raporunda, genel olarak, kamu yönetimi reformu alanında sınırlı bir ilerleme kaydedildiği ve kamu hizmeti sisteminin modernize edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Raporda yerel yönetimler konusu kapsamında, idari olarak yerel yönetim teşkilatlarındaki son gelişmeler, yerel yönetimlerin gelirlerini artıracak yasa, Kamu Yönetimi Hakkında Çerçeve Yasasının hala çıkmaması ve Kent Konseyleri hakkındaki olumsuz durumlar hakkında bilgiler yer almıştır. Raporda ayrıca, bürokrasiyi azaltmaya yönelik çalışmalar, istihdam ve kıdem ilerleme prosedürü, kamu yönetime yönelik sorunlar, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol

[211] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.
[212] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.
[213] 2007 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf (04.02.2009), s. 5, m. 3.1.

Kanunu ve son olarak devlet memurluğu kanununun henüz çıkmamasından bahsedilmiştir.

Yerel yönetimlere ilişkin yasaların uygulanmasına ve kapasite artırımına devam edilmiştir. Vatandaşların yerel yönetimlere katılımını arttırmak için bir platform olarak düşünülen Kent Konseyleri sadece az sayıda şehirde etkili olarak çalışmaktadır. Tüm Kent Konseylerini güçlendirmek için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Hesap verebilirlik sistemleri ve şeffaflık da güçlendirilmelidir. [214]

Hükümet, bürokrasiyi azaltmaya yönelik çalışmalar çerçevesinde Mayıs 2008'de bir genelge yayınlayarak, tüm kamu kurumlarına, ikamet ve doğum kayıtlarını vatandaşlardan talep etmek yerine bu bilgiler için kimlik paylaşımlı veritabanının (KPS) kullanılması talimatını vermiştir. Kamu yönetimi reformu konusunda bazı sorunların çözülmesi gerekmektedir. İdarenin yükünün hafifletilmesi, basitleştirmenin sağlanması, olağan etki değerlendirmelerinin hayata geçirilmesi, idari prosedürlerinin geliştirilmesi, şeffaflığın güçlendirilmesi ve siyasa oluşturma ile eşgüdüm sistemlerinin geliştirilmesi bu sorunlar arasında sayılabilir.[215]

Mali idare ve siyasa oluşturma alanlarının temel unsurları olan strateji geliştirme birimlerinin güçlendirilmeleri gerekmektedir. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun tamamen uygulamaya girmesini temin etmek için çaba gösterilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, Parlamento'ya devlet memurluğu konusunda kapsamlı bir yasa taslağı henüz gönderilmemiştir. [216]

2009 Yılı İlerleme Raporunda, Katılım Ortaklığı Belgesinde kamu yönetimi başlığı altındaki önceliklerde yer alan yerel yönetimler konusuna hükümet başlığı altında değinilerek, yetki devri ve yerel yönetişim mekanizmalarının güçlendirilmesi de dâhil olmak üzere çok sayıda konunun henüz ele alınmadığı belirtilmiştir. Rapor döneminde daha iyi kamu hizmeti sunulmasına yönelik bir yönetmelik yayımlanmış, bürokrasinin azaltılmasına yönelik gelişmeler olmuş ancak bir takım sorunlar devam etmiş, Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun uygulanmasıyla ilgili kaygılar

[214] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.
[215] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.
[216] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 7, m. 2.1.

raporda dile getirilmiş, kamu hizmeti sistemi ve personel politikasına konusundaki ilerlemeler değerlendirilmiş, kamu yönetimi reformu gerekliliği ifade edilmiştir. Yine bu dönemde Katılım Ortaklığı Belgesinde öncelikliler arasında yer alan ombudsmanlık sistemi kurulmasına yönelik kanun iptal edilmiştir. Raporda son olarak kamu yönetimi reformu konusunda genel bir değerlendirme yapılarak, bu konudaki öncelikler ifade edilmiştir.[217]

Son olarak raporun sonuç kısmında 2009 yılıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak, yapılması gerekenler ve öncelikler konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre, kamu yönetimi reformu konusunda çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle, kamu hizmetinin modernleştirilmesi konusunda önemli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Öncelikler arasında, bürokratik işlemlerin azaltılması ve yönetimin sadeleştirilmesinin teşvik edilmesinin yanı sıra profesyonel, bağımsız, hesap verebilir, şeffaf ve liyakate dayalı bir kamu hizmetinin daha fazla geliştirilmesi bulunmaktadır.[218]

3.1.6. Güvenlik Güçlerinin Sivil Denetimi

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, güvenlik güçlerinin sivil denetimiyle alakalı olarak, orta vadeli öncelikler, yani tamamlanması bir yıldan uzun sürecek ancak 2001 yılında başlatılması beklenen öncelikler kapsamında, milli güvenlik kurulunun anayasal rolünden bahsetmiştir. Buna göre, AB üyesi devletlerin uygulamaları doğrultusunda, Milli Güvenlik Kurulu'nun anayasal rolünün Hükümete bir danışma organı olarak uyumu, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım ortaklığı sürecinde orta vadeli önceliktir.[219]

2001 Yılı İlerleme Raporunda, güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusuna milli güvenlik kurulu başlığı altında yer verilerek, Katılım Ortaklığı Belgesindeki önceliğe paralele olarak, kurulun yapısında ve rolünde yapılan bir anayasal değişiklikle sivil otoritenin gücü artırılmıştır. Rapora göre, Anayasa reformu paketinin bir parçası olarak, Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) rolü ve yapısına

[217] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 8-9, m. 2.1.
[218] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.1.
[219] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.2.

ilişkin 118'inci madde hükmü değiştirilmiştir. Hükümet, artık MGK kararlarını öncelikle dikkate almak yerine, değerlendirecektir. Ordu üzerinde fiili sivil denetimin Anayasa değişikliğiyle ne ölçüde artırıldığının izlenmesi gerekecektir.[220]

2002 Yılı İlerleme Raporu döneminde, Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve rolü ile ilgili değişiklikler getiren Anayasa değişikliği üzerinde durulmaya devam edilmiş, bu değişikliğin, fiiliyatta Milli Güvenlik Kurulunun çalışma tarzını değiştirmediği ifade edilmiştir.

Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve rolü ile ilgili değişiklikler getiren Anayasa değişikliğine rağmen fiiliyatta Kurulun çalışma tarzını değiştirmediğinin ifade edildiği rapora göre, Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) yapısı ve rolüne yönelik anayasa değişiklikleri uygulamaya konulmuştur. MGK, resmi olarak bir danışma organıdır. Aslında, Kurulun görüşleri, tavsiyeyi aşan bir ağırlık taşımaktadır ve askeri üyeler özellikle daha etkilidir. MGK'nın askeri üyeleri, yıl içinde çeşitli zamanlarda verdikleri beyanatlarda, yaptıkları konuşmalarda ve medyadaki demeçlerinde, siyasi, sosyal ve dış politika konularındaki görüşlerini açıklamıştır. Sonuç olarak, MGK iç politikada önemli bir unsur olma özelliğini korumaktadır. Katılım Ortaklığı önceliklerine paralel olarak, üyelerin çoğunluğunun sivilleştirilmesi ve rolünün danışma organı düzeyine indirgenmesinin, fiiliyatta MGK'nın çalışma tarzını değiştirmediği görülmektedir. Kararlar oy çokluğuyla alınsa da, askeri üyelerin görüşleri ağırlığını korumaya devam etmektedir.[221]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, güvenlik güçlerinin sivil denetimiyle alakalı olarak, ordu üzerindeki sivil denetimin AB üyesi ülke uygulamaları ile uyumlu hale getirilmesi için, Milli Güvenlik Kurulunun işleyişinin bu ülkelerinkine uyarlanması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım ortaklığı sürecinde kısa vadeli önceliktir.[222]

---

[220] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 19, m. 1.1.
[221] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 16-17, m. 1.1.
[222] 2003 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2003.pdf (04.02.2009), s. 9, m. 4.

2003 Yılı İlerleme Raporu döneminde, sivil-ordu ilişkilerini AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek amacıyla, Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) görevleri, yetkileri ve işleyişi önemli ölçüde değiştirilmiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporu döneminde, sivil-ordu ilişkilerini AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek amacıyla, Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) hukuki çerçevesinde bir dizi köklü değişiklik yapılmıştır. Rapora göre, Anayasanın 118'inci maddesinde, Ekim 2001'de yapılan değişiklik doğrultusunda çıkartılan bir kanunla, MGK'nın istişari niteliği teyit edilmiş, MGK'daki sivil üye sayısı artırılmıştır. MGK Kanununda yapılan diğer değişikliklerle, Bakanlar Kuruluna bildirim hükmü kaldırılmış, Sinema, Video ve Müzik Eserleri Denetleme Kurulundan MGK temsilcisi çıkarılmıştır. Bununla birlikte, RTÜK ve YÖK gibi diğer sivil kurullarda hâlâ MGK'nın bir temsilcisi bulunmaktadır. Ayrıca, MGK'ya sivil kurum ve kuruluşlara sınırsız erişim yetkisi veren diğer hükümler de yürürlükten kaldırılmıştır. Bir diğer değişiklik ile, MGK Genel Sekreterinin, Silahlı Kuvvetler mensupları arasından atanması zorunluluğu kaldırılmıştır. MGK'nın, toplanma sıklığına ilişkin hüküm değiştirilerek, olağan toplantısını ayda bir yerine iki ayda bir yapması öngörülmüştür.[223]

Rapor döneminde savunma bütçesi onayı ve hesapların denetimi açısından askeri harcamaların TBMM tarafından kontrolünün sağlanmasına yönelik bir takım gelişmeler de sağlanmıştır. Rapora göre, savunma harcamalarının şeffaflığını artırmak amacıyla yeni hükümler getirilmiştir.[224]

Rapor, ordunun askeri konular dışında müdahil oldukları alanlara ve müdahil olma usulüne ilişkin bilgiler de vermektedir. Buna göre, MGK dışında, Silahlı Kuvvetler Türkiye'de resmi olmayan bazı mekanizmalar aracılığıyla da etkili olmaktadır.

Raporun 2003 Yılı İlerleme Raporu dönemine ilişkin genel değerlendirmesi gelişmeleri özetleyerek, uygulamaya dikkat çekmiştir. Rapora göre, yukarıda sözü edilen değişiklikler, MGK'nın işleyişini önemli ölçüde değiştirebilecektir. Sivillerin

[223] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 15-16, m. 1.2.
[224] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.2.

ordu üzerindeki denetiminin AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi amacıyla; sivil kurumlardaki askeri temsilin sona erdirilmesi ve TBMM'nin savunma bütçesi üzerinde tam kontrol sağlayabilmesi bakımından bu reformların etkili biçimde uygulanması önem arz etmektedir.[225]

2004 Yılı İlerleme Raporu döneminde, ordunun sivil denetimini güçlendirmek ve AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek için bir dizi değişiklik yapılarak, sivil otoritenin ordu üzerindeki denetimi güçlendirilmeye devam edilmiştir.

Bu değişikliklerle Milli Güvenlik Kurulunun görevleri, işleyişi ve yapısı değiştirilmiştir. MGK, çoğunluğu sivillerden oluşan ve yürütme yetkisi olmayan danışma organı haline getirilmiştir. Ağustos 2004'de, ilk defa bir sivil, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği görevine atanmıştır. YÖK ve RTÜK gibi sivil kurullarda mevcut askeri temsilcilikler kaldırılmıştır. Askeri mahkemelerin askerlik hizmetinin eleştirilmesi ile ilgili suçlar nedeniyle sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmıştır. Askeri ve savunma harcamalarının şeffaflığını artıran tedbirler alınmıştır. Genel olarak, Hükümet, ordu üzerindeki kontrolünü giderek artan bir şekilde hissettirmektedir.[226]

Yukarıda sözü edilen gelişmelere rağmen, ordunun bir ölçüde özerkliğinin korunmasına imkan veren bazı hükümler bulunmakta, ayrıca Türk askeri güçlerinin rol ve görevlerini tanımlamakta olan İç Hizmet Kanunu ve MGK Kanunu ulusal güvenliği geniş şekilde tanımlayarak askerlere geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Rapora göre, Türkiye'de Silahlı Kuvvetler gayri-resmi mekanizmalar vasıtasıyla etkili olmaya devam etmektedir. MGK'nın askeri üyeleri, çeşitli vesilelerle, siyasi, sosyal ve dış politika konularında görüşlerini ifade etmişlerdir.[227]

Raporun 2004 yılıyla ilgili genel değerlendirmesi ise şu şekilde olmuştur: Genel olarak, geçen yıl boyunca MGK'nın işleyişine ilişkin reformlar, sivil-asker

[225] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.2.
[226] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 17-18, m. 2.1.
[227] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 18, m. 2.1.

ilişkilerindeki dengeyi sivillere doğru değiştirmiş ve bu alanda kamuoyu tartışmasını teşvik etmiştir.

2005 Yılı İlerleme Raporu döneminde, Katılım Ortaklığı Belgelerindeki öncelikli hedefler doğrultusunda, askeri otorite üzerindeki sivil denetimi AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek amacıyla, geçtiğimiz yıl ilave değişiklikler yapılmış ayrıca Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) görev, işlev ve oluşumuna ilişkin geçtiğimiz yıllarda yapılan reformlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda bu raporda, MGK ilk kez sivil genel sekreter başkanlığında toplanması, halen kurulda yedi sivil ve beş asker üye mevcut olması, MGK personel sayısının düşmesi, iki ayda bir toplanması, savunma harcamalarının Parlamento tarafından denetlenmesi konusundaki gelişmeler değerlendirilmiştir. Bununla birlikte rapora göre bu dönemdeki gelişme sağlanamayan konular da mevcuttur. Buna göre, ulusal güvenliği geniş şekilde tanımlayarak askerlere geniş bir hareket alanı sağlamakta olan İç Hizmet Kanunu ve MGK Kanununda herhangi bir değişiklik olmamış ve Silahlı Kuvvetler kayda değer siyasi nüfuz kullanmaya devam etmiştir. MGK'nın askeri üyeleri, münferiden, ayrıca diğer kıdemli silahlı kuvvetler personeli, iç ve dış politika konularındaki görüşlerini kamuoyuna yaptıkları konuşmalar ve basın toplantıları vesilesiyle düzenli olarak ifade etmeye devam etmişlerdir.

2005 Yılı İlerleme Raporunun Katılım Ortaklığı Çerçevesinde genel bir değerlendirmesi de olmuştur. Buna göre, Sivil-Asker ilişkilerinde, Milli Güvenlik Kurulu'nun yeniden yapılandırılması konusunda ilave adımlar atılmıştır. Silahlı kuvvetler Türkiye'de resmi olmayan yöntemlerle nüfuzunu kullanmaya devam etmektedir. Yasal ve kurumsal çerçeve içinde yapılan resmi reformların yanı sıra, sivil makamların uygulamada denetim işlevini, başta savunma harcamaları üzerinde parlamenter kontrol, komşu ülkelerle ilişkiler de dahil bir ulusal güvenlik stratejisinin belirlenmesi ve uygulanması konuları olmak üzere tam olarak kullanmaları önemlidir.[228]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusundaki hedefleri, sivil asker ilişkileri başlığı altında kısa vadeli öncelikler

[228] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 161, m. C.

olarak üç başlık altında belirlemiştir. Belgeye göre birinci başlık, ordu üzerindeki sivil kontrolün AB üye ülkelerindeki uygulamalar ile uyumlu hale getirilmesine devam edilmesi, özellikle ulusal güvenlik stratejisinin oluşturulması ve uygulanmasına ilişkin olmak üzere, sivil makamların denetimsel işlevlerini tam olarak kullanmalarının sağlanması ve güvenlik işlerinin yürütülmesinde daha ileri düzeyde hesap verebilirlik ve şeffaflık sağlanması yönünde adımlar atılmasıdır. Belgede yer alan ikinci başlık; askeri ve savunma politikaları ve ilgili tüm harcamalar için dış denetim de dahil olmak üzere tam parlamenter gözetimin tesis edilmesidir. Son olarak, askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkilerinden geriye kalanların da kaldırılması öncelikler olarak sayılmıştır.[229]

2006 Yılı İlerleme Raporu döneminde, güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusu sivil - asker ilişkileri başlığı altında incelenmeye devam edilmiştir. Rapor döneminde bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Rapora göre, Silahlı Kuvvetler önemli siyasi etki yapmaya devam etmiş, yine geçen yıl da belirtildiği gibi ulusal güvenliğin geniş bir tanımını yapan MGK kanunu ve Ordu'ya geniş bir hareket sahası sağlayan İç Hizmet Kanunları değişmemiştir. Geçen yıllarda kabul edilen savunma harcamalarına ilişkin reformlar uygulanmaya başlanmış ancak askeri bütçe ve harcamalar üzerinde parlamento denetiminin güçlendirilmesi bakımından ilerleme sağlanmamıştır. Raporda yer alan genel değerlendirmeye göre, genel olarak, sivil-asker ilişkilerini AB uygulamalarıyla uyumlaştırmada sınırlı ilerleme sağlanmıştır. Öte yandan, komşularla ilişkiler dahil ulusal güvenlik stratejisinin oluşturulması ve uygulanmasında, sivil makamların denetim işlevlerini tam olarak yerine getirmeleri gerekmektedir.[230]

2007 Yılı İlerleme Raporu, sunum yapısında değişikliğe giderek sivil – asker ilişkilerini güvenlik güçlerinin sivil denetimi başlığı altında incelemeye başlamıştır. Bu dönemdeki gelişmeler ve gelişme sağlanamayan konular önceki dönemle benzerlik göstermektedir. Ancak bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak demokrasi süreciyle ilgili bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Önceki dönemlerle benzerlik gösteren konular özetlenecek olursa, Güvenlik, Kamu Düzeni ve Takviye

[229] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 5, m. 3.1.
[230] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 6-7, m. 2.1.

Birliklerine ilişkin iç güvenlik konularında, belirli şartlara bağlı olarak, sivil makamların talebi olmaksızın askeri operasyon yürütülmesine imkan tanıyan 1997 EMASYA gizli Protokolü yürürlüktedir. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ile MGK Kanununda bir değişiklik olmamıştır. Askeri bütçe ve harcamalar üzerinde Parlamento denetiminin güçlendirilmesi konusunda bir ilerleme olmamıştır.[231]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesindeki öncelikleri tekrar ederek, güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusundaki hedefleri, sivil asker ilişkileri başlığı altında kısa vadeli öncelikler olarak dört başlık altında belirlemiştir. Birincisi, Ordu üzerindeki sivil kontrolün AB üye ülkelerindeki uygulamalarla uyumlu hale getirilmesine devam edilmesi, Ordunun siyasi konulara müdahale etmemesinin ve sivil idarenin ulusal güvenlik stratejisinin oluşturulması ve uygulanması da dahil olmak üzere güvenlikle ilgili mevzularda denetim işlevlerini tam olarak kullanmasının sağlanması şeklindedir. İkinci öncelik; güvenlik işlerinin idaresinde daha geniş mali sorumluluk ve şeffaflık getirmeye yönelik adımlar atılmasıdır. Üçüncü öncelik; askeri ve savunma politikaları ve ilgili tüm harcamalar için dış denetim de dahil olmak üzere tam parlamenter gözetimin tesis edilmesi ve son olarak dördüncü öncelik de, askeri mahkemelerin yargı yetkisinin askeri personelin askeri görevleriyle sınırlandırılmasıdır.[232]

2008 Yılı İlerleme raporu, sivil – asker ilişkilerini güvenlik güçlerinin sivil denetimi başlığı altında incelemeye devam etmiştir. İlgili dönemde rapora göre olumlu bir gelişme olmuş ve Ordu üzerindeki siyasi denetim, kuzey Irak'taki terör hedeflerine yönelik askeri operasyonlar bağlamında fiili olarak uygulanmıştır. Söz konusu operasyonlar Parlamento'nun izni ve Hükümet'in kararıyla gerçekleştirilmiştir. Raporun dönemle ilgili genel değerlendirmesine bakılacak olursa, genel olarak, savunma harcamalarının Parlamento tarafından denetimi ve askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetim konularında bir ilerleme sağlanamamıştır. Silahlı kuvvetlerin üst düzey yetkilileri, sorumlulukları dışında kalan alanlarda açıklamalar yapmışlardır.[233]

[231] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 8, m. 2.1.
[232] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 5, m. 3.1.
[233] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 8, m. 2.1.

2009 Yılı İlerleme Raporu döneminde, Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle ilgili olarak, sivil – asker ilişkileri bağlamında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, ülke genelinde toplumun tüm kesimleri tarafından dikkatle izlenen, gündemde sürekli en üst sırada yer alan, kamuoyunda Ergenekon Davası olarak bilinen, Silahlı Kuvvetlerin bazı kıdemli mensuplarının, Hükümet aleyhine faaliyetlere katıldıkları, askeri darbe teşebbüsü de dâhil olmak üzere çeşitli suçlarla itham edildikleri davadır.[234]

Rapor döneminde, özellikle askeri mahkemelerin yargı yetkisinin sınırlanması konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Buna göre, Haziran 2009'da, TBMM, askeri personelin barış zamanında, askeri darbe teşebbüsü, milli güvenlikle ilgili suçlar ve organize suçlar da dâhil olmak üzere, Ceza Muhakemesi Kanununun 250'nci maddesine göre ağır ceza mahkemelerinin yargı yetkisindeki suçlardan, sivil mahkemelerce yargılanmasını öngören bir kanun çıkarmıştır. Bunun yanında, yeni Kanun, askeri mahkemelerin barış zamanında sivilleri yargılayabilmesine yönelik kalan yetkilerini de kaldırmak suretiyle Türkiye'deki uygulamayı AB'dekiyle uyumlu hale getirmiştir.[235]

Raporun sonuç kısmı ilgili dönemdeki gelişmeleri özetlemektedir. Buna göre, sonuç olarak, özellikle askeri mahkemelerin yargı yetkisinin sınırlanması konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, Silahlı Kuvvetlerin bazı kıdemli mensupları yetki alanları dışında kalan konularda açıklamalar yapmışlardır ve savunma harcamaları üzerinde TBMM'nin tam denetiminin temin edilmesi gerekmektedir. Askeri personelin, Ergenekon soruşturmasıyla ortaya çıkan Hükümet karşıtı eylemlere katılmış olduğu iddiası ciddi kaygı uyandırmaktadır.[236]

3.1.7. Yargı Sistemi

Türkiye'de yargı sistemi, AB'ye uyum süreci içinde yapılan reformlar nedeniyle büyük bir dönüşüm içinde olmuştur. Yapısal açıdan köklü değişiklikler olmasa bile, mevzuat açısından cumhuriyet tarihinin en kapsamlı yenilikleri

[234] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 10, m. 2.1.
[235] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 9-10, m. 2.1.
[236] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 11, m. 2.1.

yapılmıştır. Türk Ceza Yasası'ndan Medeni Kanun'a kadar yüzlerce yeni yasal düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bu yenilikler arasında en önemlisinin Anayasa'da yapılan değişiklikler olduğu söylenebilir. Türk ve Avrupa hukukunun uyumlu hale getirilebilmesi için adalet sistemi büyük bir değişimden geçmektedir. Türkiye'de hukuk sistemini düzenleyen yasalar yenilenmiş ve AB standartları getirilmeye çalışılmıştır. Fakat yargı sistemiyle ilgili ilerleme kaydedilse de uygulamada yaşanan sorunlar, eskiye oranla daha az olsa da devam eden hak ihlalleri, bu gelişmeleri gölgelemektedir.

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde**;** hedefler açısından kısa ve orta vadeli bir ayrım söz konusudur ve kısa vadede, yargının bağımsızlığının ve etkinliğinin güçlendirilmesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin işleyişinin Avrupa standartlarıyla uyumlaştırılması, güvenlik görevlilerinin işkence ve kötü muamelenin önlenmesi doğrultusunda eğitimlerinin sağlanması ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesi gibi konularda alınması gerekli adımlar yer almaktadır. Özellikle hakimlerin ve savcıların, insan hakları alanı da dahil olmak üzere, AB mevzuatı hakkındaki eğitimlerinin kuvvetlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.[237]

2001 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre; Yargı sistemi reformuna başlanmıştır. Rapor döneminde, infaz yargıçlığı, fikri haklar ihtisas mahkemeleri ve tüketici mahkemeleri oluşturulmuştur. Devlet Güvenlik Mahkemesi yapısında değişikliğe gidilmiş, sivil üye sayısı artırılmıştır. Ancak Devlet Güvenlik Mahkemelerinde adil yargılanma konusundaki sorunlar devam etmektedir. Çocuk mahkemelerinin yapısı ile ilgili sorunlar devam etmektedir. Yargının bağımsızlısına ilişkin endişeler sürmektedir. Yargı bağımsızlığı, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin ve askeri mahkemelerin yetkileri ve Avrupa insan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin kararlarına uyma konuları, kaygı verici olmaya devam etmektedir. Kamulaştırma bedellerine ödenecek yasal faiz oranları ile ilgili enflasyon bazlı düzenleme memnuniyet vericidir. Adalet sistemi reformu başlatılmıştır. Yargı bağımsızlığı, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin ve askeri mahkemelerin yetkileri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyum konuları endişe verici konular olmaya devam etmektedir. Mevzuatların saydamlığının arttırılması yönünde pek çok girişime karşın

[237] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 3, m. 4.1.

yolsuzluk ciddi bir sorun olmayı sürdürmektedir. Avrupa Konseyi'nin yolsuzluk ve para aklama konularındaki sözleşmelerinin imzalanmış olması olumlu bir gelişmedir.[238]

2002 Yılı İlerleme Raporunda Komisyon şunları belirtmiştir: Yargı sistemi reformuna devam edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetki ve görev alanı daraltılmış ve duruşma öncesi tutuklama süresi azaltılmıştır. Yargının her zaman bağımsız ve tutarlı bir şekilde hareket etmediği sürekli rapor edilmektedir. Yargının bağımsızlığının ve etkinliğinin artırılması için hâlâ daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. DGM'lerin işleyişinin, başta savunmanın hakları ve adil yargılanma ilkeleri olmak üzere, AB standartları ile tam uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.[239]

Sonuç olarak, açıklık, şeffaflık ve hukuki kesinlik açısından eksiklikler bulunmaktadır. Kanıtlar, bazı davalarda, aynı kanun hükmünü uygulayan hakim beraat kararı verirken, başka bir davada farklı yönde bir karar çıktığını göstermektedir. Bu durum, kanunun yorumunun öngörülemezliği sorununu ortaya çıkarmaktadır.[240]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadede beklenen gelişmeler; Yargının bağımsızlığının ve etkinliğinin güçlendirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi doğrultusunda insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin hükümlerin tutarlı bir biçimde yorumlanmasının sağlanması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarının tüm adli makamlarca dikkate alınması yükümlülüğüne yönelik tedbirlerin alınması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişinin Avrupa standartları ile uyumlu hale getirilmesi, İstinaf mahkemelerinin kurulmasına ilişkin hazırlıkların yapılması şeklinde sıralanmıştır.[241]

2003 Yılı İlerleme Raporundaki değerlendirmelere göre; Yargı sisteminin etkinliği ve bağımsızlığı yönünde gelişmelere rağmen, hala yapılması gerekenler

[238] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 17, m. 2.1
[239] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 2.1
[240] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 2.2
[241] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9, m. 4.1.

vardır. Devlet güvenlik mahkemelerinin, savunma hakkı ve adil yargılama alanlarında Avrupa standartlarına getirilmesi gerekmektedir.

Raporda, olumlu olarak nitelendirilen gelişmeler ise şunlardır; Yargının verimliliğini artırıcı birçok yapısal değişiklik gerçekleştirilmiştir. Adli sistem, aile mahkemelerinin kuruluşuna ilişkin yasa ile güçlendirilmiştir. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu AİHM kararları ışığında yargılamanın yenilenmesini olanaklı kılacak şekilde değiştirilmiştir. Adli kararların tebligatına ilişkin sistem, zanlı veya mahkumlara uygun şekilde tebliğde bulunulmasına yönelik olarak iyileştirilmiştir. Adli Tıp Kurumu Yasası adli süreci hızlandırmaya yönelik olarak değiştirilmiştir. Askeri Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usul Kanunu, askeri yargının siviller üzerindeki yetkisini sınırlamaya ve Askeri Ceza Kanunu hükümlerini ifade özgürlüğünün genişletilmesine yönelik olarak daha önce kabul edilen uyum paketleri hükümleriyle uyumlaştırmaya yönelik olarak düzenlenmiştir Internet sitesinde Yargı, siyasi reformların hayata geçirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Raporda eksiklik ve beklenti olarak belirtilen hususlar özetlenecek olursa; Birçok mahkeme binasındaki adli tıp inceleme odasında şartlar yetersiz kalmaktadır. Hakim ve savcılar dava dosyalarında büyük bir birikimle karşı karşıyadırlar. Mahkemelerin ağır iş yükü, duruşmalara yeterince zaman ayrılmasına izin vermeyerek dosyaların yeterince tartışılamamasına yol açmakta; bu da savunma hakkını etkilemektedir. İfade özgürlüğü alanında Türk Ceza Kanununun uygulanmasında halen devam etmektedir. İstinaf mahkemeleri kuruluşunda bir gelişme olmamıştır. Yargının her zaman tarafsız ve tutarlı davranmadığına dair raporlar mevcuttur. Yargı bağımsızlığı, yürütme ile yargı arasında organik bağlar kuran diğer Anayasa hükümleriyle zarar görmektedir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişinin, Avrupa ölçütlerine yükseltilmesi gerekmektedir.[242]

2004 Yılı İlerleme Raporunda; Türk hükümetinin yargı reformu konusunda attığı adımlardan övgüyle söz edilmiş ancak tüm adımlara rağmen özellikle savcıların reformları dar çerçevede yorumlamaya devam ettikleri belirtilmiştir.

[242] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 2.1

Ancak farklı kanunlardaki çeşitli maddelerin hâlâ ifade özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde yorumlandığı iddia edilerek Türk Savcılar şiddet içermeyen fikirlerini ifade edenlere karşı hâla dava açmakla suçlanmaktadır. Bu dönemde, Yargı sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Uluslararası ve Avrupa insan hakları bildirgesinin ulusal hukukun üstünde olduğu prensibi Anayasa'ya eklenmiştir. DGM'ler kaldırılmış ve bazı yetkileri yeni kurulan Bölgesel Ağır Ceza Mahkemelerine devredilmiştir. Parlamento yeni bir Medeni Kanun ve Ceza Kanunu kabul etmiştir. Diğer yapısal değişiklikler ülke çapında Ara Temyiz Mahkemeleri ve aile mahkemeleri sisteminin oluşturulmasını içermektedir. Savunma hakkının ilgili Avrupa standartları ile uyumlaştırılması konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bir Adalet Akademisi kurulmuş ve hakimler ve savcılara yönelik uluslararası hukuk ve insan hakları eğitimleri yoğunlaştırılmıştır. Yargıtay gibi yüksek mahkemeler, farklı siyasi reform paketleri ile kabul edilen değişiklik hükümlerini uygulayan kararlar vermişlerdir. [243]

Tebligat Kanunu, Mart 2004'de değiştirilmiştir. Değişiklik sanık ve şahitlere yapılan yazılı tebligatın, adreslerinde bulunmasalar bile geçerli olması hükmünü getirmektedir. Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği Ocak 2004'de, tutukluların haklarını genişletecek şekilde değiştirilmiştir. Çocuk Mahkemeleri Kanunu, Ocak 2004'de nüfusu 100.000'i aşan tüm illerde çocuk mahkemeleri kurulmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Ticaret Kanunu, Nisan 2004'de, denizcilik ile ilgili davalara bakmak üzere ihtisaslaşmış mahkemelerin kurulmasına imkan sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Aile Mahkemeleri Kanunu, Nisan 2004'de, aileyle ilgili olmayan konuların bu mahkemelerin yargı yetkisinden çıkarılmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiştir.

Yargının işleyişi ile ilgili olarak, genelde, davalar çok uzun sürmekte ve sürekli ertelenmektedir. Hakim ve savcıların siyasi reformların uygulanmasında önemli rolü bulunmaktadır. Cumhuriyet savcıları takibatların her aşamasını denetlemekle bizzat sorumlu oldukları halde fiiliyatta suçların soruşturulmasında polis ve jandarma üzerinde, kısmen ağır iş yükü nedeniyle, çok az veya hiç denetim

[243] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 18-19, m. 2.1

yapılamamaktadır. Sonuç olarak, çoğu davalar mahkemeye yeterli hazırlık yapılmadan gelmektedir. Yargının bağımsızlığı ilkesi Anayasa ile güvence altına alınmakla birlikte yargı bağımsızlığı Anayasada yer alan bazı hükümler nedeniyle belli ölçüde zedelenmektedir. Anayasa uyarınca, hakim ve savcılar idari görevleri bakımından Adalet Bakanlığına bağlıdırlar. [244]

2005 Yılı İlerleme Raporunda, yargı sistemi ile ilgili ilerleme kaydedilen alanlar şu şekilde özetlenebilir; 1 Haziran 2005'te Yeni Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunun yürürlüğe girmesi ve Yerel Temyiz Mahkemeleri kurulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına müracaat etmeye devam etmiştir.[245]

. 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Yargı sistemi ile ilgili kısa vadeli öncelikler şunlardır; yeni Ceza Kanunu dahil olmak üzere, insan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili yasaların tüm yargı makamlarınca tutarlı bir şekilde Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu ve ilgili içtihatla aynı çizgide yorumlanmasını sağlamak. Özellikle Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu ve yeni hâkim ve savcıların atanması konularında, yargının bağımsızlığını güvence altına almak. Yargının etkinliğini, özellikle kurumsal kapasitesini pekiştirme ve yeni Medeni Usul Hukuku kabul etmek suretiyle güçlendirmek. Bölgesel ara temyiz mahkemeleri kurmak .[246]

2006 Yılı İlerleme Raporunda ilerleme kaydedilen alanlar konusunda genel olarak, yargı reformu sürecinde devam eden bir ilerleme söz konusudur. Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Ceza İnfazı Hakkında Kanun'un 2005 yılında yürürlüğe girmesi sonrasında, bu kanunların uygulanmasına yönelik çalışmalar sürmektedir. Raporda ; genel olarak, yargının bağımsızlığı daha çok teşvik edilmelidir denmiştir.

[244] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 19-20, m. 2.1.
[245] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 18-19, m. 2.1.
[246] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 5, m. 2.1.

Genel olarak, yargı reformu alanında ilerleme devam etmektedir. Ancak, yeni mevzuatın yargı tarafından uygulanması şimdiye kadar yeknesak bir görüntü arz etmemekte ve yargının bağımsızlığının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır[247]

2007 Yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin yargı sisteminin daha iyi çalışmasını sağlayacak önemli adımlar atılmıştır. Bunlar internet alt yapı sisteminin geliştirilmesi ve yargının bütçeden aldığı payın artırılmasıdır. Türkiye'deki yargı bağımsızlığı konusunda yeterli ilerleme sağlanmamıştır. Raporda Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) ve Adliye müfettişlerinin Adalet Bakanlığından bağımsız hale getirilmesine değinilmektedir. Ayrıca, Türk Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu'nda (CMK) 2006 Aralık ayında yapılan değişiklikler aracılığıyla, yargının verimliliği açısından ilerleme kaydedilmiştir. [248]

Genel olarak, mevzuatta yapılan değişikliklerin uygulanması ve bilgi teknolojisinin süregelen kullanımı yoluyla yargının etkinliğinde bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, Hükümet ve Yargı arasındaki ilişkilerde yaşanan gerilim, sistemin engelsiz ve etkin işlemesine yapıcı etkide bulunmamaktadır. Yargının bağımsızlığının ve tarafsızlığının güçlendirilmesi yönünde daha fazla yapılması gereken bulunmaktadır. Son olarak, ne Yargı için genel bir Ulusal Reform Stratejisi ne de onu uygulamak için bir plan bulunmaktadır[249]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, "kısa" ve "orta" vadeli öncelikleri içermektedir. Kısa vadeli öncelikler; eğitim aracı da dahil olmak üzere; insan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili mevzuatın yargı makamları tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ve Türk Anayasasının 90'ıncı maddesi paralelinde yorumlanmasına yönelik çabaların güçlendirilmesi.

Özellikle Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve teftiş sistemi ile ilgili olmak üzere, yargının diğer devlet kurumlarından bağımsız hale getirilmesinin sağlanması. Özellikle kurumsal kapasiteyi desteklemek ve yeni bir Medeni Usul

[247] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 7-8, m. 2.1.
[248] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.1.
[249] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.2.

Kanunu benimsemek suretiyle, yargının etkinliğinin güçlendirilmesi. Bölgesel temyiz (İstinaf) mahkemelerinin kurulması ile ilgili çalışmalara devam edilmesi şeklinde sıralanmıştır.[250]

Avrupa Birliği Komisyonu 2008 Yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'de yargı alanında yapılan bu çalışmadan övgüyle bahsetmiştir. Adalet Bakanlığının 2008 ilkbaharında tanıttığı taslak yargı reformu stratejisinin kapsamlı bir şekilde hazırlanmış olduğunu, bu belgenin; yargının bağımsızlığına, tarafsızlığına, verimlilik ve etkililiğine, profesyonelliğin artırılmasına, idare sistemine, yargıya olan güvenin arttırılmasına, yargıya erişimin kolaylaştırılmasına ve cezaevi sisteminin geliştirilmesine yönelik önemli iyileştirmeler içerdiği ifade edilmiştir. İlerleme raporunda yargı alanında yapılan tek olumlu şeyin neredeyse bundan ibaret olduğu dile getirilmiştir. Bu taslağı, Avrupa Birliği yargı alanındaki tek olumlu adım olarak görmüştür.

Sonuç olarak, yargı reformu stratejisi, aslında bir yargı reformu olarak adlandırılabilecek temel değişiklikler içermekten uzaktır ve yargı alanında yapılması gereken reformları içermediği söylenebilir. Yargıtay Başkanının 2008 yılı adli açılış konuşmasında yargının bütün sorunlarına değindiği halde, strateji taslağı, askeri yargı ve yüksek yargı alanına da pek değinmemiştir. Yine de, taslak yargı reformu stratejisi üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir.

2009 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda, Yargı sistemi ile ilgili şu tespitlerde bulunulmuştur; gerek daha önceden oluşmuş veya rapor döneminde oluşan olumsuz olaylar ve çözümlerinin olmaması Türkiye'de yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı, verimliliği, etkinliği, adalete erişim, yargıya güven konusunda ve AB uyum sürecine ilişkin temel sorunlarını ortaya koymuştur. Yüksek Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun yapısıyla ilgili bir gelişme olmamıştır. Savcılar yargıçların telefonlarının dinlenebilmesi için mahkeme kararı talep edebilmektedir. AB ile Türkiye karşılaştırıldığında bir yargı reformu ihtiyacı vardır. AB süreci bu konuda Türkiye'yi disiplin altına almıştır. Bunun üzerine Hükümet, Ağustos 2009'da Yargı

[250] 2008 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 5, m. 4.1.

Reformu Stratejisini kabul etmiştir. Strateji, geniş kapsamlıdır ve yargının bağımsızlığına, tarafsızlığına, verimliliği ve etkililiğine, yönetim sistemine ve yargı mensuplarının mesleki yetkinliğinin artırılmasına ilişkin konuların yanı sıra, yargıya duyulan güveni artırmak, yargıya erişimi kolaylaştırmak ve ceza infaz sistemini geliştirmek için alınması gereken tedbirleri içermektedir. Ayrıca, Stratejinin uygulanmasına yönelik bir eylem planı da kabul edilmiştir.[251]

Sonuç olarak, yargı alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Yargı Reformu Stratejisinin, tüm paydaşlarla birlikte yürütülen istişare sürecinin ardından Hükümet tarafından kabul edilmesi olumlu bir adımdır. Personel sayısının ve finansmanın artırılması amacıyla alınan tedbirler de olumludur. Ancak, bu çabaların devam ettirilmesi gerekmektedir.

3.1.8. Yolsuzlukla Mücadele Politikası

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, siyasi kriterler altında yolsuzlukla mücadele politikası konusunda bir başlık açmamış, ancak yolsuzluk konusuna orta vadeli öncelikler olarak, ekonomik kriterler altında, adalet ve içişleri başlığında yer vermiştir. Buna göre, Yolsuzluk, uyuşturucu maddeler, organize suçlar ve kara para aklama ile mücadele alanları ile ceza ve adli konularda işbirliği konularında AB müktesebatının benimsenmesi ve uygulanması; bu alanlarda uluslararası işbirliğinin daha da sıklaştırılması, öncelik olarak belirtilmiştir.[252]

2001 Yılı İlerleme Raporu, siyasi kriterler kapsamında yolsuzlukla mücadele tedbirleri başlığı altında, hükümet yolsuzluklarla ilgili bir ekonomik program açıklamış ve yolsuzlukla ilgili tedbirlere yer vermiştir. Yine bu dönemde yolsuzlukla ilgili strateji belirlemek için üst düzey bir yönlendirme komitesi kurulmuş, içişleri bakanlığı desteğiyle ülke çapında bir araştırma yapılmış, kamu görevlilerine yolsuzluklarla ilgili dokunulmazlık getiren yasa kabul edilmiş ancak Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiş, yine yolsuzluklarla alakalı milletvekili dokunulmazlığıyla ilgili anayasa değişikliği reddedilmiştir. Ayrıca yolsuzluklarla ilgili birtakım uluslararası sözleşmeler bu dönemde imzalanmıştır.

[251] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 11, m. 2.1.
[252] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 10, m. 4.2.

Bu dönemdeki yolsuzlukla ilgili sorunlara ışık tutması açısından ülke çapındaki bir araştırmanın sonuçları raporda yayınlanmıştır. Buna göre, Türkiye'de yolsuzluğun boyutunu değerlendirmek üzere, İçişleri Bakanlığının desteğiyle, bağımsız bir kurum (TESEV) tarafından ülke çapında bir araştırma yapılmıştır. Yaptırımların gerektiği gibi uygulandığı bir rejimin bulunmaması, bürokrasinin hantallığı ve yolsuzluk eylemlerinin yaygın biçimde kabul görmesinin yolsuzluğu artırdığı, tespit edilen faktörlerden bazılarıdır. Buna ilaveten, Dünya Bankası Raporu, bürokrasideki yolsuzluk eylemlerinin, doğrudan yabancı yatırımlar açısından önemli bir engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Rapor aynı zamanda, kamu alımları bağlamında siyasi partilere bağış yapılması yönündeki mevcut uygulamaya da dikkat çekmektedir. Bu dönemde imzalanan bazı uluslararası sözleşmeler de raporda yer almıştır. 27 Eylül 2001 tarihinde, Türkiye, Avrupa Konseyinin Kara Paranın Aklanması, Araştırılması, El Konulması ve Müsaderesi Sözleşmesini ve yine Avrupa Konseyinin Yolsuzluğa Dair Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku Sözleşmelerini imzalamıştır. Ayrıca, Türkiye, uluslar arası ticari işlemlerde OECD Rüşvet Çalışma Grubu tarafından oluşturulan yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin izlenmesine de iştirak etmektedir.[253]

2002 Yılı İlerleme Raporu döneminde, Türkiye'de kamu hayatının daha saydam hale getirilmesi yönünde bir takım gelişmeler olmuştur. Buna göre hükümet tarafından bir Kamuda Saydamlığın Artırılması ve Etkin Yönetim konusunda eylem planı kabul edilmiş, Kamu İhale Kanunu kabul edilerek Kamu İhale Kurumu Kurulmuştur. Bununla beraber, yolsuzluk önemli bir sorun olmaya devam etmektedir ve Avrupa Konseyinin ilgili sözleşmesi henüz onaylanmamıştır ve kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullanmaları ile ilgili dava sayısında devamlı bir artış olmuştur.[254]

Raporun dönemle ilgili genel değerlendirmesine göre, genel olarak, yolsuzluğun ve yolsuzluk eylemlerinin önlenmesi için birçok adım atılmıştır. Şeffaflığı ve etkili yönetimi artırmak üzere bir stratejinin kabul edilmiş olması

[253] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 18, m. 1.1.
[254] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 1.1.

memnuniyet verici bir gelişme olup, bundan sonra söz konusu stratejinin uygulanmasına gereken özen gösterilmelidir.[255]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde de, yolsuzlukla mücadele konusunda, 2001 Belgesi gibi doğrudan ayrı bir başlık altında öncelik belirtilmemiş, kısa vadeli ekonomik önceliklerde adalet ve içişleri alanında işbirliği başlığında ele alınmıştır. Rapora göre, özellikle mevzuat uyumu, idari kapasitenin geliştirilmesi ve farklı kolluk kuvvetleri arasında işbirliğinin artırılması suretiyle, organize suç, uyuşturucu, insan kaçakçılığı, sahtecilik, yolsuzluk ve kara para aklanması ile mücadelenin güçlendirilmesine devam edilmesi öncelik olarak belirlenmiştir.[256]

2003 Yılı İlerleme Raporu döneminde, Yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin kabul edilmesi konusunda bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Buna göre, Türkiye Yolsuzluğa Karşı Özel Hukuk Sözleşmesini onaylamış ve Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Topluluğuna (GRECO) üye olmuştur. Rapora göre, TBMM Ocak ayında, Türkiye'nin 2000 yılında taraf olduğu ilgili OECD Sözleşmesinin uygulanması amacıyla, uluslararası ticari işlemlerde yabancı kamu görevlilerine rüşvet verilmesinin ve rüşvetten elde edilen gelirlerin aklanmasını da Türk ceza hukuku sisteminde cezayı gerektirecek bir suç olarak kabul edilmesine yönelik bir mevzuat değişikliğini kabul etmiştir. Adli sicil sisteminde değişiklik yapılarak, mali suçlardan (rüşvet, zimmet, sahtecilik, vb.) mahkum olanların ve beş yıldan fazla hapis cezasına çarptırılmış bulunanların sicil kayıtlarının silinmesi için gerekli süre beş yıldan on yıla yükseltilmiştir. Bununla birlikte, çeşitli girişimlere karşın, yolsuzluk, ısrarla ve yüksek düzeyde devam etmekte olup kamu hayatının çeşitli alanlarını etkilemektedir.[257]

2004 Yılı İlerleme Raporu Döneminde, yolsuzlukla ilgili gelişmeler özetlenecek olursa; Türkiye, OECD Rüşvet ile Mücadele Sözleşmesini, BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesini, Avrupa Konseyi Yolsuzlukla Mücadele Özel Hukuk Sözleşmesi ve Ceza Hukuku Sözleşmesi ile Kara para Aklama Sözleşmesini onaylamıştır. 1 Ocak 2004'den bu yana, Türkiye, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı

[255] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 1.1.
[256] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 17-18, m. 4.
[257] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 19, m. 1.2.

Devletler Grubu (GRECO) üyesidir. Özellikle kamu görevlileri için etik kurallar getiren bir dizi yolsuzlukla mücadele tedbirleri alınmıştır. Mevzuattaki bu gelişmelere rağmen, yolsuzluk, hemen hemen tüm kamu hizmetleri ve ekonomiyle ilgili alanlarda çok ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

2005 Yılı İlerleme Raporu, yolsuzlukla mücadele politikası başlığı altında geçen yıl yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin kabul edilmesinde bir miktar ilerleme kaydedildiğini, bununla birlikte, araştırmaların Türkiye'de yolsuzluğun ciddi bir sorun olmaya devam ettiğini göstermekte olduğunu ifade etmiştir.

Bu dönemdeki gelişmeler raporda yer alan bilgilere göre özetlenecek olursa; yeni Ceza Kanunu, yolsuzlukla bağlantılı suçları daha ciddi biçimde cezalandırmakta ve bu suçlara ilişkin zamanaşımı süresini uzatmaktadır. 2003'te kabul edilen Bilgi Edinme Yasası, saydamlığın artırılması yönünde önemli bir adım oluşturmuştur. Kamu Çalışanları Etik Kurulu faaliyete geçmiştir. Kamu görevlileri için etik davranış ilkeleri hakkındaki tüzük Nisan 2005'te yürürlüğe girmiştir. Tüzük, üst düzey kamu görevlileri için ayrıntılı davranış kuralları belirlemekte ve Kanunun ihlali durumunda vatandaşlara Etik Kurul'a başvuru hakkı tanımaktadır. Bu kanun, seçimle gelen görevlileri, akademisyenleri, askeri personeli ve yargı sınıfını kapsamamaktadır. Eski bir Başbakan ile yedi eski Bakan yolsuzluk iddiasıyla Yüce Divan'da yargılanmıştır. Yoğun tartışmalara rağmen, milletvekili dokunulmazlığına ilişkin hiçbir gelişme kaydedilmemiştir. Siyasi partilerin finansmanında şeffaflık konusunda hiçbir ilerleme olmamıştır. Siyasi parti hesaplarının denetlenmesi halen zayıftır. Kamu görevlilerinin mal beyanında bulunmaları zorunlu olmakla birlikte, bu beyanların kapsamının ve sıklığının arttırılması gerekmektedir. Yolsuzlukla mücadele etmek üzere kurulan çeşitli yürütme, yasama birimleri ile diğer yapıların etkinliği ve etkisi bir endişe kaynağı oluşturmaya devam etmektedir. Politikaların tutarlılığı ile eşgüdüm ve işbirliği zayıftır.[258]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, ilk kez yolsuzlukla mücadele politikasını siyasi kriterler kapsamında ayrı bir başlık altında ele almıştır. Belgede kısa vadeli öncelikler arasında sayılan üç öncelik bulunmaktadır. Birincisi, yolsuzlukla

[258] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 19-20, m. 1.1.

mücadele ile ilgili tüm kurumların ve bunlar arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi de dahil olmak üzere bütün seviyelerde yolsuzlukla tam anlamıyla mücadele edilmesidir. İkincisi, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri hakkındaki Yönetmeliğin uygulanmasının sağlanması ve hükümlerinin, seçilmiş yetkililer, adli, akademik ve askeri personeli de kapsayacak biçimde genişletilmesidir. Üçüncü ve sonuncusu ise, Parlamenter dokunulmazlık kapsamının Avrupa uygulamaları doğrultusunda sınırlandırılmasıdır.[259]

2006 Yılı İlerleme Raporu, yolsuzlukla mücadele önlemleri başlığı altında önceki yıllardaki gelişmeleri takip etmeye ve değerlendirmeye devam etmiştir. Bu dönemde yer alan gelişmeler özetlenecek olursa, kamu idaresinin şeffaflığı bağlamında, 2006 yılında Bilgi Edinme Hakkı Kanununda değişikliğe gidilerek, vatandaşların bilgi taleplerine alınan ret yanıtlarına itiraz edebilmeleri mümkün hale getirilmiştir. Akaryakıt kaçakçılığı ve usulsüz kamu ihaleleri hakkında kurulan iki Meclis araştırma komisyonu eski bir Maliye Bakanı ile eski bir Devlet Bakanının karışmış olduğu kapsamlı yolsuzluk faaliyetlerini içeren raporlarını tamamlamıştır.

Rapor döneminde gelişme sağlanamayan veya olumsuzluk teşkil eden konular ise raporda yer alan bilgilere göre özetle şu şekildedir: Türkiye'nin siyasi partilerin finansmanı ve denetlenmesine ilişkin mevzuat geliştirilmemiş, Parlamenter dokunulmazlık konusunda gelişme sağlanmamış, Bazı kamu görevlilerine yönelik soruşturmalarda ön izin konusu soruşturma etkinliğini olumsuz etkilemiştir. Raporun bu dönemle ilgili genel değerlendirmesi şu şekilde olmuştur: Genel olarak, özellikle kamu idaresinin saydamlığının artırılması başta olmak üzere, yolsuzlukla mücadelede bazı sınırlı ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak, yolsuzluk yaygın ve yolsuzlukla mücadele eden makamlar ve politikalar zayıf olmaya devam etmektedir.[260]

2007 Yılı İlerleme Raporunda, yolsuzlukla mücadele konusunda güncel birtakım gelişmeler değerlendirilmiş, bununla birlikte daha çok gelişme sağlanamayan konular üzerinde durularak, sonuç kısmında bazı önerilere yer verilmiştir.

[259] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 5-6, m. 3.1.
[260] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.1.

Rapora göre gelişme sağlanamayan bazı hususların ele alınması gerekmektedir. Bunlar özetle; Sayıştay Kanununun kabul edilmesiyle ilgili olarak ilerleme sağlanamaması, ayrıca, Parlamento, bünyesinde bir Kamu Harcamaları Komitesi bulunmadığı için kamu harcamaları üzerinde etkin denetim yürütememesi, etik ilkelere ilişkin Kanunun, milletvekilleri, akademisyenler, ordu ve yargıya genişletilmesi konusunda ise bir ilerleme kaydedilmemesi şeklinde sayılabilir.

Raporun yolsuzlukla mücadele başlığının son kısmında, genel değerlendirme ve katılım ortaklığındaki önceliklerle paralel olarak bazı öneriler yer almıştır. Buna göre, genel olarak, yolsuzluk yaygın olup, yolsuzlukla mücadelede sınırlı ilerleme sağlanmıştır. Bir yolsuzlukla mücadele stratejisinin oluşturulması, bu stratejinin uygulanmasını koordine etmek üzere merkezi bir kurumun oluşturulması ile güçlendirilmiş mevzuat büyük önem taşımaktadır.[261]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, yolsuzlukla mücadele başlığı altında 2006 Katılım Ortaklığı Belgesiyle paralel ancak biraz daha genişletilmiş öncelikli hedefler belirtmiştir. Kısa vadeli öncelik olarak yine üç başlık altında sayılan önceliklerden ilki; üst düzeydeki yolsuzlukla mücadele de dahil olmak üzere kapsamlı olarak yolsuzlukla mücadele stratejisi oluşturulması ve istatistiksel veriler yoluyla uygulamasını izlemek üzere merkezi bir yapı oluşturulması. İlgili bütün kurumlar arasında koordinasyonun geliştirilmesidir. İkincisi; Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri hakkındaki Yönetmeliğin uygulanmasının sağlanması ve hükümlerinin, seçilmiş yetkililer, adli, akademik ve askeri personeli de kapsayacak biçimde genişletilmesidir. Üçüncü ve sonuncusu; Parlamenterlere ve kamu çalışanlarına uygulanan dokunulmazlık kapsamının Avrupa uygulamaları doğrultusunda sınırlandırılması, siyasi partilerin ve seçim kampanyalarının finansmanında şeffaflığa ilişkin mevzuatın iyileştirilmesidir.[262]

2008 Yılı İlerleme Raporunda, önceki dönemlerle paralel gelişmeler değerlendirilmeye devam etmiştir. Gelişme sağlanan konular incelendiğinde, raporda yer alan bilgilere göre, Türkiye'nin mevcut yolsuzlukla mücadele mevzuatının hayata geçirilmesinde gösterdiği çabalara, kanun uygulayıcıları için yolsuzlukların

[261] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 10, m. 2.1.
[262] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 5-6, m. 3.1.

ortaya çıkarılması ve soruşturulması konularında eğitim, el koyma ve müsadere konularında rehber ilkeler benimsenmesi ve yolsuzlukla mücadelede alınan tedbirlerin etkilerinin denetimi konusunda sistemler geliştirilmesi örnek olarak gösterilebilir.[263]

Gelişme sağlanamayan konular, Katılım Ortaklığı Belgesindeki önceliklere paralel olarak, önceki dönem raporuyla aynıdır yöndedir. Raporun genel değerlendirmesi de yine önceki dönem raporunda ele alınan konularda olmuştur.

2009 Yılı İlerleme Raporu döneminde yolsuzlukla mücadele kapsamındaki yasal ve idari ilerlemelere değinilmiş, güncel yolsuzluklar hakkında bilgiler verilmiş, bununla birlikte ilerleme sağlanamayan konular da ele alınmış, yolsuzlukla mücadele konusunda Katılım Ortaklığı Belgelerindeki önceliklere paralel görüş ve öneriler yer almıştır.

Raporda, yolsuzlukla mücadele konusunda sınırlı da olsa ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Buna göre, Haziran ayında, Türk Ceza Kanununda ve Kabahatler Kanununda değişiklik yapan bir Kanun TBMM'de kabul edilmiştir. Bu değişiklikler, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubunun (GRECO) tavsiyelerini dikkate almak, uluslar arası sözleşmelere uymak, OECD Rüşvet Sözleşmesi hükümlerini ve Mali Eylem Görev Gücünün kara paranın aklanmasının önlenmesiyle ilgili önerilerini uygulamak amacıyla yapılmıştır. Kanun, tüzel kişilerin yükümlülükleri, kara paranın aklanmasının önlenmesi ve yabancı kamu görevlilerine rüşvet verilmesiyle ilgili yasal çerçeveyi güçlendirmektedir. Hükümet, ulusal bir yolsuzlukla mücadele stratejisi oluşturmak amacıyla, Başbakanlık Teftiş Kurulunun koordinasyonunda kamu kurumlarının katılımıyla, STK'lar da dâhil olmak üzere, paydaşlarla geniş kapsamlı istişarelerde bulunmuştur. İlk kez, Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2009 yılında, kamu görevlilerinin etik kurallara uymadıkları konusunda seçilmiş bir belediye başkanını ve kamuya ait şirket yöneticilerini de kapsayan dört karar yayımlamıştır.

[263] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.1.

Bununla birlikte, katılım ortaklığı belgesindeki öncelikler paralelinde, ilerleme sağlanamayan konular da önceki dönemlerde ele alındığı şekliyle sayılmaya devam edilmiştir. Buna göre, etik kuralların, akademisyenleri, askeri personeli ve yargıyı da kapsayacak hâle getirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. İyi yönetişim ve şeffaflığı artırmak amacıyla kurulan Bakanlık Komisyonu, yolsuzlukla mücadele konularında hemen hemen hiçbir siyasi girişimde bulunmamıştır. Milletvekili dokunulmazlıklarının, yolsuzluklara ilişkin davalarda sınırlandırılması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Siyasi partilerin ve seçim kampanyalarının finansmanı konusunda, şeffaflığı artırmaya yönelik bir yasal düzenleme henüz kabul edilmemiştir. Sayıştayın yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesini amaçlayan yeni yasal düzenlemenin kabul edilmesinde ilerleme kaydedilmemiştir.

Raporun genel değerlendirmesi dönemin özeti ve önerileri içermektedir. Buna göre, sonuç olarak, yolsuzluğun önlenmesine yönelik yasal çerçeve iyileştirilmiştir. Ancak, yolsuzluk pek çok alanda halen yaygındır. Türkiye'nin yolsuzlukla mücadele stratejisini tamamlaması ve soruşturmalar, iddianameler, kovuşturmalar ve mahkûmiyetlere ilişkin izleme mekanizması oluşturması gerekmektedir.[264]

3.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Bu bölümde, siyasi kriterlerle paralel olarak, insan hakları ve azınlıkların korunması başlığı altında dört adet ikincil başlık açılmıştır. İlk olarak, uluslararası insan hakları hukukuna riayet, ikinci olarak medeni ve siyasi haklar, üçüncü olarak ekonomik ve sosyal haklar ve son olarak da azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması konuları, alt başlıklar da açılmak suretiyle ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna Riayet

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku'na Riayet konusunda herhangi bir öncelik belirtilmemiştir.

[264] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 12-13, m. 2.1.

2001 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda şunlar belirtilmiştir; son anayasa değişiklikleri, insan hakları ve temel özgürlükler alanında güvencelerin artırılması ve idam cezasının sınırlandırılması önemli bir adımdır. İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı yapma özgürlüğü anayasa değişikliğinin ele aldığı temel özgürlükler arasında yer almaktadır. Ölçülülük ilkesi getirilmiştir; buna göre korunan hakların sınırlandırılması ölçülü olmak zorundadır. Genel bir ölçülülük ilkesinin getirilmesi ve reformun genel amacının insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygıyı ön plana getirmek olduğunun belirtilmesi cesaret vericidir. İnsan haklarıyla ilgili çeşitli uluslararası sözleşmeler alanında, Türkiye, 18 Nisan 2001 tarihinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin kamu yetkililerin ayırımcı uygulamalarının yasaklanmasına ilişkin 12.inci Protokolünü imzalamıştır. Son İlerleme Raporundan bu yana, Irkçılığa Dayalı Her Türlü Ayırımcılığın Ortadan Kaldırılmasına ilişkin BM Sözleşmesi, Uluslararası Ceza Mahkemeleri Yasası, Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklara ilişkin BM Anlaşması ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin BM Anlaşması gibi bazı temel insan hakları araçlarına katılım konusunda hiçbir gelişme sağlanamamıştır.[265]

2002 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre özetle; Ekim 2001 tarihli anayasa değişiklikleri sonrasında, 2002 yılında uygulamaya ilişkin üç mevzuat paketi kabul edilmiştir. Üç reform paketi ile, bazı temel yasalara değişiklikler getirilmiş ve ölüm cezası, temel hak ve hürriyetler, duruşma öncesi gözaltı ve hukuki tazmin dahil olmak üzere insan hakları konusunda geniş bir alanda düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'nin, AİHM kararlarını uygulamaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. İnsan haklarının uygulanması alanında, Türk hükümeti, sivil toplum ile diyalogun yanı sıra, izleme ve raporlama mekanizmasının güçlendirilmesine yönelik çaba sarf etmiştir.[266]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili olarak güçlendirilmiş siyasi diyalog ve kriter önceliği olarak Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile İhtiyari Protokolünün ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin onaylanması. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No.lu

[265] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 19-20, m. 2.1.
[266] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 18-19, m. 2.1.

Protokolünün onaylanması. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uymak da dahil olmak üzere, İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerinin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesine uygun hareket edilmesi belirtilmiştir.[267]

2003 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda şunlar belirtilmiştir; Türkiye, insan hakları alanındaki uluslararası sözleşmelere katılım konusunda ilerleme kaydetmiştir. Türkiye, AİHM kararlarının yerine getirilmesi konusunda hâlâ sorunlar yaşamaktadır.[268]

2004 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda; Türkiye, son İlerleme raporundan bu yana insan hakları alanında uluslararası sözleşmeler konusunda ilerleme kaydetmiştir. Ocak 2004'de, her türlü koşulda ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin AİHS'ye Ek 13 No'lu Protokolü imzalamıştır. Şubat 2004'de, Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşmenin Birinci İhtiyari Protokolü imzalanmıştır. Türkiye, Nisan 2004'de, ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin İkinci İhtiyari Protokolü imzalamıştır. İnsan hakları alanında uluslararası anlaşmaların üstünlüğünü sağlayan Mayıs 2004 anayasa değişikliği, Türk adliyesinin AİHS'yi doğrudan uygulama kapasitesini güçlendirmektedir.[269]

2005 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda şu tespitler yapılmıştır; Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının uygulanması konusunda ilerleme kaydetmiştir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin birçok kararı ve Haziran 2005'te Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi AİHM kararlarının uygulanması raportörünün de dahil olduğu birçok diğer kaynak da bu durumun altını çizmektedir.[270]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde İnsan hakları konusundaki Uluslararası Hukuka Riayet edilmesi konusunda aşağıdaki maddeler belirtilmiştir;

İlgili BM ilkelerine uygun olarak, bağımsız ve yeterli kaynakları bulunan bir ulusal insan hakları enstitüsünün etkin desteğiyle insan haklarının geliştirilmesi

[267] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8-9, m. 3.1.
[268] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 21-22, m. 2.1.
[269] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 25-26, m. 2.1.
[270] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 21, m. 2.1.

gerekmektedir. Özellikle işkence ve kötü muameleye karşı mücadeleyi güçlendirmek amacıyla, kolluk kuvvetlerinin insan hakları ve soruşturma teknikleri konularındaki eğitiminin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının bütünüyle uygulanması dahil, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine uyulması gerekmektedir. Dil, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet, ırksal veya etnik köken, din veya inanç, maluliyet, yaş veya cinsel tercihine bakılmaksızın ve bunlara göre ayrım yapılmaksızın bütün bireylerin insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarının yasal açıdan ve uygulamada güvence altına alınması gerekmektedir.[271]

2006 Yılı İlerleme Raporu döneminde; İnsan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması bağlamında, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) İkinci İhtiyari Protokolü Mart 2006'da onaylanmıştır, 3. Ek Protokolü Şubat 2006'da onaylanmıştır. AİHS'nin, Sözleşme'nin denetim sistemini değiştiren 14. Ek Protokolü Mayıs 2006'da yürürlüğe girmiştir. BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi Haziran 2006'da yürürlüğe girmiştir. 2004 ve 2005 yıllarında Türkiye tarafından gerçekleştirilen reformların, AİHM kararlarının uygulanması konusunda olumlu etkileri olmuştur.[272]

2007 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda şu konulara yer verilmiştir; Türkiye, uluslararası insan hakları enstrümanlarının onaylanması ve AİHM kararları konusunda ilerleme kaydetmiştir. Ancak, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol henüz onaylanmamıştır. Geçmiş reformlar AİHM'nin kararlarının uygulanması hususunda olumlu katkılarda bulunmuştur. Rapor döneminde, Bakanlar Komitesi, başta Terörle Mücadele Kanunu'nun eski 8. maddesi (ifade özgürlüğü) çerçevesindeki mahkumiyetlere ilişkin AİHM kararları ve siyasi partilerin kapatılması davaları olmak üzere birçok davayı gündeminden çıkartmıştır.[273]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak; işkenceye Karşı BM Sözleşmesinin, gözaltı yerlerinin bağımsız olarak denetlenmesini

[271] 2006 Yılı Katılım Belgesi, s. 6, m. 3.1.
[272] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 10-11, m. 2.1.
[273] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 10, m. 2.2.

sağlayacak bir sistemin kuruluşunu öngören İhtiyari Protokolünün onaylanması istenmiştir.[274]

2008 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda belirtilen konular şunlardır; İnsan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması bağlamında herhangi bir gelişme olmamıştır. Genel olarak, Türkiye AİHM kararlarını uygulama konusunda ilerleme sağlamaya devam etmiştir. Bununla birlikte, bu bağlamda daha çok çaba gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca başta İşkenceye Karşı BM Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokolü olmak üzere uluslararası insan hakları belgelerinin onaylanması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.[275]

2009 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda belirtilen konular şunlardır; insan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması konusunda, TBMM 2008 tarihinde yürürlüğe giren BM Engelliler Sözleşmesini onaylamıştır. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (AİHS) ilişkin üç Ek Protokolü12 onaylamamıştır. Rapor döneminde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), toplam 381 kararında Türkiye'nin AİHS'yi ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, bazı durumlarda, yasal tedbirlerin alınmasını gerektiren AİHM kararlarının uygulanması yıllarca gecikmiştir.

Sonuç olarak, uluslararası insan hakları hukukuna riayet edilmesi konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, yasal değişiklikler gerektiren bazı AİHM kararlarının uygulanması yıllardır bekletilmektedir. Özellikle bağımsız bir insan hakları kurumunun ve Ombudsmanlık kurumunun kurulması bağlamında, insan haklarına ilişkin kurumsal çerçevenin güçlendirilmesi için daha çok çaba gösterilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesinin İhtiyari Protokolünün (OPCAT) onaylanması gecikmiştir.[276]

[274] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 6, m. 3.1.
[275] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 11, m. 2.2.
[276] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 14-15, m. 2.2.

3.2.2. Medeni ve Siyasi Haklar

3.2.2.1.İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde İşkencenin ve Kötü Muamelenin Önlenmesi hakkındaki kısa vadeli önceliklerde; İşkenceyle mücadeleye ilişkin hukuki hükümlerin güçlendirilmesi ve gerekli tüm önlemlerin alınması ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesine riayetin sağlanması ve duruşma öncesi tutuklulukla ilgili hukuki süreçlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleriyle ve İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin tavsiyeleriyle uyumunun güçlendirilmesi istenmiştir.[277]

2001 Yılı İlerleme Raporunda, işkence ve kötü muamele konusunda, Ocak 2001'de Türk hükümetinin, Avrupa Konseyi İşkence ve İnsanlık Dışı ve Aşağılayıcı Muameleyi veya Cezayı Önleme Komitesinin işkence ve kötü muamele konusundaki raporunu yayımlama kararı memnuniyet verici bir gelişme olduğu söylenmiştir. Son İlerleme Raporundan bu yana, işkence ve kötü muamele konularında, uygulamada bir gelişme olmamıştır. Bu durum hâlâ ciddi endişelere yol açmaktadır.[278]

2002 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara yer verilmiştir; Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesinin (İÖK) tavsiyeleri çerçevesinde, tüm tutuklulara, hürriyetlerinin kaybettirildiği andan itibaren hukuki danışmanlık sağlanmalıdır. Polis nezarethanelerindeki işkence ve kötü muamele iddialarının hâlâ çok sık olduğunu doğrulamaktadır. İşkence ve yargısız infaz iddiaları, özellikle Güneydoğu'da yaygındır.[279]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde bu konu şöyle değerlendirilmiştir; Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesinin tavsiyeleri doğrultusunda, kolluk kuvvetleri tarafından yapılan işkence ve kötü muamele ile mücadele edilmesine ilişkin tedbirlerin uygulanması ve eğitimin güçlendirilmesi gerekmektedir.

---

[277] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 4. 1.
[278] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 22, m. 4.1.
[279] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 28, m. 4.1.

2003 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre; Hükümet işkenceye "sıfır tolerans" politikası uygulayacağını taahhüt etmiştir. Bu alandaki mevzuat önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Uygulamada bazı somut sonuçlara ulaşılmakla birlikte, pürüzler mevcuttur ve işkence olayları varlığını sürdürmektedir. Zamanaşımı nedeniyle davalar düşmeye devam etmektedir.[280]

2004 Yılı İlerleme Raporu döneminde; işkence ve kötü muamele ile mücadeleyi güçlendirmek için, özellikle görüşme imkanı tanınmayan gözaltı uygulamasının kaldırılması ve avukata erişim ve sağlık muayenesi sağlanarak yargılama öncesi gözaltı koşullarının iyileştirilmesi yoluyla, önemli çabalar sarf edilmiştir. İşkencenin sistematik olmamasına rağmen, işkence dahil çeşitli kötü muamele olayları hala varlığını sürdürmektedir ve bu tür uygulamaları ortadan kaldırmak için daha fazla çaba harcanmalıdır. [281]

2005 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara yer verilmiştir; İşkence ve kötü muamele vakaları son rapor döneminde düşüş göstermiştir. İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmeye İhtiyari Protokol'ün imzalanmıştır. Haziran 2005 itibariyle uygulamaya başlanan yeni TCK kapsamında uygulamaya geçen yeni tutuklama, gözaltı ve ifade alma yönetmelikleri, işkence ve kötü muameleye karşı yeni tedbirler getirdi. Halen mevcut fazlası ve kaynak eksikliği bulunsa da hapishane ve ıslahevlerinin durumunda önemli iyileşmeler görülmüştür.[282]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli önceliklerde; özellikle işkence ve kötü muameleye karşı mücadeleyi güçlendirmek amacıyla, kolluk kuvvetlerinin insan hakları ve soruşturma teknikleri konularındaki eğitiminin yaygınlaştırılması belirtilmiştir. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesinin, gözaltı yerlerinin bağımsız olarak denetlenmesini sağlayacak bir sistemin kuruluşunu öngören İhtiyari Protokolünün onaylanması şeklinde sayılmıştır. [283]

[280] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 27, m. 4.1.
[281] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 4.1.
[282] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 26-27, m. 4.
[283] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.1.

2006 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara yer verilmiştir; İşkence ve kötü muameleye ilişkin kapsamlı yasal çerçeve yürürlüktedir ve dava sayısındaki düşüş eğilimi devam etmektedir. Genel olarak, Türk hukuk sistemi işkence ve kötü muameleye karşı kapsamlı teminatlar içermektedir. İşkence ve kötü muamele vakaları raporun kapsadığı süre içerisinde düşmüştür.[284]

2007 Yılı İlerleme Raporunda; işkenceye sıfır tolerans politikasıyla getirilen yasal tedbirlerin olumlu etkileri devam etmektedir. Türkiye, kötü muamele vakası iddialarının tıbbi muayenesine yönelik sistemini güçlendirmek için çabalarını devam ettirmiştir. Türkiye'deki adli tıp merkezlerinin sayısı arttırılmıştır. Özellikle tutuklama sırasında ve gözaltı merkezleri dışında işkence ve kötü muamele vakaları halen bildirilmektedir. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokolün henüz onaylanmamış olması nedeniyle, gözaltı merkezlerinin bağımsız ulusal organlarca izlenmesi uygulaması yoktur. Avukat huzurunda alınmayan ya da bir yargıç önünde teyit edilmemiş ifadelerin kullanılması Ceza Muhakemesi Kanununda yasaklanmıştır.[285]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde belirtilen kısa vadeli öncelikler; işkenceye Karşı BM Sözleşmesinin, gözaltı yerlerinin bağımsız olarak denetlenmesini sağlayacak bir sistemin kuruluşunu öngören İhtiyari Protokolünün onaylanması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesinin tavsiyeleri doğrultusunda işkence ve kötü muameleye karşı "sıfır hoşgörü" politikası bağlamında kabul edilen önlemlerin uygulanmasının sağlanması, özellikle tıbbi uzmanlığı artırmak suretiyle İstanbul Protokolünün ülke çapında uygulanmasının sağlanması. Suçun cezasız kalması ile mücadelenin yoğunlaştırılması. Savcıların, iddialara ilişkin olarak faillerin belirlenip mahkemeler tarafından cezalandırılmasını sağlayacak şekilde zamanında ve etkili soruşturmalar yürütmelerinin sağlanması olarak belirtilmiştir.[286]

2008 Yılı İlerleme Raporunda şu gelişmeler yer almıştır; genel olarak, işkence ve kötü muamelenin önlenmesine ilişkin mücadelede sınırlı çaba

[284] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 2.2.
[285] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 12, m. 2.2.
[286] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 6, m. 4.1.

gösterilmiştir. Konuya ilişkin kapsamlı tedbirler bulunmaktadır. Ancak, gözaltında veya resmi gözaltı merkezleri dışında işkence ve kötü muamele iddiaları endişe kaynağıdır. İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi için çabaların güçlendirilmesi gerekmektedir. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol'ün onaylanması ve suçun cezasız kalmasına karşı mücadele bu bağlamda kilit rol oynamaktadır.[287]

2009 Yılı İlerleme Raporunda; Hükümet, işkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi amacıyla yasal güvencelere uygunluğun sağlanması yönündeki çabalarını sürdürmüştür. İstanbul Protokolünün daha iyi uygulanmasına yönelik olarak, sağlık çalışanları ile hâkim ve savcılara, işkence ve kötü muamele vakalarında etkili soruşturma ve belgelendirme eğitimi verilmesine 2008 yılında başlanmıştır. Polis ve jandarmanın ifade alma odalarının işitsel ve görsel kayıt sistemleriyle donatılmasına yönelik çabaları devam etmiştir. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesinin İhtiyari Protokolünün (OPCAT) onaylanması 2005'ten beri gerçekleşmemiştir. Yasal çerçeve, işkence ve kötü muameleye karşı geniş kapsamlı tedbirleri içerse de, bunların uygulanması ve Hükümetin işkenceye karşı sıfır tolerans politikasının tam olarak uygulanması sınırlı kalmıştır.

Hükümet, işkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi amacıyla yasal güvencelere uygunluğun sağlanması yönündeki çabalarını sürdürmüştür. İşkence ve kötü muamele vakalarında etkili soruşturma ve belgelendirme eğitim verilmesine başlanmıştır.

Avrupa Konseyi İşkencenin Önlenmesi Komitesi (CPT)14 Haziran 2009'da Türkiye'de geniş çaplı bir misyon yürütmüştür. CPT, kolluk kuvvetleri (polis ve jandarma) tarafından gözaltına alınan kişilere yapılan muameleye ve yabancılar için gözaltı yerlerinde tutulan yasadışı göçmenlerin içinde bulundukları koşullara özellikle dikkat etmiştir. CPT aynı zamanda mahkûmlara sunulan sağlık hizmetleri ve imkânlar da dâhil olmak üzere, cezaevlerine ilişkin pek çok konuyu detaylı bir

[287] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 2.2.

şekilde incelemiştir. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesinin İhtiyari Protokolünün (OPCAT) onaylanması 2005'ten beri gerçekleşmemiştir [288]

3.2.2.2.Adalete Erişim

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak adalete erişim konusu; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak tutuklu ve hükümlülerin bir avukatla, yalnız olarak görüşebilme haklarının garanti edilmesi. Gözaltı sürecinin başlangıcı itibariyle ailelerine haber verilmesinin güvence altına alınması şeklinde belirtilmiştir.[289]

2001 Yılı İlerleme Raporunda, adalete erişim konusuyla ilgili bir görüş bildirilmemiştir.

2002 Yılı İlerleme Raporunda; Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesinin (İÖK) tavsiyeleri çerçevesinde, tüm tutuklulara, hürriyetlerinin kaybettirildiği andan itibaren hukuki danışmanlık sağlanmalıdır. İÖK, Türkiye'ye yaptığı son görev ziyareti sırasında, birçok polis karakolunda, ifadelerin geç alınması sebebiyle avukatla görüşmede yaşanan gecikmelerin fiiliyatta devam ettiğini tespit etmiştir. Polis ve savcılar tarafından yapılan soruşturmaların çoğu hâlâ, genellikle avukat bulunmaksızın, şüphelinin itiraf etmesini sağlamaya yöneliktir. Ayrıca, itiraflar, ek deliller bulunmaksızın mahkemelerce kabul edilmektedir.[290]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak; Hukuki yardım sisteminin, tüm vatandaşların adalete erişimini sağlamak üzere daha fazla geliştirilmesi belirtilmiştir.[291]

2003 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara değinilmiştir; polis gözetiminde bulunan kişilerin, bir avukat ile görüşme imkanına sahip oldukları konusunda bilgilendirilmediği veya bu imkanı kullanmamaya teşvik edildiği veya bu konudaki taleplerinin reddedildiği ve avukatları ile özel olarak görüşmelerine veya

[288] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 15-16, m. 2.2.
[289] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.2.
[290] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 24, m. 4.1.
[291] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 23, m. 4.1.

avukatlarının yeterli ölçüde hukuki danışmanlık yapmasına engel olunduğu konusunda deliller elde etmiştir. Avukatların ve ziyaretçilerin mahkumlarla görüşmelerinde zorluklarla karşılaştıkları ve mahkumların yeterli tıbbi bakım görmedikleri bildirilmektedir.[292]

2004 Yılı İlerleme Raporunda; medeni ve siyasi haklar konusunda, işkence ve kötü muamele ile mücadeleyi güçlendirmek için, özellikle görüşme imkanı tanınmayan gözaltı uygulamasının kaldırılması ve avukata erişim ve sağlık muayenesi sağlanarak yargılama öncesi gözaltı koşullarının iyileştirilmesi yoluyla, önemli çabalar sarf edilmiştir. Buna rağmen, uygulamada tutuklular, yetkililer tarafından hakları konusunda her zaman bilgilendirilmemektedir.[293]

2005 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili şu tespitler yapılmıştır; gözaltına alınan herkesin adalete erişim (avukat) hakkı bulunmaktadır ve çocuklar için sorgulama sırasında bir avukatın mevcudiyeti bir zorunluluktur. Cezaevi sistemi konusundaki önemli gelişme, Aralık 2004'te yeni Ceza İnfaz Kanununun kabul edilmesi olmuştur.[294]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; Adalete erişim konusuyla ilgili olarak kısa vadeli olarak; hukuki yardım ve nitelikli tercüme hizmetlerinden yararlanma gibi etkili savunma imkanlarının geliştirilmesi ve gözaltı sürecinin başlangıcından itibaren bir avukat ile özel görüşme ve yakınlarının durumdan haberdar edilmeleri hakları olduğundan vatandaşların haberdar olmalarının ve bu hakkı kullanabilmelerinin sağlanması istenmiştir.[295]

2006 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara değinilmiştir; Adalete erişim ve savunma hakkı bağlamında, gözaltındaki kişilerin avukatlık hizmetinden faydalanma hakları bulunmaktadır ve yeni Ceza Muhakemesi Kanunu uyarınca avukat bulunmaksızın alınan ifadeler kanıt olarak kabul görmemektedir. Cezaevlerine ilişkin öne çıkan sorunlar; ortak faaliyet eksikliği, cezaevi görevlileri ve mahkumlar

[292] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 24, m. 2.2.
[293] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 2.2.
[294] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 27, m. 2.2.
[295] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 1.2.

arasında etkileşimin sınırlı olması; sağlık hizmetleri ve psikiyatrik hizmetlerin yetersizliği ve koğuşların aşırı kalabalık olmasıdır. [296]

2007 Yılı İlerleme Raporunda şu ifadeler bulunmaktadır; adalete erişim bağlamında bir miktar ilerleme sağlanmıştır. Rapor döneminde gözaltındaki kişilerin avukata erişiminde iyileşmeler meydana gelmiştir. Raporlar, kentsel bölgelerde gözaltındaki kişilerin çoğunluğunun gözaltına alındıktan hemen sonra avukata danışabildiklerini göstermektedir. Ancak, avukata erişim ülke çapında ve işlenen suçun türüne göre değişiklik göstermektedir. Cezaevlerinin fiziksel altyapısının iyileştirilmesi ve personelin eğitiminin geliştirilmesi devam etmiştir. [297]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; kısa vadeli önceliklerde, hukuki yardım ve nitelikli tercüme hizmetleri sağlamak için çalışmaların güçlendirilmesi belirtilmiştir.[298]

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili belirtilenler; adalete erişim bağlamında raporlar, kentsel bölgelerde gözaltındaki kişilerin çoğunluğunun gözaltına alındıktan hemen sonra avukata erişebildiklerini göstermektedir. Öte yandan sanıkların avukata erişiminin kırsal alanlarda, özellikle ülkenin Güneydoğusunda, kentsel bölgelerle eşit koşullarda gerçekleşmediği vakalar olmuştur. Cezaevlerinin fiziksel altyapısının iyileştirilmesi devam etmiştir. Personelin eğitiminin iyileştirilmesi sürdürülmüştür. Avrupa Birliği'nin adli modernizasyon ve ceza reformu (JMCR) programı kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ceza Kurumlarının ve Cezaevleri İzleme Kurulları'nın faaliyetlerinde daha fazla şeffaflık sağlanmıştır.[299] .

2009 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda şu konular belirtilmiştir; şehirlerde tutukluların istekleri üzerine hemen avukat sağlanırken, kırsal bölgelerde özellikle Güneydoğu Anadolu'da tutuklulara avukat sağlanamamaktadır. 15–18 yaş arasındaki çocuklar terörle mücadele yasası kapsamında gösterilere katılmaktan ötürü gözaltına alındıklarında avukat sağlanması talepleri yerine

[296] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 2.2.
[297] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 2.2.
[298] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 6, m. 1.2.
[299] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 13, m. 2.2.

getirilmemektedir. Eski hapishaneler kapatılmalı ve yeni hapishaneler inşa edilmelidir. [300]

3.2.2.3.Düşünce ve İfade Özgürlüğü

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili olarak; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi ile uyumlu olarak, ifade özgürlüğü ile ilgili hukuki ve anayasal garantilerin güçlendirilmesi. Şiddet yanlısı olmayan görüşleri dile getirmekten hüküm giymiş kişilerin durumuna değinilmesi vurgulanmıştır.[301]

2001 Yılı İlerleme Raporu dönemi süresince, ifade özgürlüğünün uygulanması konusunda ciddi bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Anayasa değişikliklerine somut bir içerik sağlayabilmek için, özellikle ifade özgürlüğünün kapsamını genişletecek; Bu son iki madde, kanunla yasaklanan dillerin kullanılmasını yasaklayan Anayasa hükümlerini kaldırmaktadır. Bu reformların amacını göz önünde bulundurmak özellikle büyük önem taşımaktadır ve 14 ile 26. maddelerde yeniden düzenlenen kısıtlamaların, yeni mevzuata aktarılması ve bu değişikliklerin, Türkçe dışındaki dillerin kullanımı dahil, ifade özgürlüğünün etkili bir şekilde güvence altõna alınmasının sağlanması suretiyle uygulanması gerekmektedir. 1 Ocak 2001 tarihinden bu yana, 80 civarında gazeteci, siyasi etkinlikler nedeniyle veya çeşitli yasaları ihlal ettikleri gerekçesiyle cezaevinde bulunmaktadır. Bunların bir kısmı beraat etmiştir. Basın özgürlüğü alanında yeni bir değişiklik getirilmiş ve Kanunla yasaklanan dillerde yayın yapılamaz hükmü kaldırılmıştır. Bu değişiklik cesaret verici olmakla birlikte, değişikliğin tam ve etkili hale gelebilmesi için mevzuatta değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu değişikliklerin içeriği, bu hakkın kullanımı için hayati öneme sahiptir. Son İlerleme Raporunda belirtildiği üzere, mevcut yasanın uygulanması endişe vericidir. RTÜK belirli radyo ve televizyon kanallarını geçici olarak kapatmaya devam etmektedir.[302]

2002 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre özetle; ifade özgürlüğüne ilişkin yasal değişiklikler çerçevesinde, Şubat 2002.de kabul edilen

[300] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 17, m. 2.2.
[301] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 3, m. 4.1.
[302] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 24-25, m. 2.2.

birinci reform paketi, Türk Ceza Kanununun 159 ve 312'nci maddeleri ile Terörle Mücadele Kanununun 7 ve 8.inci maddelerinde değişiklikler getirmiştir. Ağustos 2002 tarihli üçüncü reform paketi, Ceza Kanununun 159.uncu maddesine ilave bir değişiklik getirmiştir. İfade özgürlüğünün gerçek anlamda sağlanabilmesi bakımından, yasaların yorumu büyük önem taşımaktadır. Yasaları yorumlarken hâkimler tarafından, AİHS'deki sanık haklarının tutarlı bir şekilde dikkate alındığına dair henüz bir işaret bulunmamaktadır. Basın Kanununda değişiklikler içeren ikinci reform paketi., basın özgürlüğüne ilişkin kısıtlamaların pek azını gidermiştir. Paket, .ulusun bütünlüğü, kamu düzeni veya milli güvenlik ilkelerine aykırı bulunan yayınlara ve yayın araçlarına el koyma imkânını getirmiştir. Üçüncü reform paketi ile RTÜK Kanunu, .Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin yayınını serbest bırakmak amacıyla değiştirilmiştir. Mayıs 2002'de, Karamsarlık ve umutsuzluğu artırıcı yayınlara yapılan atıfların kaldırılması ile birlikte, yayın yasaklarının kapsamı daraltılmıştır. Yabancı yayınların yeniden iletimi yasal hale gelmiştir.[303]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili olarak; güçlendirilmiş siyasi diyalog ve kriter önceliği olarak; Basın özgürlüğü de dahil olmak üzere, ifade özgürlüğü ile ilgili reformların sürdürülmesi ve uygulanması. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (10, 17 ve 18'inci maddeler) doğrultusunda hukuki kısıtlamaların kaldırılması ve şiddet içermeyen görüş açıklamaktan sanık veya mahkum olanların durumlarının çözüme kavuşturulması. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ilgili kararının neticesinde, yeniden yargılanma hakkına ilişkin hükümlerin uygulanması belirtilmiştir.[304]

2003 Yılı İlerleme Raporunda şunlar belirtilmiştir; ifade özgürlüğüne ilişkin olarak, mevcut kısıtlamaların pek çoğu kaldırılmıştır. Bu husus, şiddet içermeyen düşünce açıklamaktan mahkûm olanların pek çoğunun beraat etmeleri ve tahliye edilmeleri sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, yasal değişikliklere karşın bazı sorunlar mevcudiyetini korumaktadır. Şiddet içermeyen düşünce açıklamaktan sanık ve mahkûm olanların durumlarının ele alınması amacıyla, mevzuatın değişen

[303] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 25-26, m. 2.2.
[304] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 11, m. 4.1.

hükümlerinin müstakar ve sistemli biçimde yorumlanmasının ve uygulanmasının takibi sağlanmalıdır. Basın özgürlüğüne ilişkin olarak, mevzuatta yapılan bazı değişikliklere karşın durum endişe verici olmaya devam etmektedir. Basın özgürlüğü ile ilgili mevzuatın gözden geçirilmesi çalışmalarının, bu özgürlüğü etkileyen mevzuatın tümü ele alınarak, kapsamlı bir biçimde sürdürülmesi gereklidir. Radyo ve televizyon yayıncılığına ilişkin olarak, mevzuatta Türkçe dışındaki dillerde radyo ve televizyon yayını yapılmasına RTÜK, bölücülük propagandası ve kin ve düşmanlığa tahrik gibi belli bazı devlet ilkelerini ihlal ettiği gerekçesiyle, özel radyo ve televizyon kuruluşlarına ağır cezalar vermeye devam etmiştir.[305]

2004 Yılı İlerleme Raporunda; ifade özgürlüğü konusunda şiddete başvurmadan düşüncelerini açıkladıkları için mahkum olan kişilerin durumu şu anda ele alınmaktadır. 2002'den bu yana Ceza Yasası, Terörle Mücadele Yasası ve Basın Yasasında kısıtlamaların kaldırılması için değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler sonucunda ifade özgürlüğü ile ilgili açılan davalar ve mahkûmiyetlerin sayısında azalma meydana gelmiştir. Bununla birlikte düşüncelerini şiddete başvurmadan açıklamış olan bazı kişiler hala yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır. Yayın alanında Kürtçe dahil olmak üzere Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayınları başlamıştır. Basın özgürlüğü konusunda kalan bazı sorunların çözüme kavuşturulması için daha fazla çabaya gerek duyulmasına karşın önemli ilerleme kaydedilmiştir. Görsel yayın alanında önemli ilerleme kaydedilmiş ve daha önce kabul edilmiş olan önlemler uygulamaya konulmuştur.

2005 Yılı İlerleme Raporunda şu tespitler yapılmıştır; ifade özgürlüğüne ilişkin olarak ise, şiddet içermeyen görüşlerin ifadesi nedeniyle cezalandırılan kişilerin durumları üzerinde durulmakta olan konular arasında bulunmayı sürdürmektedir. Türk yetkililer, eski Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca hapis cezası çeken kişilerden önemli bir miktarının serbest bırakıldığını rapor etmişlerdir. Hem yetkililer, hem sivil toplum örgütleri, ifade özgürlüğüne ilişkin kovuşturma ve özellikle de mahkûmiyet sayılarının azalmaya devam ettiğini rapor etmektedirler. Ancak, yeni Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca da olmak

[305] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 27-28, m. 2.2.

üzere, şiddet içermeyen görüşler ifade eden kişilerin kovuşturulduğu ve mahkum edildiği yeni olaylar mevcuttur.

Basın özgürlüğü alanında, yeni Basın Kanunu ve yeni Ceza Kanunu'nun kabul edilmesi neticesinde gerçekleşen beraatlar ve serbest bırakılmalar örneğinde olduğu gibi, bazı olumlu ilerlemelere kaydedilmiştir. RTÜK, Radyo-Televizyon Yayıncılık Yasasına (RTÜK Yasası) sıkça başvurarak para cezası, programların veya yayıncılık lisanslarının askıya alınması veya iptal edilmesi dahil olmak üzere ağır cezalar vermektedir. Radyo-Televizyon yayıncılığı alanında geçtiğimiz yılda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.[306]

2006 Yılı Türkiye AB Katılım Belgesi'nde belirtilen hususlar; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi doğrultusunda ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına uygun olarak, basın özgürlüğü de dahil olmak üzere, ifade özgürlüğünün kullanılmasının sağlanması ve düşüncelerini şiddet unsuru içermeyecek şekilde ifade etmelerinden dolayı haklarında dava açılan veya hüküm giyen kişilerin durumuna çare bulunmaya devam edilmesi istenmiştir.[307]

2006 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre; ifade özgürlüğü (basın dahil) bağlamında, Adalet Bakanlığı yazılı ve görsel medya ile ilgili ifade özgürlüğü alanında açılan davalara ilişkin Ocak 2006'da bir genelge yayınlamıştır. Genelge ile savcılara gerek Türk mevzuatını gerek AİHS'yi dikkate almaları hususunda talimat verilmiştir. Genelge ile ayrıca, yazılı ve görsel medya hakkındaki cezai soruşturmaların ve davaların aylık izlenmesi mekanizması tesis edilmiştir. 301. madde ilgili Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmelidir. Aynı durum kovuşturmaya neden olan Ceza Kanununun şiddet içermeyen düşüncelerin ifade edilmesi ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan diğer hükümleri için de geçerlidir. Terörle Mücadele Kanununun ifade özgürlüğü üzerindeki potansiyel etkisi endişe uyandırmaktadır. Genel olarak, Türk toplumunda birçok konuda açık tartışma ortamı pekişmiştir. Bu eğilime rağmen, mevcut yasal çerçeve tarafından Avrupa

[306] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 29-30, m. 2.2.
[307] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.1.

standartlarıyla uyumlu hale getirilmiş ifade özgürlüğü henüz güvence altına alınmamıştır.[308]

2007 Yılı İlerleme Raporunda komisyon konuyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir; basın dahil ifade özgürlüğüne ilişkin olarak, Türk toplumu tarafından hassas olarak algılanan konular dahil olmak üzere, Türk basınında geniş bir yelpazede çeşitli konular hakkında serbest tartışma devam etmiştir. Genel olarak, şiddet içermeyen görüşlerin ifadesine karşı kovuşturma ve hükümler ile gazetelere karşı gerçekleştirilen hareketler, Türk hukuk sisteminin ifade özgürlüğünü, Avrupa standartlarıyla uyumlu bir şekilde bütünüyle güvence altına almadığını göstermektedir. İfade özgürlüğünü kısıtlayan 301. madde ve Türk Ceza Kanununun diğer hükümleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihat hukukuyla uyumlu hale İnsan hakları savunucularına, gazetecilere ve akademisyenlere karşı adli işlemler ve tehditler, akademik çevreler de dahil olmak üzere ülke genelinde kendi kendini sansür etme eğilimine neden olan bir atmosferin doğmasına yol açmıştır.[309]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak; ifade özgürlüğüne tam olarak uyulmasını sağlamak amacıyla, basın özgürlüğü dahil ifade özgürlüğüne ilişkin mevzuatın, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uygun olarak revize edilmesi. Şiddet içermeyen düşüncelerini açıkladıkları için haklarında dava açılan ya da hüküm giyen kişilerin durumlarının düzeltilmesi istenmiştir.[310]

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili belirtilenler; Türk toplumu tarafından hassas olarak algılanan konular dahil olmak üzere, Türk basınında geniş bir yelpazede çeşitli konular hakkında serbest tartışma devam etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Nisan ayında Türkiye'de ifade özgürlüğüne ilişkin tedbirleri güçlendirmek amacıyla Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesi'ne ilişkin değişiklikleri kabul etmiştir. Böylece Madde'de9 kullanılan ifadeler değiştirilmiş, cezanın üst sınırı düşürülmüş ve yabancı bir ülkede küçük düşürücü ifadeler

[308] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 13-14, m. 2.3.
[309] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 14, m. 2.3.
[310] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s .6-7, m. 1.2.

kullanılması durumunda daha yüksek ceza verilmesi uygulaması kaldırılmıştır. Ayrıca, yapılan değişiklikle adli soruşturma başlatılması için Adalet Bakanı'ndan izin alınması koşulu getirilmiştir. Madde'nin değiştirilmiş haliyle uygulanmasına ilişkin 9 Mayıs 2008 tarihinde bir genelge yayımlanmıştır. İfade özgürlüğünü kısıtlayan diğer hükümler, endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. İnternet sitelerine sıkça getirilen ve kapsamı ile süresi orantısız olan yasaklar sorunlu bir diğer alandır. Popüler bir site olan YouTube, diğer web siteleri gibi defalarca kapatılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri hala bazı gazetecilerin ve medya kurumlarının askeri resepsiyonlara ve brifinglere erişimlerini engellemektedir. Genel olarak, 301. Madde'de yapılan değişiklik ile Katılım Ortaklığı'nın bir önceliği olan ifade özgürlüğünü güçlendirecek tedbirler alınması çalışmalarında belirli bir ilerleme kaydedilmiştir.[311]

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre, ifade özgürlüğü konusunda, Türk Ceza Kanununun (TCK) 301'inci maddesi artık ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik olarak sistematik bir şekilde uygulanmamaktadır. Bu maddede yapılan değişiklik, önceki yıllara kıyasla kovuşturma sayısında belirgin bir düşüşe yol açmıştır. Anayasa Mahkemesi, 2006 yılında bir önceki Cumhurbaşkanı tarafından yapılan başvuruyu müteakip, Terörle Mücadele Kanununun, medya patronlarını terör propagandası yapan yayınlardan ve teröre övgüden sorumlu tutan hükümlerini iptal etmiştir. Siyasetçiler, kişisel haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle yayıncılara, gazetecilere, yazarlara veya diğer siyasetçilere karşı bazı hukuk davaları açmışlardır. Genelkurmay, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gerçekleşen olaylarla ilgili gizli bilgilerin açıklanmasına ilişkin davalar açmıştır. Gazeteciler, soruşturmaların mahremiyetini ihlal etmek ya da adil yargılamayı etkilemek iddiaları yüzünden sıklıkla kovuşturmalarla karşı karşıya kalmışlardır. İnternet sitelerinin sıkça yasaklanması endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Hukuki ve idari kararlar, istenmeyen içeriğin filtrelenmesi yerine tüm internet sitesini bloke etmektedir. Sonuç olarak, Türk kamuoyunda, geleneksel olarak hassas kabul edilen konular da dâhil olmak üzere, serbest ve açık tartışmalar artmaktadır. Artık, Türk Ceza Kanununun 301'inci maddesi ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik olarak sistematik bir şekilde uygulanmamaktadır. Ancak, Türk Ceza Kanununun diğer birtakım

[311] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 15-16, m. 2.3.

maddelerine dayanan kovuşturma ve mahkûmiyetler mevcuttur. Türk hukuku, AİHS ve AİHM içtihatlarıyla uyumlu bir ifade özgürlüğü için yeterli güvenceyi sağlamamaktadır. Medya üzerindeki siyasi baskı ve hukuki belirsizlikler uygulamada basın özgürlüğünü etkilemektedir.[312]

3.2.2.4.Örgütlenme Özgürlüğü, Toplanma Özgürlüğü ve Sivil Toplum Kuruluşları

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili olarak; barışçıl toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğüne ilişkin hukuki ve anayasal garantilerin güçlendirilmesi ve sivil toplumun gelişmesinin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[313]

2001 Yılı İlerleme Raporuna göre; dernek kurma ve toplantı yapma özgürlüğü konularında, Anayasanın değiştirilen 33.üncü maddesi dernek kurma hakkıyla ilgili genel kurallara ve kısıtlamalara değişiklik getirmektedir. Bu değişikliğin etkisi, ancak uygulama mevzuatının oluşturulmasından sonra değerlendirilebilecektir. Sivil toplum örgütlerinin (STÖ) uluslararası bağlantılarının kurulmasına ilişkin bazı küçük gelişmeler, halen Mecliste görüşülmekte olan Medeni Kanun değişiklikleri ile sağlanabilir. Türkiye'de STÖ kurma süreci halen külfetli olup, STÖ'lerin işleyişi büyük ölçüde devlet denetimi altındadır. Halihazırda STÖ'ler Türkiye dışından mali kaynak sağlayabilmek için hükümetin onayına ihtiyaç duymaktadırlar. STÖ'ler özellikle Güneydoğu'da olmak üzere, taciz ve baskılara maruz kaldıklarını bildirmektedir.

Siyasi partilerce izlenmesi gereken ilkelerle ilgili Anayasa hükmü değiştirilmiştir. Bir siyasi partiye müeyyide getirebilmesi, üyelerin temel bazı ilkeleri ihlal eden faaliyetlerinin partinin tamamı tarafından açıkça desteklenmesi durumunda mümkündür. Faaliyetlerinin ağırlığına bağlı olarak, Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin tamamen kapatılması yerine, partilerin kısmen veya tamamen yasaklanması kararını alabilir. Ayrıca, bu değişiklik siyasi partilere orantılı yaptırımlar

[312] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 18-19, m. 2.3.
[313] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 3, m. 1.2.

uygulanmasına yol açabilir; ancak, siyasi partilerin yasaklanması gerekçeleri hâlâ değiştirilmemiştir.[314]

2002 Yılı İlerleme Raporunda şunlar belirtilmiştir; dernek kurma ve barışçıl toplantı yapma özgürlüğü ile ilgili olarak, Ekim 2001.de Anayasanın 33.üncü maddesinde yapılan değişikliğin ardından, ikinci reform paketi ile, Dernekler Kanununa değişiklikler getirilmiştir. Uluslararası kuruluşlarla ilişkileri düzenleyen 7, 11 ve 12'nci maddeler, değiştirilen Kanundan çıkarılmış ve böylece yabancı derneklerle bağlantılara getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu Kanun, dernek kurma ve derneklere üye olma özgürlüğüne ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Dernek kapatma sebepleri sınırlandırılmış ve suç işleme ihtimalinin mevcut olması gerekçesi kaldırılmıştır. Dernek kurma özgürlüğünün kullanımı hâlâ kısıtlamalara tabidir. Kanunun değişen haline göre, üniversite öğrencileri tarafından oluşturulan dernekler sadece eğitimle ilgili konularda faaliyet gösterebilmektedir. Türk Ceza Kanununun 312'nci maddesinden hüküm giyenler, dernek kurmaktan beş yõl süre ile yasaklıdır. Hantal ön izin sistemi dahil olmak üzere, Dernekler Kanununun genel kısıtlayıcı yapısı muhafaza edilmiştir. Yabancı derneklerin faaliyetleri, genel olarak, kısıtlı sayıda alanla sınırlandırılmış ve derneğe ait belgelerin mahremiyetinin ihlaline karşı korunma sağlanmamıştır. Dernek kapatmaya ilişkin çeşitli yasal sebepler, örneğin isimleri ve amaç tanımlarıyla ilişkili olanlar, değiştirilmemiştir.[315]

Bununla birlikte, sivil toplum örgütleri, yetkililerle diyalog kurma konusunda zorluklarla karşılaşmakta ve reform sürecine daha aktif katılım yolları aramaktadır. Avrupa Değişikliklere rağmen, toplantı ve gösterilere izin verme konusunda yetkililer, hâlâ önemli derecede takdir yetkisine sahiptir. Uygulamada, gösteri ve yürüyüş düzenlemeye ilişkin önemli engeller varlığını sürdürmektedir. Siyasi Partiler Kanununa ilişkin olarak, ikinci reform paketi. ile Anayasanın 68.inci maddesinde yapılan değişikliğe paralel olarak, Siyasi Partiler Kanununun 101.inci maddesi değiştirilmiştir. Yeni Kanuna göre, Anayasa Mahkemesi, bir siyasi partiyi kapatmak

[314] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 25-26, m. 2.3.
[315] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 26-27, m. 2.3.

yerine onu mali yardımdan mahrum bırakabilecektir. Siyasi partilere yaptırım uygulama sebepleri değişmezken, siyasi parti kapatma daha zor hale getirilmiştir.[316]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili olarak; güçlendirilmiş siyasi diyalog ve kriter önceliği olarak; Barışçıl toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüklerine ilişkin reformların sürdürülmesi ve uygulanması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (11, 17 ve 18'inci maddeler) uygun olarak, sendikalar da dahil olmak üzere, özellikle ulusal ve yabancı derneklere ilişkin yasal kısıtlamaların kaldırılması ayrıca sivil toplumun gelişiminin teşvik edilmesi istenmiştir.[317]

2003 Yılı İlerleme Raporuna göre; dernek kurma özgürlüğüne ilişkin olarak, 4'üncü ve 6'ncı uyum paketleriyle yapılan değişikliklerin ardından kısıtlamalarda hafifleme olmuştur. Bununla birlikte, ırk, etnik köken, din, mezhep, bölge ve diğer azınlık gruplarını temel alan derneklerin kurulması dahil olmak üzere, önemli sınırlamalar varlığını muhafaza etmektedir. Yapılan değişiklikler, derneklerin temel sorunlarını ele alan genel bir çerçevenin kabul edilmesi sonucunu doğurmamıştır. Bununla birlikte, dernekler, bürolarının ve şubelerinin kapatılması ve faaliyetlerinin durdurulması ile ilgili sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Dernekler uygulamada, hâlâ yabancı derneklerle ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğinde, özellikle kaynak temini açısından, önemli ölçüde güçlükler yaşamaktadırlar.

Siyasi partilere ilişkin olarak, 4'üncü uyum paketi ile Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliğine uyum sağlamak üzere Siyasi Partiler Kanununda bir dizi değişiklik yapılmıştır. Değişikliklerden biri, siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştırmaya yöneliktir. Bir partinin kapatılabilmesi için Anayasa Mahkemesinin beşte üç çoğunlukla karar vermesi gerekmektedir. Siyasi Partiler Kanununun 100'üncü maddesinde yapılan değişiklik ile bir siyasi partinin kapatılması davasının ancak Anayasada yazılı nedenlerle açılabileceği düzenlenmiştir.[318]

2004 Yılı İlerleme Raporunda özetle şu tespitler yapılmıştır; örgütlenme özgürlüğü konusunda 1999'dan bu yana mevzuatta yapılan bir kaç reform sonucu

[316] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 28-29, m. 2.3.
[317] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s .11, m. 1.2.
[318] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 29-30, m. 2.2.

çeşitli kısıtlamalar kaldırılmıştır. Kısa bir süre önce kabul edilen yeni Dernekler Yasası, devletin derneklerin faaliyetlerine müdahalede bulunma olasılığını azaltmakta önemli rol oynayacaktır. Daha önceden Emniyet Genel Müdürlüğü'ne verilen bazı görevlerin ifası için İçişleri Bakanlığı bünyesinde yeni bir Dernekler Dairesi kurulmuştur. Bu önemli gelişmelere karşın sivil toplum, özellikle insan hakları savunucuları, uygulamada önemli kısıtlamalarla karşılaşmaya devam etmektedir. Derneklerin bir tüzüğe sahip olmaları ve sadece bu tüzükte belirtilen alanda faaliyet göstermeleri gerektiği yolundaki şart muhafaza edilmiştir Barışçı toplanma özgürlüğü konusunda resmi rakamlar, kamuya açık gösterilerin geçmişe göre daha az sayıda kısıtlamaya tabi olduğunu göstermektedir. Sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen basın konferansları ve öteki faaliyetler, özellikle güneydoğuda polis tarafından düzenli olarak videoya kaydedilmektedir. Siyasi partiler konusunda son Düzenli Rapordan bu yana hiç bir ilerleme bildirilememektedir.[319]

2005 Yılı İlerleme Raporuna göre özetle; dernek kurma özgürlüğüyle ilgili olarak, yeni Dernekler Kanunu Kasım 2004'te yürürlüğe girmiştir. Geçen yılki İlerleme Raporu'nda da belirtildiği üzere bu kanun, devletin derneklerin faaliyetlerine müdahale ihtimalini azaltması açısından önem taşıdığı gibi, derneklere birçok fiili yarar sağlamaya başlamış, böylece Türkiye'de sivil toplumun daha da gelişmesine yardımcı olmuştur. Barışçıl amaçlı toplantı hakkıyla ilgili olarak, halk gösterileri geçmişe oranla daha az sınırlamaya maruz kalırken, bazı olaylar kaygılara neden olmuştur. Çeşitli bölgelerde yapılan gösterilerde ve STK'ların kamuya açık alanlardaki basın açıklamaları bağlamında güvenlik güçlerinin sert tutum sergiledikleri iddia edilmiştir.[320]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde konuyla ilgili kısa vadeli öncelik olarak; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ilgili içtihadına uygun olarak dernek kurma ve barışçı toplantı yapma özgürlüklerine ilişkin tüm reformların uygulanması ve Güvenlik güçleri tarafından aşırı güç kullanılmasının önlenmesine yönelik tedbirlerin uygulanması, siyasi partilere uygulanan ilgili hükümlerin Avrupa

[319] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 34-35, m. 2.2.
[320] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 32, m. 2.2.

uygulamalarıyla uyumlaştırılması, siyasi partilerin finansmanının ve muhasebe denetiminin Avrupa uygulamalarıyla uyumlaştırılması, sivil toplumun ülke içerisinde gelişiminin ve kamu politikalarının şekillendirilmesine katılımının kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi, Türk sivil toplumunun tüm kesimleri ve Avrupalı ortaklar arasında açık iletişimin ve iş birliğinin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

2006 Yılı İlerleme Raporunda şu konular ele alınmıştır; toplanma özgürlüğüyle ilgili olarak toplantı ve gösteriler geçmişe oranla daha az sınırlamaya tabidir. Buna rağmen özellikle gösterilerin izinsiz yapıldığı bazı durumlarda güvenlik kuvvetleri aşırı güç kullanmıştır.

Dernek kurma özgürlüğüyle ilgili olarak, yasal çerçeve uluslararası standartlarla genel olarak uyumludur. Kasım 2004'te kabul edilen Dernekler Kanunu başta olmak üzere, derneklerle ilgili mevzuatta gerçekleştirilen reformların uygulama alanında olumlu etkileri olmuştur.

Siyasi partilere ilişkin olarak, aralarında DEHAP ve HAKPAR'ın da bulunduğu çeşitli siyasi partiler hakkındaki davalar devam etmektedir. Türk Siyasi Partiler Kanununu AB uygulamalarıyla uyumlaştırma konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Siyasi partilerin Türkçe dışında bir dil kullanmalarına izin verilmemektedir. Siyasi Partiler Kanunu'nun, siyasi partilerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadıyla oluşturulan standartlar doğrultusunda faaliyet göstermelerine izin verilmesini sağlayacak şekilde tadil edilmesi gerekmektedir.

Sivil toplum örgütlerine ilişkin olarak son dönemdeki reform ortamı olumlu gelişmelere yol açmıştır. Özellikle yeni Dernekler Kanunu'nun kabulünden bu yana sivil toplum örgütleri seslerini nispeten daha iyi duyurmakta ve daha iyi örgütlenebilmektedir. Türkiye'de aralarında 80.000 tescilli derneğin ve içinde

mesleki derneklerin de bulunduğu yüzlerce oda ve sendikanın var olduğu örgütlenmelerde giderek artan bir çeşitlilik söz konusudur.[321]

2007 Yılı İlerleme Raporunda komisyon konuyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir; toplanma özgürlüğüne ilişkin yasal çerçeve genel olarak Avrupa standartlarıyla uyumludur. Vatandaşlar, çoğu durumda, bu haklarını resmi makamların veya güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi olmadan kullanabilmişlerdir. Ancak, 700'den fazla kişinin gözaltına alındığı İstanbul'daki 1 Mayıs gösterilerinde polis tarafından aşırı güç kullanıldığına ilişkin bir soruşturma devam etmektedir. Dernek kurma özgürlüğüyle ilgili olarak, yasal çerçeveye 2004 yılında getirilen değişikliklerin olumlu sonuçları olmuştur. Bu bağlamda, derneklerin ve derneklere üye olanların sayısı artmıştır. Dini derneklerin tesciline ilişkin olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, siyasi partilerin kapatılması konusundaki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasıyla ilgili davaları gündeminden çıkarmıştır. Bununla birlikte, Dernekler Kanununca öngörülen, yurtdışından mali destek almadan önce ilgili makamların bilgilendirilmesi ve bu tür desteklere ilişkin ayrıntılı belgelerin sunulması yükümlülükleri, derneklerin faaliyetleri açısından bir yük teşkil etmektedir. Sivil toplumun gelişimi ve diyalogu alanında son dönemdeki reformlarla başlayan ve son birkaç yıldır gözlenen olumlu eğilim sürmüştür. Sivil toplum örgütleri, politikaların şekillendirilmesinde ve sosyal, ekonomik ve siyasi konuların ele alınmasında daha aktif bir rol alabilmektedirler. Yaklaşık 80.000 kayıtlı dernek, birkaç yüz sendika ve oda bulunmaktadır. Bununla birlikte, politika oluşturma sürecine katılımın gelişmesi halinde siyasi çoğulculuk güçlenecektir.[322]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak; toplanma ve Dernek Kurma Özgürlüğü ile ilgili olarak, AİHS ve ilgili içtihadına uygun olarak dernek kurma ve barışçı toplantı yapma özgürlüğüne ilişkin tüm reformların uygulanmasına devam edilmesi. Güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanmasının önlenmesi için tedbirler uygulanması, Siyasi partilere yönelik mevzuatın AB Üye Ülkeleri'ndeki en iyi uygulamalara paralel hale getirilmesi istenmiştir.

[321] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 9, m. 2.2.
[322] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 2.2.

Sivil Toplum Örgütleri ile ilgili olarak, Sivil toplumun gelişiminin ve kamu politikalarının şekillendirilmesine katılımının daha güçlendirilmesi ve Türk sivil toplumu ve Avrupa'daki muadillerinin tüm bölümleri arasındaki açık iletişim ve işbirliğinin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi istenmiştir.

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili özetle belirtilenler; toplanma özgürlüğüne ilişkin yasal çerçeve genel olarak Avrupa standartlarıyla uyumludur. Bununla birlikte, barışçıl toplanma hakkının keyfi olarak kısıtlandığı uygulamalar olmuştur. Türk Polisi, 1 Mayıs'ta İstanbul Taksim Meydanı'nda gösteri yapma yasağına uymayan gösterici ve sendika temsilcilerine karşı orantısız güç kullanmıştır. Genel olarak, keyfi sınırlamalar ve gösterilerde orantısız güç kullanımının devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Avrupa standartlarıyla uyum içinde uygulanan bir toplanma özgürlüğünün sağlanması için daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Dernek kurma özgürlüğüyle ilgili olarak, yasal çerçeve Vakıflar Kanununda Şubat 2008'de yapılan değişiklikle daha da iyileştirilmiştir. Yeni kanun maddelerinin kapsamı, mevcut tüm vakıfları içermektedir. Yeni hükümler, vakıf kurmak için gerekli şartları yumuşatmakta ve yönetim kurulu üyelerinin seçilmesi, mülk edinimi ve satışı, yurtdışından kaynak tedariki ve yabancı vakıflarla işbirliği konuları başta olmak üzere vakıfların faaliyetlerini düzenleyen çerçeveyi kolaylaştırmaktadır. Siyasi partilere ilişkin olarak, AKP ve DTP hakkındaki kapatma davaları siyasi partilere uygulanan mevcut yasal hükümlerin ifade ve dernekleşme özgürlükleri ile ilgili olarak siyasi aktörlere devletin müdahalesinden yeterli seviyede koruma sağlamadığını göstermektedir. Öte yandan, siyasi partilere yönelik tekrar eden kapatma davaları ışığında, siyasi partilere ilişkin yasal hükümlerin, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu tarafından çerçevesi çizildiği şekilde, AİHM içtihadı ve AB üye ülkelerindeki en iyi uygulamalarla uyumlu olacak şekilde değiştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bu, Katılım Ortaklığının bir önceliğini teşkil etmektedir.

Sivil toplum örgütleriyle ilgili olarak, hükümet kurumları düzenli olarak STK'lara danışmaktadır. Ancak bu işbirliğini düzenleyen tutarlı bir hukuki çerçeve mevcut değildir.[323]

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre; toplanma özgürlüğü konusunda yasal çerçevenin uygulanmasına yönelik daha fazla çaba harcanmıştır. Kasım 2008'de, İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir genelgede güvenlik güçlerince orantısız güç kullanımını engellemek için yakalama ve gözaltı usullerinin doğru uygulanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Polis şiddeti söz konusu olduğunda kimlik tespitinin kolaylaştırılması amacıyla, gösterilerde görevlendirilen polis memurları kasklarının üzerinde görünür rakamlar taşımaktadırlar. Bu önlem artık ülke genelinde uygulanmaktadır.

Örgütlenme özgürlüğü konusunda, dernek ve üye sayısı artmaya devam etmiştir. Vakıflar Meclisinin ilk seçimleri Aralık 2008'de gerçekleşmiştir. Yeni Vakıflar Meclisi, vakıf kurmak için gerekli olan malvarlığı miktarının önemli ölçüde düşürülmesine karar vermiş ve böylelikle vakıf kurma koşullarını daha fazla kolaylaştırmıştır. Sendikalar, toplu gösteri düzenleme haklarını kullanma konusunda engellerle karşılaşmaya devam etmektedir. Polis müdahalesi her zaman kamu düzenine gerçek bir tehdidin görüldüğü durumlarla sınırlı kalmamıştır. Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin mevzuatın değiştirilmesine yönelik ilerleme kaydedilmemiştir. Sonuç olarak, derneklere ilişkin yasal çerçeve Avrupa standartlarıyla uyumludur. Bununla birlikte dernekler, faaliyetlerinin bazı hallerde adli soruşturma açılmasına varan orantısız denetimi ile halen karşılaştıkları için uygulamaya ilişkin önemli miktarda ilerleme kaydedilmelidir.

Sivil toplum kuruluşlarının, AB'ye katılım süreci de dâhil olmak üzere, kamu kurumları ve genel olarak kamuoyunda üstlendiği önemli role ilişkin artan bir farkındalık gözlenmektedir. Buna karşılık, danışma usullerinde karşılaşılan bazı güçlükler kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları arasındaki güven eksikliğini yansıtmaktadır. Sivil toplum kuruluşları için yardım toplanması ve vergi muafiyetine

[323] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 16-17, m. 2.2.

ilişkin yasal çerçeve, sivil toplum kuruluşlarının mali sürdürülebilirliğini geliştirmek amacıyla AB iyi uygulamalarıyla uyumlu şekilde güçlendirilmelidir.[324]

3.2.2.5.Din Özgürlüğü

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; Türkiye'de din özgürlüğü ile ilgili bir kısa vadeli öncelik belirtilmemiştir. Fakat orta vadede; Tüm bireylerin, herhangi bir ayırım yapılmaksızın ve dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç veya dinine bakılmaksızın, tüm insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam olarak yararlandırılmasının temini ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğünden yararlanma koşullarının daha da geliştirilmesi istenmiştir.[325]

2001 Yılı İlerleme Raporunda; din özgürlüğü alanında, bazı gayrimüslim topluluklara yönelik artan bir hoşgörü olduğu gözlenmektedir. Kiliselerin ve azınlık vakıflarına ait diğer binaların restorasyonu için artık resmi izin gerekmemektedir. Bununla birlikte, kiliseler hâlâ, başta mülkiyet edinme konusu olmak üzere, zorluklarla karşılaşmaktadır. Sünni olmayan Müslüman topluluklarının durumunda hiçbir gelişme kaydedilememiştir. Alevilere yönelik resmi tutum değişmemiştir. [326]

2002 Yılı İlerleme Raporunda din özgürlüğü için; Türkiye'de din özgürlüğü teminat altında olup, Müslüman olmayan dini topluluklar yasal engellerle karşılaşmaktadır ifadesi kullanılmıştır. Müslüman olmayan dini topluluklar, tüzel kişiliklerinin ve mülk edinme haklarının olmaması ve din adamı yetiştirme yasağına ilişkin sorunlarla karşılaşmıştır. Ermeni, Rum ve Katolik mülklerine ya el konulmuştur ya da el konulma riski söz konusudur. Dini azınlıkların din adamı yetiştirmelerine ilişkin yasak devam etmektedir. Türk olmayan din adamları, vize ve ikamet izni alma konusunda sıklıkla zorluklar yaşamaktadır. Zorunlu din dersleri farklı dinlere ait açıklamalar içermektedir, ancak bu açıklamaların çoğu dini

[324] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 19-20, m. 2.2.
[325] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.2.
[326] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 27, m. 4.2.

azınlıklarca subjektif ve yanlış bulunmaktadır. Aleviler konusunda gelişme olmamıştır.[327]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; Türkiye'nin taraf olduğu ilgili uluslararası sözleşmeler ve Avrupa sözleşmeleri doğrultusunda, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, din veya inançlarına göre ayrım yapılmaksızın, tüm bireylerin insan haklarından ve temel hürriyetlerden hukuken ve fiilen tam olarak yararlanmasının teminat altına alınması gerekliliği belirtilmiştir.[328]

2003 Yılı İlerleme Raporunda şunlar belirtilmiştir; din özgürlüğüne ilişkin olarak, mülkiyet hakkı ve ibadethane açılması hakkında düzenlemeler kabul edilmiştir. Bununla birlikte, bu düzenlemelerin etkileri sınırlı kalmıştır. Gayrimüslim dini azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakkı ve iç yönetim konularında ciddi engellerle ve din adamı yetiştirme yasağıyla karşılaşmaya devam etmektedirler. Mülkiyet hakkına ilişkin olarak, 4'üncü uyum paketi ile Vakıflar Kanununda değişiklik yapılmış ve Ocak 2003'de bir yönetmelik yayımlanmıştır. Gayrimüslim cemaatleri açısından ciddi bir endişe teşkil eden el konulmuş taşınmazlar konusu halen ele alınmış değildir. İbadet yeri açma iznine ilişkin olarak, 6'ncı uyum paketi ile İmar Kanununda değişiklik yapılmış ve ardından Eylül 2003'de bir genelge yayımlanmıştır. Dini azınlıkların din adamı yetiştirmelerine yönelik yasak devam etmektedir. Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumuna ilişkin olarak, Aleviler konusunda bir değişim olmuştur.[329]

Din özgürlüğü konusuyla ilgili 2004 Yılı İlerleme Raporunda; dini inanç özgürlüğünün Anayasa'da teminat altına alınmış olmasına ve ibadet özgürlüğünün genellikle engellenmemesine karşın gayrimüslim dini topluluklar engellerle karşılaşmaya devam etmektedir. Tüzel kişilikleri yoktur, mülk edinme hakları sınırlandırılmıştır, kendi vakıflarının yönetimine müdahalelerde bulunulmaktadır ve din adamlarını yetiştirmelerine izin verilmemektedir. Bu güçlüklerin giderilmesi için gerekli mevzuatın çıkarılması gerekmektedir denmiştir. Cami dışında ibadethanelerin açılması için izin verilmesini sağlamak amacıyla çaba gösterilmiştir. Din adamlarının

[327] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 35, m. 4.2.
[328] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 11, m.2.2.
[329] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 35, m. 4.2.

eğitimi konusundaki yasak devam etmektedir. Sünni olmayan Müslüman azınlıkların statüsünde hiç bir değişiklik olmamıştır. Aleviler bir dini topluluk olarak resmen kabul edilmemektedir.[330]

2005 Yılı İlerleme Raporunda şu tespitler yapılmıştır; dini özgürlüklere ilişkin olarak, Ekim 2004'ten bu yana, gerek mevzuat gerek uygulama bakımından sadece çok sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Dernekleri düzenleyen mevzuattaki iyileştirmelere rağmen, mevcut yasal çerçeve, dini toplulukların, dinlerini tanıtmak ve korumak amacıyla hukuki bir kişilikle dernek kurma hakkını hala tanımamaktadır. Uygulamada, gayrimüslim topluluklar önemli sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedirler: Bu topluluklar tüzel kişilikten yoksundurlar, sınırlı mülkiyet hakkına sahiptirler, vakıflarının yönetiminde müdahaleyle karşılaşmakta ve bunların kendi din adamlarını eğitmelerine izin verilmemektedir. Sünni olmayan Alevi toplum, ibadet yerlerinin tanınması ve ilgili devlet kurumlarında temsillerinin yanı sıra, zorunlu din eğitimine ilişkin güçlükler yaşamaya devam etmektedir.[331]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli önceliklerde; dil, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet, ırksal veya etnik köken, din veya inanç, maluliyet, yaş veya cinsel tercihine bakılmaksızın ve bunlara göre ayrım yapılmaksızın bütün bireylerin insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarının yasal açıdan ve uygulamada güvence altına alınması istenmiştir.[332]

2006 Yılı İlerleme Raporunda şu tespitlere değinilmiştir; dini özgürlüklere ilişkin olarak ibadet özgürlüğüne saygı genel olarak devam etmektedir. Bazı sorunlar hala devam etmektedir. Gayrimüslim dini cemaatlerin tüzel kişiliğe sahip olma imkanı bulunmamakta ve mülkiyet haklarına dair kısıtlamalar devam etmektedir. Din adamlarının eğitimi ve yabancı din adamlarının Türkiye'de çalışmaları konusundaki kısıtlamalar devam etmektedir. Alevi topluluğun durumuna dair hiçbir gelişme olmamıştır.[333]

[330] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 38-39, m. 4.1.
[331] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 32-33, m. 4.1.
[332] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 6, m. 3.1.
[333] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 15, m. 3.1.

2007 Yılı İlerleme Raporunda dini özgürlüklere ilişkin olarak, ibadet özgürlüğü genel olarak teminat altındadır denmiştir. Genel olarak, dini özgürlüklere ilişkin ortam, uygulamada bu hakların tam olarak saygı görmelerine imkan tanımamaktadır. Hükümet ve gayrimüslim topluluklar arasındaki diyalog sürmüştür. Gayrimüslim dini topluluklar - örgütlenmiş dini gruplar olarak - tüzel kişiliklerinin olmayışı ve sınırlı mülkiyet hakları gibi sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedirler. Bu topluluklar, vakıflarının idaresinde ve mülklerini yargı yoluyla geri almakta da sorunlar yaşamaktadırlar. Yerel makamlarca ibadet yerleri için inşa izni verilmesi, ilden ile değişiklikler arz etmektedir. Din adamlarının eğitimi konusundaki sınırlamalar devam etmektedir. Aleviler ve gayrimüslim dini topluluklar tarafından karşılaşılan temel zorluklara ilişkin olarak gelişme kaydedilmemiştir.[334]

2008 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde dini özgürlüklerle ilgili olarak belirtilen kısa vadeli öncelik olarak; uygulanan din özgürlüğüne tam olarak uyulmasını sağlayacak bir hoşgörü ortamının yaratılması için gerekli tedbirlerin alınması, Gayri-Müslim azınlıklar için din adamlarının eğitimi dahil olmak üzere din eğitimi imkanının sağlanması ve Türk ve yabancı uyruklulara örgütlü din toplulukları hayatına katılım aracılığıyla din özgürlüğü haklarını kullanabilmelerine yönelik olarak eşit muamelenin sağlanması istenmiştir.[335]

2008 Yılı İlerleme Raporunda; dini özgürlüklere ilişkin olarak, ibadet özgürlüğüne saygı genel olarak devam etmektedir tespiti yapılmıştır. Şubat 2008'de kabul edilen Vakıflar Kanunu, diğer hususların yanı sıra, gayrimüslim azınlıklara ilişkin bazı mülkiyet konularına da ele almaktadır. Alevilerle ilgili olarak, hükümet bu cemaat ile diyalogun geliştirilmesi ve kaygılarına cevap verilmesi konusunda bir girişim açıklamıştır. Türkiye'nin dini özgürlüğe tam saygıyı destekleyen bir ortamın oluşturulması ve farklı dini cemaatlerle diyalogun geliştirilmesi yönünde tutarlı girişimlerin devam ettirilmesi yönünde daha çok çaba sarf etmesi gerekmektedir.[336]

2009 Yılı İlerleme Raporunda aynı tespitler devam etmektedir; din özgürlüğü konusunda, ibadet özgürlüğüne genel olarak saygı gösterilmesine devam

[334] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 15-16, m. 3.1.
[335] 2008 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 3.1.
[336] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 18, m. 3.1.

edilmektedir. Şubat 2008'de kabul edilen Vakıflar Kanununun uygulanmasına Rapor döneminde sorunsuzca devam edilmiştir. Türkiye'de çalışmak isteyen yabancı uyruklu din adamlarının çalışma izni almaları konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Aleviler ve gayrimüslim cemaatlerle bir diyalog başlatmıştır. Buna karşın, bu grupların belirli sorunları hâlâ çözüm beklemektedir. Dini azınlıklara karşı saldırılar hâlâ devam etmektedir. Din adamlarının eğitimi de dâhil olmak üzere, tüm gayrimüslim cemaatlerin ve Alevilerin aşırı bir kısıtlama olmaksızın faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak şekilde AİHS ile uyumlu bir yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Dini özgürlüklerin tümüyle uygulanmasına elverişli bir ortam yaratılması için daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır.[337]

3.2.3. Ekonomik ve Sosyal Haklar

3.2.3.1.Kadın Hakları, Çocuk Hakları, Sosyal Bakımdan Korunmaya Muhtaç ve/veya Engelli Kişiler

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Kadın, Çocuk, Sosyal Bakımdan Korunmaya Muhtaç ve/veya Engelli Kişiler için ayrı ayrı kısa vadeli öncelik belirlenmemiş, kısaca Tüm insan hakları ihlallerine ilişkin tashih imkanlarının güçlendirilmesi. İfadesi kullanılmıştır.[338]

2001 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak; Anayasasının 34 maddesinde değişiklik öngören paket, 3 Ekim 2001 tarihinde kabul edilmiştir. Söz konusu paket, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, sivil otoritenin güçlendirilmesi, dernek kurma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda yeni düzenlemeler getirmiştir, amaç güçlendirilmiş kadın-erkek eşitliğidir. Kadın-erkek eşitliği alanında, ailenin temeli için eşler arasında eşitlik ilkesinin getirilebilmesi amacıyla, Anayasanın 41.inci maddesi değiştirilmiştir. Türk vatandaşlığına ilişkin Anayasanın değiştirilen 66.ncı maddesine göre, artık ebeveynlerin birinin yabancı olması durumunda cinsiyete dayalı bir ayırımcılık yapılmamaktadır. Mecliste bulunan yeni Medeni Kanun Tasarısı, mevcut diğer ayırımları da ortadan kaldırmayı ve kadın-erkek eşitliğini pekiştirmeyi öngörmektedir.

[337] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 23, m. 3.1.
[338] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 4, m. 4.1.

Çocuk haklarıyla ilgili olarak, Türk Hükümeti, 26 Ocak 2001 tarihinde 182 sayılı Çocuk İşçiliğinin En Kötü Şekillerinin Ortadan Kaldırılması Hakkında ILO Sözleşmesi ile 18 Ocak 2001 tarihinde, Çocuk Haklarının Uygulanmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesini imzalamıştır. 13 Nisan 2001 tarihinde kabul edilen bir kararla, Kamu Güvenliği Genel Müdürlüğü bünyesinde bir Çocuk Bürosu kurulmuştur. Bu yeni birim, yukarıda sözü edilen Çocuk Haklarının Uygulanmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumludur. Buna rağmen, çocuk haklarıyla ilgili Türkiye'deki durum, Türkiye'nin 1989 yılında onayladığı Avrupa Sosyal Şartı'nın 7 ve 17'nci maddeleri ile uyumlu değildir.[339]

2002 Yılı İlerleme Raporuna göre; yeni Medeni Kanun, 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kadın erkek eşitliği alanında, Anayasanın 41.inci maddesinin Ekim 2001.de değiştirilmesine uygun olarak, "aile reisliği" kavramı kaldırılmış ve aile hayatında kadınlar ve erkekler için fırsat eşitliği getirilmiştir. Özellikle, eşlerin eşit hak ve yükümlülüklerinin teminat altına alınmasına ilişkin değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Babanın çocuğu tanımayı reddetmesi durumunda, annenin hamilelik ve doğum masraflarına ilişkin hakları genişletilmiştir. Ancak, evlilik içinde edinilen malların, eşler arasında eşit olarak paylaştırılmasını öngören madde, yeni Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki evliliklere uygulanacaktır. Kadın memurların işyerinde pantolon giymesini yasaklayan 1982 tarihli yönetmelik, 3 Ocak 2002 tarihinde değiştirilmiştir. TBMM İç Tüzüğü, bu değişiklik ile uyumlu değildir. Mevzuat gereği, kadınlar bazı işlerde çalışamamakta ve fiiliyatta kadın ve erkeğe eşit ücret verilmemektedir. Kadınların politikaya aktif katılımı düşüktür. Namus cinayetleri ceza indiriminden yararlanmakta ve uygulamada bu cezalar, sanığın reşit olmaması durumunda daha da indirilmektedir.

Yeni Medeni Kanun, çocukların hakları ve korunmasına ilişkin bazı değişiklikler getirmektedir. Yeni 182'nci madde, boşanma ya da ayrılık hallerinde çocuğun haklarını düzenlemektedir. 282'nci maddeye getirilen değişiklikler, nesebi sahih ve gayri sahih çocukların yasal statülerindeki ayırımcılığı ortadan kaldırmaktadır. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartının 7'nci (çocuğun korunma hakkı) ve 17'nci (annelerin ve çocukların sosyal ve ekonomik korunma hakkı) maddelerine

[339] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 28, m. 1.2.

hâlâ uyum sağlamamaktadır. Şartın 17'nci maddesi, çocuk suçluların korunmaya ilişkin haklarını düzenlemekte, ancak, Türkiye'de çocuk suçlular hâlâ hapsedilmektedir. Türkiye, çocuk satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisi ile ilgili Çocuk Hakları Konvansiyonunun İhtiyari Protokolünü onaylamıştır. Türkiye'nin, çocuk işçiliğinin önlenmesine ilişkin çabaları, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından takdirle karşılanmıştır. Ancak, çalışan çocukların sayısında azalma olmasına rağmen, Türkiye'de hâlâ 893.000 çocuğun çalıştığı tahmin edilmektedir. Çalışan Çocuklar Bölümü, çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı ve eylem planı hazırlamasına rağmen, bunu henüz gereği gibi uygulamaya koyamamıştır. Çocuk haklarının geliştirilmesine yönelik ILO/IPEC (Çocuk İşçiliğinin Önlenmesine Dair Uluslar arası Program) Projesi üzerindeki çalışmalar sürdürülmektedir. Engellilerin sosyal ve eğitime yönelik hakları alanında gelişme kaydedilmemiş ve mevzuat gereği gibi uygulanmamıştır.[340]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde şu ifadeye yer verilmiştir; kadın ve erkek arasında eşit muamele, işçi sağlığı ve iş güvenliği, halk sağlığı ve ayırımcılıkla mücadele alanlarındaki AB müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanması; iş teftiş kurumları da dahil olmak üzere, ilgili idari yapıların ve uygulama yapılarının güçlendirilmesi.[341]

2003 Yılı İlerleme Raporunda özetle şu konulara değinilmiştir; cinsiyet eşitliğine ilişkin olarak, 6'ncı uyum paketi ile, "namus cinayetleri" ile ilgili sorunları gidermek üzere TCK'da değişiklik yapılmıştır. "Namus cinayetlerinde" ceza indirimi öngören TCK'nın 462'nci maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte, "ağır tahrik" altında işlenen suçlara ilişkin 51'nci maddenin daha genel nitelikteki hükümlerinin halen geleneksel anlamda "namus" nedeniyle işlenmiş suçlarda uygulanma imkânı mevcuttur. TCK'nın 453'üncü maddesinde değişiklik yapılarak, evlilik dışı doğan çocuğun "şeref kurtarmak saikiyle" öldürülmesi halinde verilen ceza artırılmıştır. Türkiye'de halen kadınlara karşı yaygın bir şiddet uygulanmaktadır. Çeşitli raporlara göre, kadın nüfusunun yarıdan fazlası aile içi fiziksel ve psikolojik şiddete maruzdur.

[340] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 37, m. 3.1.
[341] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 21, m. 4.1.

Çocuk haklarına ilişkin olarak, 1971 yılından itibaren çocuk çalıştırma yaşı 12'den 15'e yükseltilmiş olmasına rağmen, yaşları 15'in altında bulunan çok sayıda çocuk halen, özellikle küçük işletmelerde ve tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Dolayısıyla bu çocuklar, Avrupa Sosyal Şartının 7'nci maddesinde belirtilen eğitim hakkından mahrum edilmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, 7'nci uyum paketi ile Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 6'ncı maddesinde değişiklik yapılarak, çocuk mahkemelerinde yargılanma yaşı 15'den 18'e yükseltilmiştir. Türkiye, Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesini Haziran 2002'de onaylayarak, çocukların korunmasına yönelik kararlılığını göstermiştir. Bununla birlikte, Türkiye, Avrupa Sosyal Şartının 7'nci maddesini (çocukların ve gençlerin korunma hakkı) ve 17'nci maddesini (anaların ve çocukların sosyal ve ekonomik korunma hakkı) henüz kabul etmemiştir.[342]

2004 Yılı İlerleme Raporu konuyla ilgili olarak; cinsiyet eşitliği konusunda yapılan çeşitli reformlar, kadın -erkek eşitliği ilkesini güçlendirmiştir. Anayasa'nın 10. maddesi artık kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu ve devletin görevinin bu eşitliğin uygulamada gerçekleştirilmesini sağlamak olduğunu belirten bir hükmü içermektedir. Yeni Ceza Yasası, "töre saikıyla işlenen hayata karşı suçlar için ömür boyu hapis cezası öngörmektedir. Bu hükmün, "namus cinayeti" davalarında uygulanması öngörülmektedir. Birçok kadın aile içinde çeşitli türlerde fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. Bunlar arasında cinsel taciz, zorla ve genellikle erken yaşta evlendirme, gayri-resmi dini nikah, çok eşlilik, kadın kaçakçılığı ve "namus cinayetleri" bulunmaktadır. Gözaltı sırasında güvenlik yetkililerinin kadınlara karşı uyguladığı şiddetin azaldığı bildirilmektedir.[343]

Çocuk hakları konusunda Türkiye'nin ILO Çocuk İşgücünün En Kötü Biçimleri ile Mücadele Sözleşmesi'ne taraf olması ve bu alandaki mevzuatta yapılan değişikliklere karşın çocuk işçiliği hala önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Çocukların, özellikle de kız çocuklarının eğitim hakkına saygı gösterilmemekte ve sokak çocukları sorunu, bazı bölgelerde ciddiyetini korumaktadır. Özürlü hakları konusunda, Temmuz 2004'te yayınlanan bir genelgede 50'den fazla kişinin çalıştığı

[342] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 33, m. 3.1.
[343] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 40, m. 3.1.

kamu kurum ve kuruluşlarındaki personelin en az % 3'ünün özürlüler veya eski mahkûmlardan oluşması gerektiği belirtildi. Resmi kaynaklara göre, geçen yıldan bu yana işe alınan özürlü kişilerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Ancak, Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın özürlü hakları konusundaki 15. maddesini hala kabul etmemiştir. [344]

2005 Yılı Türkiye AB İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak belirtilenler; yeni Ceza Yasası'nın geçen yılki raporda da belirtildiği üzere yürürlüğe girmesi bazı önemli iyileştirmeler sağladıysa da *kadın hakları* konusunda kaydedilen gelişme azdır. Türkiye'deki kadınlar açısından endişe yaratmaya devam eden başlıca alanlar aile içi şiddet, "namus cinayetleri", yüksek okuma-yazma bilmeme oranı ile Parlamento'ya, yerel temsil organlarına ve işgücü piyasasına düşük oranda katılımdır. Bu husus, durumun iyileştirilmesi için gerekli somut önlemleri de sıralamakta olan Avrupa Parlamentosu'nun Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği konusundaki son raporunda da varılan bir sonuçtur. Ailenin Korunması Yasası da dahil olmak üzere mevcut yasal reformların uygulanması yetersiz kalmaktadır. Meclis'te Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği Komisyonu ile Kadın ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Araştırılması Komisyonu kurulmuştur. Bu ikinci komisyon çalışmalarında, diğer hususlar meyanında, "namus cinayetleri"nin nedenleri ve bunların önlenmesine yönelik olanaklar üzerine odaklanacaktır. Türkiye'de aile içi fiziksel ve psikolojik kötü muamele hala yüksek bir oranda mevcut olup, cinsel istismar, zorla ve genellikle erken yaşta evlilikler, gayrı resmi nitelikteki dini nikâhlar, çokeşlilik, kadın kaçakçılığı ve "namus cinayetleri" vakaları da mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Bu tür şiddet vakalarına ilişkin istatistiki bilgi eksikliği, kurbanların yeterince gözetim altına alınmadıkları gerçeğiyle de birleştiğinde, meselenin çözümüne ilişkin çabaları zorlaştırmaktadır.

Çocuk hakları bağlamında, çocukların ve özellikle kız çocuklarının eğitim hakkı bazı bölgelerde gözetilmemekte ve Güneydoğu'daki kırsal kesimde okula devam etme oranı oldukça düşük seviyede seyretmektedir.

[344] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 41, m. 3.1.

Türk İş Yasası 15 yaşın altındaki çocukların istihdamını yasaklamasına rağmen, yasanın uygulama kapsamıyla ilgili olarak hala bazı sıkıntılar bulunmaktadır. Temmuz 2005'te kabul edilen Çocukların Korunmasına ilişkin yeni bir Yasayla, ilk kez özel sorunları olan, yasal soruşturma kapsamında bulunan veya herhangi bir suçtan dolayı hüküm giyen sokak çocuklarına ilişkin süre giden sorunları ele alan bazı adımlar atılmıştır.

Özürlülerin hakları bağlamında, yeni Özürlüler Yasası Temmuz 2005'te kabul edilmiştir. Yasa, diğer önlemler meyanında, özürlü insanlara yönelik ayrımcılıkla mücadeleye ihtiyaç bulunduğunu vurgulamakta ve yeni Türk Ceza Yasası çerçevesinde, özürlülüğe dayalı ayrımcılığın suç olduğuna hükmetmektedir.[345]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak; özellikle Medeni Kanun, yeni Ceza Kanunu ve Ailenin Korunmasına Dair Kanun olmak üzere kadın haklarına ilişkin mevzuatın uygulanması. Namus adına işlenen suçlar da dahil olmak üzere kadınlara yönelik her türlü şiddete karşı önlemler alınması. Mevcut mevzuat doğrultusunda, hâkim ve savcılar, kolluk kuvvetleri, belediyeler ve diğer sorumlu kurumlar için özel eğitim sağlanması ve bütün büyük belediyelerde şiddete maruz kalma riski olan kadınlar için sığınma evleri kurulması. Eğitimleri ve iş gücü piyasası ve siyasi ve sosyal hayata katılımları dâhil olmak üzere kadınların toplum içindeki konumunun daha da yükseltilmesi ve bu hedeflere ulaşmak için kadın örgütlerinin gelişmesinin desteklenmesi, AB ve uluslararası standartlar doğrultusunda çocuk haklarının korunmasının teşvik edilmesi. Sokak çocukları sorunu ile mücadele için çabaların sürdürülmesi.[346]

2006 Yılı İlerleme Raporuna göre; kadın haklarına ilişkin olarak, "namus cinayetleri, kadın ve çocuklara yönelik şiddet" ile ilgili olarak kurulan Parlamento Komisyonu raporunu tamamlanmıştır. Basında geniş yankı bulan rapor, uygulamaya yönelik bazı tavsiyeler içermektedir. Raporda yer alan tavsiyeler konusunda Temmuz ayında yayımlanan Başbakanlık Genelgesiyle, şiddetin önlenmesine öncelik verilmek suretiyle atılacak adımlar sıralanmış ve bunlardan sorumlu olacak devlet kurumları

[345] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 37-38, m. 3.1.
[346] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.1.

belirlenmiştir. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, bu faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamakla görevlendirilmiştir. Ulusal gazete ve televizyon kuruluşlarının çoğu, kız çocuklarının eğitimine yönelik bir kampanyaya destek vermişlerdir. Yasal çerçeve genel olarak tatmin edici olmakla birlikte uygulamada zorluklar sürmektedir. Ailenin Korunması Yasası sadece kısmen uygulanmaktadır. Yeni Ceza Kanununda yer alan töre cinayetlerini suç için ağırlaştırıcı sebep olarak kabul eden hükümlere rağmen mahkemelerce alınan kararlar yeknesak bir tablo çizmemektedir. Bazı vakalarda mahkemeler en yüksek sınırdan (ömür boyu hapis) cezalara hükmederken, diğerlerinde, özellikle de suçu işleyen reşit değilse daha hafif cezalar verebilmektedir. Yoksulluk, kentleşme, yerinden edilme ile iç göç ve böylelikle kadının değişen sosyoekonomik konumu intihar vakalarının gerçekleştiği çerçeveyi ortaya koymaktadır. Kadın intiharları, özellikle Güneydoğu'da yeterince soruşturulmamaktadır. Güneydoğu'nun bazı bölgelerinde kız çocukları hala doğumla birlikte nüfusa kaydettirilmemektedir. Aile içi şiddete maruz kalmış kadınlara yönelik sığınma evlerinin arttırılması gerekmektedir. Kadınlar, eğitimsizlik ve yüksek okuma-yazma bilmeme oranı yüzünden ayrımcı uygulamalara karşı korumasız kalmaktadır. Kadınların parlamento ve yerel yönetimlerdeki temsil oranındaki düşüklük ve işgücü piyasasına hâkim olan ayrımcılık devam etmiştir.

Genel olarak, Türkiye'de kadın hakları konusunda artan bir kamuoyu duyarlılığı oluşmuştur. Ancak, özellikle ülkenin yoksul bölgelerinde kadın haklarına tam saygı kritik bir sorun olmaya devam etmektedir. Yasal çerçeve genel olarak tatmin edici olsa da uygulama yetersiz kalmaktadır.

Çocuk hakları bakımından, çocuklar için eğitim hakkı, özellikle kız çocukları açısından bazı bölgelerde sorunlu durumdadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu tarafından yeni başlatılan 'şartlı mali transfer' programı, hedef ailelere okul çağındaki çocuklarını okula göndermeleri şartıyla teşvik ve tazminat sağlamaktadır. Düşük düzeydeki okula kayıt sorununu çözmek amacıyla kayıt kampanyaları sürdürülmeli ve özellikle Güneydoğu'nun kırsal kesimlerinde okula katılımı artıracak şekilde güçlendirilmelidir. Sokak çocukları, çocuk yoksulluğu ve çocuk işçiliği önemini korumaktadır. 2005 yılı Temmuz ayında kabul edilen Çocuğun Korunması Kanunu, sorunlu, adli tahkikat altında bulunan veya hüküm giymiş çocukların

haklarını ve esenliğini korumayı amaçlamaktadır. Söz konusu kanunun ilgili Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerine uyumlu olarak daha etkin şekilde uygulanması gerekmektedir. 2005 yılı sonlarında Malatya'da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na (SHÇEK) bağlı bir yetimhanedeki çocuklara kötü muamelenin ortaya çıkması, Türkiye'deki çocuk koruma sisteminin eksikliklerini ortaya koymuştur.

Özürlülere ilişkin olarak 2005 yılında yürürlüğe giren Özürlüler Kanunu'nu takiben uygulamaya dönük çeşitli mevzuat yayımlanmıştır. Bunlar, özürlüler için işyeri ve eğitim hizmetleri alanlarını kapsamaktadır. Özürlüler için merkezi olmayan yapıların ve hizmetlerin sağlanması ve özürlü çocukların eğitim imkanlarına kavuşabilmesi için ilave çaba gösterilmesi gereklidir[347].

2007 Yılı İlerleme Raporuna göre özetle; kadın hakları alanında, yapılan değişikliklerle Ailenin Korunması Kanunu, ayrı yaşayan aile üyeleri de dahil ailenin bütün bireylerini içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu değişikliklerle, mahkeme sürecinde başvuru ve idari işlemler için alınan bütün harçlar kaldırılmıştır. Türk makamları, valiliklere, hâkimlere ve savcılara yönelik olarak, şiddet mağdurlarına sağlanan hizmetlerin geliştirilmesi amacıyla genelgeler yayımlamışlardır. Töre cinayetleri ve kadınlara yönelik aile içi şiddetle mücadele amacıyla yayımlanan Başbakanlık Genelgesi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü eşgüdümünde uygulamaya konulmuştur. Kamu kurumları ve sivil toplum arasındaki eşgüdüm geliştirilmiştir ve genelgenin uygulanmasının izlenmesi amacıyla kamu kurumları ve kadın sivil toplum örgütleri ile düzenli toplantılar düzenlenmektedir. Genel olarak kadınların şiddetten korunması yönünde gelişme sağlanmıştır. Cinsiyet eşitliğini teminat altına alan yasal çerçeve mevcuttur. Buna rağmen, bu çerçeveyi sosyal bir gerçek haline dönüştürmek için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitim düzeyi, sağlık ve siyasi güç açısından kadın ve erkek arasındaki fark belirgin düzeydedir.[348]

Çocuk haklarına ilişkin olarak, çocuk işçiliğiyle mücadele için sürdürülen gayretler devam etmiştir. Çocuk işçiliği konusundaki bir araştırma çocuk işçilerin

[347] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 3.1.
[348] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 18, m. 3.1.

genel oranının 1999 yılında % 10,3'ten 2006 yılında % 5,9'a düştüğünü göstermiştir. Eğitim konusunda ise, ilköğretimde cinsiyetler arasındaki fark 2005–2006 eğitim-öğretim yılında % 5'ten 2006–2007 eğitim-öğretim yılında % 4,6'ya düşmüştür. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çocukların fakirliğine karşı ulusal bir strateji geliştirmeye başlamıştır. Sokak çocukları olgusuyla mücadelede temel oluşturmak üzere çalışan çocuklar ve/veya sokak çocukları hakkında veri toplamak için hükümet bir tebliğ yayımlanmıştır. Bu plan çerçevesinde, çok sayıda sokak çocuğunun yaşadığı yedi şehir eylem planları kabul etmiştir. Çocuk Koruma Kanununun uygulanmasına yönelik bir yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik bir saldırı sonucunda psikolojik olarak etkilenmiş olan çocuk mağdurların soruşturma esnasında sadece bir kez ve bir uzman nezaretinde şahit olarak dinlenmesini gerektirmektedir. Gözetim altındaki çocuk suçlular, asayişi sağlamakla görevli kurumların çocuk suçluları birimlerinde tutuklanacak olmakla birlikte kelepçelenemezler ve hareketleri engellenemez. Savcılıklarda Çocuk Suçluları Bürosunun kurulması gerekmektedir.

Sosyal olarak savunmasız ve/veya engelli kişiler söz konusu olduğunda, zihinsel sağlık alanında, insan ve hasta haklarının ışığında, hastanelerde elektrokonvulsif tedavinin kullanımının düzenlenmesi konusunda bir hükümet tüzüğü yayınlanmıştır. Bu tüzüğün uygulanmasına ilişkin yönetmelikler de hazırlanmış durumdadır. Engellilerin eğitim, sağlık, sosyal ve kamu hizmetlerine erişimleri konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Özellikle kamu binalarına erişimdeki fiziki engeller devam etmektedir. Bu alanda ve zihinsel engelli kişilerin bakım koşulları konusunda bilgi ve araştırma eksikliği bilgiye dayalı politika oluşturmayı engellemektedir. Engelli Kişilere Dair Kanun ve ilgili düzenlemelerin uygulanması engellilerin hakları ve yaşam koşullarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.[349]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; kısa vadeli önceliklerde; kadın haklarına ilişkin mevcut mevzuatın uygulanması ve namus suçları da dahil her türlü şiddet eylemlerine karşı önlemler alınması. Hakim ve savcılar, kanun icra makamları, belediyeler ve diğer kurum yetkilileri için uzmanlık eğitimlerinin sağlanması ve

[349] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 18-19, m. 3.1.

mevcut mevzuata uygun olarak, tüm Büyükşehir belediyelerinde şiddete maruz kalabilecek kadınlar için sığınma evleri oluşturma çabalarının arttırılması; Cinsiyet meselelerinde toplum bilincinin, özelikle erkeklerde yükseltilmesine yönelik çalışmaların arttırılması, eşit eğitim hakkı ve iş piyasasına, sosyal ve siyasi hayata eşit katılım yolları da dahil olmak üzere, kadının toplumdaki rolünün, teşviki ve bu amaç çerçevesinde faaliyet gösteren kadın örgütlerinin desteklenmesi

Çocuk Koruma Yasasının tam anlamıyla uygulanması ile çocuk haklarının AB ve uluslar arası standartlarla uyumlu hale gelecek biçimde korunması hususunun teşvik edilmesi. Çocuk işçiliği ve sokak çocuklarının durumunun iyileştirilmesi ve sorunlarıyla mücadeleye devam edilmesi gerekmektedir.[350]

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili belirtilenler; kadın hakları konusunda, Başbakanlığın töre cinayetleri ve kadınlara yönelik aile içi şiddet ile mücadele konusundaki genelgesi, kamu kurumları arasında işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Adli kurumlar ve kolluk kuvvetleri için bilgilendirici faaliyetler düzenlenmiştir. Bugüne kadar, 30.000 kolluk kuvveti görevlisinin bu eğitimlere katıldığı ve 2008 sonuna kadar 10.000'inin daha katılacağı bildirilmiştir. Sağlık sektörü çalışanları için Cinsiyet hassasiyeti eğitim programı uygulanmıştır. Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için açılan sığınma evlerinin sayısı çok az artmıştır. Mahkemeler, Ailenin korunması hakkındaki kanunu uygulamaktadırlar. Türk toplumunda kadının, iş, akademi, kamu sektörü ve siyaset dünyasında yüksek düzeyde varlığını gösteren kayda değer örnekler bulunmaktadır. Parlamento, kadın istihdamını teşvik etmek için İş Kanunu ve diğer bazı kanunlarda değişiklik yapan "İstihdam Paketini" kabul etmiştir. Genel olarak, kadın haklarını ve cinsiyet eşitliğini garanti altına yasal mevzuat mevcuttur. Ancak, ekonomik hayata katılım, fırsat eşitliği, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim ve siyasi yetkilendirme konularında erkekler ve kadınlar arasında dengesizliklerin giderilmesi amacıyla ilave önemli çaba harcanması gerekmektedir. Töre cinayetleri ile aile içi şiddeti engellemeye yönelik çabalar sürdürülmüştür. Ancak, bu konular önemli birer sorun teşkil etmeye devam etmektedir ve bu alanda yürütülen çabalar güçlendirilmelidir

[350] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7-8, m. 3.1.

Genel olarak, eğitim, sosyal hizmetler ve çocuk yargı sistemine erişim konularında ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, idari kapasite, eğitim, çocuk yargı sistemi ve çocuk iş gücü dahil olmak üzere, çocuk haklarına ilişkin tüm konulardaki çabaların sürdürülmesi gerekmektedir. Çocuk haklarına ilişkin olarak, ilköğretim kayıtlarının net oranı 2006–2007 öğretim yılında %90'dan 2007–2008 öğretim yılında %97'ye yükselmiştir. Ebeveyn gözetimi dışında yaşayan çocukların bakım ve korunmasına ilişkin asgari standartlar geliştirilmiş ve ebeveyn sistemini güçlendirme ve izleme çabaları yoğunlaştırılmıştır. Çocuklara yönelik yargı sisteminde yaşanan bazı ilerlemelere rağmen, çocuk mahkemelerinin sayısı hala yetersizdir.

Sosyal olarak savunmasız ve/veya engelli kişiler konusunda, devlet, engelli kişilerin istihdamını teşvik etmek için sosyal güvenlik primlerini ödeyecektir. Engellilerin bakım hizmetleri için ayrılan kaynaklarda artış yapılmıştır. Acil bakıma ihtiyacı bulunan engelli kişilerin hemen yerleştirilmelerini sağlamak amacıyla bir genelge yayımlanmıştır. Zihin sağlığına ilişkin olarak, tıbbi standartlar ve hasta haklarına saygı çerçevesinde hastanelerde uygulanan eleoktrokonvulsif tedavi alanında ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, engelli kişiler kamu hizmetlerinden yeterince yararlanamamaktadır.[351]

2009 Yılı İlerleme Raporunda şu konular belirtilmiştir; kadın haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini güvence altına alan yasal çerçeve mevcuttur. Buna karşın, yasal çerçevenin uygulamaya geçirilmesi ve ekonomik hayata katılım ve fırsatlar, siyasi yetkilendirme ve eğitime erişim alanlarında kadın ve erkek arasındaki farkın kapatılması için kayda değer ilave çabalara ihtiyaç vardır. Aile içi şiddet, töre cinayetleri ve erken yaşta ve zorla yapılan evlilikler, ülkenin bazı bölgelerinde ciddi sorun olmaya devam etmektedir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında, hem erkekler hem de kadınlar için ilave eğitime ve farkındalık yaratılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Rapora göre; idari kapasite, sağlık, eğitim, çocuk adalet sistemi ve çocuk işçiliği dâhil olmak üzere çocuk haklarına ilişkin tüm alanlardaki çabaların daha fazla

[351] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 22, m. 3.1.

artırılması gerekmektedir. Çocukların yetişkinler gibi yargılandığı ve orantısız cezalara maruz kaldığı davalar ciddi kaygılara yol açmaktadır.

Sosyal bakımdan korunmaya muhtaç ve/veya engelli kişiler konusunda, Türkiye, Aralık ayında BM Engelli Hakları Sözleşmesini onaylamıştır. Engellilerin sorunlarına çözüm bulunması amacıyla kamu tarafından finanse edilen çeşitli projeler başlatılmıştır.[352]

3.2.3.2.İşçi Hakları Ve Sendikalar

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde İşçi Hakları ve Sendikalar konusuna değinilmemiştir.

2001 Yılı İlerleme Raporunda şu ifadeye yer verilmiştir; sendikal haklar konusunda, .Kamu Çalışanları Sendika Yasası 12 Temmuz 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, örgütlenme hakkı gibi temel bazı sendikal haklar sağlamaktadır. Bu yasa, toplu pazarlık hakkı ya da grev hakkını içermemektedir. Polis memurları, yargıçlar ve savcılar gibi belirli kamu çalışanlarının bir kısmı, sendikal haklarından yararlanamamaktadır. Bu yasa, dernek kurma hakkını genişleten, fakat devlet memurlarının görevlerinin gerektirdiği ölçüde sınırlamasını muhafaza eden Anayasa'nın 33'üncü maddesi değişikliği çerçevesinde yeniden ele alınabilir.[353]

2002 Yılı İlerleme Raporuna göre; sendikalar, örgütlenme özgürlüğü ve grev hakkı konularında kısıtlamalara tâbidir. İşletme düzeyinde toplu görüşme yapabilmek için gerekli olan % 10 temsil koşulu, sendikaların faaliyetlerini yürütmelerini engellemektedir. Kamu görevlilerinin grev hakkı yoktur. Aralık 2000'de, grev ve toplu görüşme hakkı alabilmek için izinsiz olarak iş bırakma eylemi yapan kamu görevlileri hakkında kovuşturma açılmıştır. Ekonomik ve Sosyal Konsey, yeni yasal statüsüne rağmen henüz toplanmamıştır.

Türkiye, revize edilmiş yeni Avrupa Sosyal Şartını henüz imzalamamıştır. İşsizlerin sosyal korunması ile ilgili bazı adımlar atılmıştır. Nisan 2002'de işsizlik

[352] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 24-25, m. 2.4.
[353] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 28, m. 2.2.

yardımı ödemelerine başlanmıştır. Özelleştirme nedeniyle işten çıkarılacaklara, Özelleştirme İdaresi tarafından, altı ilâ sekiz ay süresince işsizlik yardımı verilmesi planlanmaktadır.[354]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; kadın ve erkek arasında eşit muamele, işçi sağlığı ve iş güvenliği, halk sağlığı ve ayırımcılıkla mücadele alanlarındaki AB müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanması; iş teftiş kurumları da dahil olmak üzere, ilgili idari yapıların ve uygulama yapılarının güçlendirilmesi öncelikler olarak belirlenmiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara değinilmiştir; sendikalara ilişkin olarak, Avrupa Sosyal Şartının 5'inci maddesinin (örgütlenme hakkı) ve 6'ncı maddesinin (grev hakkı dahil olmak üzere toplu pazarlık hakkı) kabul edilmesi konusunda ilerleme sağlanmamıştır. Kamu kesimine ilişkin olarak, örgütlenme hakkı konusunda önemli kısıtlamaları içeren ve grev ve toplu pazarlık haklarını dışlayan Haziran 2001 tarihli Kanun değiştirilmemiştir. Türkiye, 1996 tarihli Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartını imzalamamıştır.

2004 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak; Sendikalar konusunda grev hakkı dahil olmak üzere toplu sözleşme hakkı ve örgütlenme hakkına ilişkin önemli kısıtlamalar devam etmektedir ve Türkiye hala ILO standartlarının gerisinde bulunmaktadır. Genel olarak, Türkiye'nin her düzeyde sosyal diyalogu güçlendirmesi ve bir sosyal ortaklık kültürünü geliştirmesi gerekmektedir.[355]

2005 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak; Sendikalar bağlamında, örgütlenme ve grev hakkını içeren toplu pazarlık hakkıyla ilgili önemli kısıtlamalar mevcuttur. Türkiye ILO standartlarını karşılamaktan hala uzaktır. Özel sektörde toplu pazarlık ve grevler konusu 1980'li yılların başlarında çıkarılan ve 2001 yılında biraz değiştirilen iki yasayla düzenlenmektedir. Bu yasalar bir sendikanın işletme düzeyinde toplu sözleşme imzalamasına olanak verilmesi için iki temel koşulun varlığını aramaktadır: Sendika, şirketteki işçilerin en az %50'sini ve ülke çapında ilgili sektördeki işçilerin en az %10'unu temsil etmek zorundadır. Mevcut mevzuat

[354] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 38, m. 3.1.
[355] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 39, m. 3.2.

ayrıca işçi ve çalışanların işçi sendikalarına üye olmaları hususunda özellikle ağır işlemler içermektedir. [356]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelik olarak; AB standartları ve ilgili Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri doğrultusunda, özellikle örgütlenme, grev ve toplu sözleşme hakkı olmak üzere tüm sendikal haklara saygı gösterilmesinin sağlanması. Sosyal diyalogun güçlendirilmesi ve AB ortaklarıyla iş birliğinin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi gerekmektedir.[357]

2006 Yılı İlerleme Raporuna göre; sendikal haklar bağlamında herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Hükümet bu alanda halen yürürlükte olan iki yasayı değiştirmeye yönelik iki mevzuat teklifini sosyal ortaklara sunmuştur. Ancak, bu konuda başka ilerleme kaydedilmemiş ve hükümet tarafından resmi bir yasama girişiminde bulunulmamıştır.

Genel olarak, örgütlenme hakkı ve grev hakkı da dahil olmak üzere toplu sözleşme hakkıyla ilgili önemli kısıtlamalar hala devam etmektedir. Toplu sözleşme imzalanabilmesi için şirket ve sektörler düzeyinde uygulanan eşikler ile sendikalara üye olmaya ilişkin karmaşık işlemler hala yürürlüktedir. Gazetecilerin sendikalaşma ve toplu sözleşme konularında karşılaştıkları zorluklar sürmektedir.

2007 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili şu görüşlere yer verilmiştir; sendikal haklar konusunda; yeni mevzuat ile sendikaların yönetim organlarına seçilmek için on yıl çalışma zorunluluğu kaldırılmıştır. Bunun yanında, işçi ve işveren örgütleri iki taraflı sosyal diyalog konusunda ortak deklarasyon ve protokoller akdetmişlerdir. Ancak, sendikal hakların tam olarak uygulanmasında kısıtlamalar devam etmektedir. Türkiye, Uluslararası İş Örgütü (ILO) sözleşmelerini, özellikle örgütlenme hakkı, grev hakkı ve toplu pazarlık hakkına ilişkin olanları, tam olarak uygulamamaktadır. Türkiye gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın Beşinci (örgütlenme hakkı) ve Altıncı (toplu pazarlık hakkı) maddelerine çekincelerini devam ettirmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, çalışma hakları ve sendikalar konusunda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin, başta

[356] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 39, m. 3.2.
[357] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9, m. 3.1.

örgütlenme hakkı, grev hakkı ve toplu pazarlık hakkına ilişkin olanlar olmak üzere AB yönergeleri ve ilgili ILO Sözleşmeleri ışığında tam sendikal hakları güvenceye alan mevzuatı kabul etmesi gereklidir. Ayrıca Türkiye, üçlü seviye dahil olmak üzere sosyal diyalog mekanizmalarını güçlendirmelidir.[358]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli önceliklerde; Sendikalarla ilgili tüm hakların, özellikle de örgütlenme, grev ve toplu sözleşme haklarının, AB standartlarına ve ilgili ILO sözleşmelerine uygun olmasının sağlanması , sosyal diyalogun ve AB'de karşılık gelen ortaklar ile işbirliği tesisinin teşvik edilmesi hususlarının daha da fazla güçlendirilmesi.[359]

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili belirtilenler; işçi hakları ve sendikalar hususunda; Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunlarına değişiklikler getiren ve halen kabul edilmemiş olan kanuni düzenlemelerde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Türkiye, başta örgütlenme, grev ve toplu iş sözleşmesi hakları olmak üzere, sendikal haklara, AB standartlarına16 ve ilgili Uluslar arası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerine, uygun olarak riayet edilmesini sağlamalıdır. Bu, Katılım Ortaklığı'nın bir önceliğidir. Mevcut sendikal hakların uygulamalarına getirilen kısıtlamalar ve sendika üyeliği nedeniyle işten çıkarmalar hususunda raporlar mevcuttur. Üçlü düzeyde dahil, olmak üzere, sosyal diyalog mekanizmaları zayıftır.[360]

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre; Türkiye'de işçi hakları ve sendikalar konusunda, 1980 askeri darbesinden sonra sendikal haklar kısıtlanmış olduğu için, 1 Mayıs'ın 'Emek ve Dayanışma Günü' ve resmi tatil olarak eski durumuna getirilmesi ve İstanbul'da Taksim Meydanı'nda gösteri yapılmasına (küçük gruplar hâlinde) izin verilmesi kararı sembolik iki adım olmuştur. Bununla birlikte, sendikalarla ilgili mevzuatın iyileştirilmesi çabaları verimli olmamıştır. Sendikal haklarla ilgili anayasal hükümler de dâhil olmak üzere, mevcut yasal çerçeve, özellikle kamu sektöründe ve özel sektörde örgütlenme hakkı, grev hakkı ve toplu sözleşme yapma

[358] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 19, m. 3.2.
[359] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.1.
[360] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 19, m. 3.2.

hakkı ile ilgili AB standartları ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeleri ile uyumlu değildir.[361]

3.2.3.3.Ayrımcılıkla Mücadele

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; cinsiyet, ırk ve etnik köken, din ve inanç, sakatlık, yaş ve cinsi eğilim nedenlerine dayalı tüm ayırımcı uygulamaların ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.[362]

2001 Yılı İlerleme Raporunda Ayrımcılıkla Mücadele konusuna değinilmemiştir.

2002 Yılı İlerleme Raporunda; Ayrımcılıkla mücadele konusunda, Türkiye, Nisan 2002.de, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine dair 1969 tarihli BM Sözleşmesini onaylamıştır. Ağustos 2002.de,. Ayrımcılığın önlenmesine ilişkin AİHS'nin 12 No.lu Ek Protokolü hâlâ onaylanmamıştır. Türkiye'de ayrımcılığa karşı, kapsamlı özel hukuk veya idare hukuku düzenlemeleri bulunmamaktadır. AT Antlaşmasının 13.üncü maddesine dayanan, Topluluğun ayrımcılık yapılmamasına ilişkin müktesebatının iç hukuka aktarımı ve uygulanması açısından çok şey yapılması gerekmektedir.[363]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde şu ifadeye yer verilmiştir; kadın ve erkek arasında eşit muamele, işçi sağlığı ve iş güvenliği, halk sağlığı ve ayırımcılıkla mücadele alanlarındaki AB müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanması; iş teftiş kurumları da dahil olmak üzere, ilgili idari yapıların ve uygulama yapılarının güçlendirilmesi

2003 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara değinilmiştir; ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin olarak, ayrımcılığın kamu görevlileri tarafından genel olarak önlenmesi hakkındaki AİHS'nin 12 No.lu Ek Protokolü 2001 yılında imzalanmakla birlikte henüz onaylanmamıştır. Türkiye'nin ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin

[361] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.26 , m. 2.4.
[362] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 4.2.
[363] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s.19-20 , m. 3.4.

kapsamlı bir stratejisi ve hukuki ve idari düzenlemeleri bulunmamaktadır. Etnik köken, din ve dil gibi tüm yasaklama nedenlerini temel alarak ayrımcılığın türlerini ve boyutlarını gösterebilecek istatistiki veriler de mevcut değildir. Türkiye'nin, AT Antlaşmasının 13'üncü maddesine dayanarak çıkartılan ayrımcılıkla mücadele müktesebatını iç hukuka aktarması ve uygulaması gerekmektedir.[364]

2004 Yılı İlerleme Raporunda, Ayrımcılıkla Mücadele konusuyla ilgili olarak; Ayrımcılıkla mücadele konusunda, herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Ayrımcılıkla mücadele konusunda İş Kanunu, ayrımcılık yapılmaması ve eşit muamele konusunda bir dizi genel hüküm içermektedir. Bununla birlikte, İstihdamda Eşitlik ve Irk Eşitliği Direktiflerinin tam olarak iç hukuka aktarılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Özellikle, Irk Eşitliği Direktifinin istihdamla ilgili olmayan yönleri iç hukuka aktarılmamıştır; bu bir Eşitlik Kurumunun kurulmasını da gerektirmektedir. Ayrımcılıkla mücadele hükümlerinin etkili biçimde uygulanmasına ilişkin kayda değer zorluklar bulunmaktadır.[365]

2005 Yılı İlerleme Raporuna göre; Ayrımcılıkla mücadeleyle ilgili olarak, özellikle Irk Eşitliği Yönergesi'nin istihdam ile ilgili olmayan yönlerinin aktarılması için hala çaba gerekmektedir. Haziran 2005'te yürürlüğe giren yeni Ceza Kanunu, bir kimsenin ekonomik faaliyetlerini dil, ırk, cinsiyet, siyasi fikir, din v.b. temelinde engelleyerek ayrımcılık yapanlar için cezalar getirmiştir. Yine de, cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelim temelinde ayrımcılığa ilişkin AB yönergelerinin tamamen aktarımı hala gereklidir. Azınlıkların durumu ve ayrımcılık karşıtı hükümlerin uygulanmasında ve uygulatılmasında ciddi güçlükler varlığını sürdürmektedir.[366]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin kamu makamları tarafından ayrımcılık yapılmasının genel olarak yasaklanmasına ilişkin 12 numaralı Protokolünün onaylanması istenmiştir.

[364] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 19-20, m. 3.4.
[365] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 99, m. 3.3.
[366] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 113, m. 3.3.

2006 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak belirtilenler; Ayrımcılıkla mücadele alanında her hangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Irk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelim temelinde ayrımcılığa ilişkin AB yönergelerinin aktarımı tamamlanmamıştır. Özellikle, Irk Eşitliği Yönergesi'nin istihdam ile ilgili olmayan boyutlarının aktarımına yönelik çaba gerekmektedir. Ayrımcılığın önlenmesi ve eşit muamelenin teşviki için etkin ve bağımsız bir "Eşitlik Kurumu" oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Azınlıkların durumu ile ilgili olarak ciddi güçlükler bulunmaktadır.[367]

2007 Yılı İlerleme Raporunda; Ayrımcılıkla mücadele politikaları konusunda, ayrımcılıkla mücadele Anayasa'da yer bulmuş ve çeşitli kanunlarda da teyit edilmiştir. Ancak, yaş ya da cinsel yönelim konusunda ayrımcılığa karşı özel bir koruma bulunmamaktadır. Lezbiyen, eşcinsel, biseksüel ve transseksüel kişileri temsil eden bir derneğin kapatma davası devam etmektedir. Transseksüel ve travestiler zaman zaman fiziksel tacize maruz kalmaktadır. Bu olayların polis tarafından gerektiği şekilde soruşturulması gerekmektedir.[368]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli önceliklerde; Gerek yasama gerek uygulamada insan hakları ile temel hak ve özgürlüklerden dil, siyasi görüş cinsiyet, yaş, inanç, fiziksel-zihinsel engel, etnik köken ve cinsel tercih gözetmeksizin, tüm bireylerin tam anlamıyla faydalanmasının garanti altına alınması. Ders kitaplarında ve müfredatta, ayrımcılığa yol açan hususların kaldırılmasına yönelik çabaların güçlendirilmesi**.**[369]

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili belirtilenler; Ayrımcılığın önlenmesi ilkesi Anayasa'da güvence altına alınmıştır ve bu ilke çeşitli kanunlarda da teyit edilmektedir. Türkiye'de yetişkinlerin kendi rızalarına dayanan homoseksüel ilişkilere izin verilmektedir. Son yıllarda, lezbiyen, eşcinsel, biseksüel ve transseksüel (LGBT) topluluklara ait dernekler, Türkiye'de yasal statüye sahip olmak için başvurmuş ve İçişleri Bakanlığı'nın bu derneklerin kapatılması talebi üzerine, savcılar dava açmayı reddetmiştir. Bu durum, lezbiyen, eşcinsel, biseksüel ve

[367] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 52, m. 3.3.
[368] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.19, m. 3.3.
[369] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.1.

transseksüellerin haklarını savunmaya başlamalarına imkan sağlamıştır.Ancak kanun, cinsel tercih gibi, ayrımcılığın tüm temellerinden gerektiği gibi söz etmemektedir ve "alenen teşhircilik" ve "genel ahlaka karşı işlenen suçlar" hakkındaki Türk Ceza Kanunu hükümleri zaman zaman LGBT'ye karşı ayrımcılık yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Mayıs 2008'de İstanbul Valiliği'nin itirazı üzerine, İstanbul'da bir mahkeme, tüzüğünün genel ahlaka aykırı olarak değerlendirilmesi nedeniyle "Lambda İstanbul"un kapatılmasına karar vermiştir. Bu davada Danıştay'a temyiz başvurusunda bulunulmuştur. Eşcinsellerin askerlik hizmetinden muaf tutulma hakları bulunmaktadır. Böyle bir muafiyet talep etmeleri halinde bu kişilerin cinsel tercihleri aşağılayıcı tıbbi ve psikolojik testler ya da eşcinselliğin kanıtlanması istenerek teyit edilmektedir. Transseksüeller, polis tarafından da olmak üzere, bazen cinsel saldırılara maruz kalmaktadır. Homofobi aynı zamanda fiziksel ve cinsel şiddet vakalarıyla da sonuçlanmıştır. Bu iddiaların ivedi ve etkili olarak soruşturulması gerekmektedir.[370]

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre; Ayrımcılıkla mücadele ilkesi, Anayasa ile düzenlenmiş ve çeşitli yasalarla desteklenmiştir. Hükümet, ayrımcılıkla mücadele konusunda kamu bilincini artırmış ve öğretim yılının ilk dersinin bu konuda olmasına karar vermiştir. Bununla birlikte, yasal çerçeve AB müktesebatıyla yeteri kadar uyumlu değildir. Bazı işyerlerinde cinsel yönelimlerinden dolayı LGBT (lezbiyen, eşcinsel, biseksüel, transseksüel)'lerin işten çıkarılması şeklinde ayrımcılık vakaları yaşanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri sağlık yönetmeliği eşcinselliği ruhsal bir hastalık olarak nitelendirmektedir ve eşcinsellerin askerlik yapamayacağını belirtmektedir. Eşcinsel olduklarını bildirerek askerlik görevinden muaf tutulmak isteyen kişilerden bunu fotoğraf ya da aşağılayıcı sağlık muayeneleriyle ispat etmeleri istenmektedir.[371]

3.2.3.4.Mülkiyet Hakları

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Mülkiyet Hakları konusuna değinilmemiştir.

---

[370] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s.22-23 , m. 3.3
[371] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.26 , m. 2.5

2001 Yılı İlerleme Raporunda Mülkiyet Hakları konusuna değinilmemiştir.

2002 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak; Müslüman olmayan dini topluluklar, 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile tanınmış olsun (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) veya olmasın, Türkiye'de, tüzel kişiliklerinin ve mülk edinme haklarının olmaması ve din adamı yetiştirme yasağına ilişkin sorunlarla karşılaşmıştır.

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinin 9'uncu maddesi doğrultusunda tüm bireylerin ve dini toplulukların düşünce, din ve vicdan özgürlüklerini kullanmaları ile ilgili hükümlerin uyumlaştırılması ve uygulanması ve bu toplulukların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 no.lu Protokolü doğrultusunda mülkiyet hakkından yararlandırılmasını içermektedir.[372]

2003 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak; din özgürlüğüne ilişkin olarak, mülkiyet hakkı ve ibadethane açılması hakkında düzenlemeler kabul edilmiştir. Bununla birlikte, bu düzenlemelerin etkileri sınırlı kalmıştır. Gayrimüslim dini azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakkı ve iç yönetim konularında ciddi engellerle ve din adamı yetiştirme yasağıyla karşılaşmaya devam etmektedirler.[373]

2004 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak şu görüşler bulunmaktadır; din özgürlüğüne ilişkin olarak, inanç özgürlüğünün Anayasa ile güvence altına alınmış olmasına ve ibadet özgürlüğünün büyük ölçüde engellenmemesine rağmen, gayri-Müslim cemaatler, tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının eğitimi, okul ve iç yönetim ile ilgili konularda sorunlar yaşamaktadır.[374]

2005 Yılı İlerleme Raporuna göre; vicdan özgürlüğü Türk Anayasasınca garanti altına alınmış olmasına ve ibadetin genellikle engellenmemesine rağmen, Müslüman olmayan dini cemaatler özellikle hukuki kişilik, mülkiyet hakları, din

[372] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 11, m. 4.1.
[373] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 33, m. 3.4.
[374] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 16, m. 3.4.

görevlilerinin eğitimi ve vakıflarının yönetiminde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir.[375]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde konuyla ilgili olarak; Üye Ülkelerdeki uygulamalar doğrultusunda, bütün dini toplulukların faaliyet göstermelerine imkan veren koşulların tesis edilmesi. Bunlar içinde, cemaatlerin, üyelerinin ve mal varlıklarının hukuki ve adli olarak korunması, din adamlarının eğitimi, atanması ve yetiştirilmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 No'lu Protokolü doğrultusunda mülkiyet hakkına sahip olmaları yer almaktadır.[376]

2006 Yılı İlerleme Raporunda Mülkiyet Hakları konusuyla ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir; Mülkiyet hakkı hususunda, gayri-Müslim toplulukların durumlarını iyileştirmek için herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Yunan vatandaşlarının ve Süryanilerin mülklerini tescil ve miras yoluyla edinmelerine ilişkin karşılaştıkları sorunların çözümünde bir gelişme olmamıştır

2007 Yılı İlerleme Raporunda Mülkiyet hakları konusunda; AİHM Fener Erkek Lisesi Vakfı-Türkiye davasında son kararını Nisan ayında vermiştir. Mahkeme, AİHS'nin 1 Numaralı Protokolü'nün birinci maddesinin (mülklerin barışçı kullanımı) ihlaline oybirliğiyle karar vermiş, müştekinin maddi zararının karşılanmasını veya mülkünün iadesini tavsiye etmiştir. Türkiye Hükümeti ile İstanbul Ermeni Hastanesi Vakfı arasında vakfın 1943 ve 1963'te edindiği mülke ilişkin AİHM'deki bir davada dostane çözüme varılmıştır. Söz konusu çözüm uyarınca, hükümet Vakfa taşınmazı iade edecektir. Türk Hükümeti söz konusu taşınmaza Mayıs 1974 tarihli Yargıtay Kararı'na istinaden el koymuştu. Yeni kanunun kabulü, malların kullanımı ve kazanımına ilişkin olarak dini toplulukların karşılaştıkları çeşitli sorunlara çözüm getirebilecektir. Mülkiyet konusunda güçlüklerle karşılaşmaya devam eden Süryanilerin durumu konusunda herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır. Süryanilerin mülklerine el konulmasına ilişkin şikâyetler artmıştır.[377]

[375] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 127, m. 3.4.
[376] 2006 Yılı Katılım Belgesi, s. 8, m. 3.1.
[377] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.20, m. 3.4.

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; kısa vadeli önceliklerde; Azınlıkların kanuni yasalarla korunması ve özellikle AİHS'nin 1 numaralı protokolüne uygun biçimde barışçıl mülkiyet haklarının teminat altına alınması belirtilmiştir.[378]

2008 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili belirtilenler; Mülkiyet haklarına ilişkin olarak, Vakıflar Kanunu Şubat 2008'de kabul edilmiştir. Söz konusu Kanunun oylaması ilk kez Kasım 2006'da TBMM'de yapılmış, ancak daha sonra zamanın Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiştir. Kanun dini cemaatlerin karşılaştığı ve özellikle mülk idaresi ve edinimiyle ilgili çok sayıda sorunu ele almaktadır. Genel olarak, Vakıflar Kanunun kabulü memnuniyet verici bir gelişmedir. Ancak, Kanunun uygulanması büyük önem taşımaktadır. Henüz halledilmemiş hususlar da ele alınmalıdır. Son olarak, yetkililer ve ilgili cemaatler arasındaki diyalogun niteliği, ilerleme kaydetmeyi sağlayacak bir ortamın yaratılması için yararlı olacaktır.[379]

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre; Vakıflar Kanunu, Rapor dönemi boyunca sorunsuzca uygulanmıştır. Ancak, Vakıflar Kanunu, el konulan ve üçüncü kişilere satılan mülkler konusu ve yeni mevzuatın kabul edilmesinden önceki mazbut vakıfların taşınmazları konusunu ele almamaktadır. Türkiye, tüm gayrimüslim cemaatlerin mülkiyet haklarına tam olarak saygı duyulmasını sağlamalıdır.[380]

3.2.4. Azınlık Hakları, Kültürel Haklar Ve Azınlıkların Korunması

3.2.4.1.Azınlık Hakları

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; Aday Devlet, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygı ve onların korunmasını güvence altına alan kurumların istikrarını sağlar diye belirtilmiştir.[381]

2001 Yılı İlerleme Raporunda şu konulara yer verilmiştir; kültürel kimlik ve ortak gelenekleri bulunan etnik grupların üyelerinin, kendi dil ve kültürel kimliklerini ifade edebilmelerine yönelik herhangi bir gelişme kaydedilememiştir. Türkiye,

[378] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.1.
[379] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 24, m. 3.4.
[380] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 26, m. 4..1.
[381] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 2, m. 3.1.

Ulusal Azınlıkların Korunması için Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesini imzalamamıştır ve 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasında tanımlanan azınlıklar dışındaki azınlıkları tanımamaktadır.[382]

2002 Yılı İlerleme Raporuna göre; farklı kültürel kimlik ve ortak geleneklere sahip etnik grup üyelerinin dilsel ve kültürel kimliklerini ifade etmeleri konusundaki gelişme pratikte sınırlı kalmıştır.[383]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesine göre; tüm bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, din ve inanca dayanan ayırım ve ayırımcılığa maruz kalmaksızın Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası ve Avrupa düzeyindeki enstrümanlara uygun olarak temel haklar ve insan haklarına sahip olmalarının yasal düzeyde ve uygulamada güvence altına alınması öncelik olarak belirlenmiştir.[384]

2003 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; etnik, dini ve dilsel azınlıkların kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerini öğretme ve uygulama ve kendi dillerini kullanma haklarının kapsamı sınırlandırılmıştır. Azınlıklar, yetkililerin bazı ayrımcı uygulamalarına maruz kalmaktadır.[385]

2004 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; Türkiye, yeni reform paketleri, Anayasa değişiklikleri ve yeni Ceza Kanunu'nun kabulüyle, bir çok alanda ve özellikle geçmiş yıl raporu ile Katılım Ortaklığı'nda öncelik olarak tanımlanmış alanlarda, mevzuat açısından kayda değer ilerleme sağlamıştır. Siyasi reformların uygulanmasında önemli ilerleme kaydedilmekle birlikte, bunların daha da pekiştirilmesi ve genişletilmesine ihtiyaç vardır. Bu, temel özgürlüklere saygı ile kadın hakları, sendikal haklar ve azınlık hakları ile gayrimüslim toplulukların karşılaştıkları sorunlar dahil olmak üzere insan haklarının korunmasına ilişkin hükümler için de geçerlidir. Fakat Azınlıklar belirli ayrımcı uygulamalara tabi

[382] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 29, m. 4.1.
[383] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 39, m. 4.1.
[384] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.1.
[385] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 38, m. 4.1.

tutulmaya devam etmektedir. Azınlık toplulukları üyelerinin, üst düzey idari ve askeri görevlere gelmekte güçlüklerle karşılaştıkları bildirilmektedir.[386]

2005 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlara göre; geçen yılki rapordan bu yana Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımı değişmemiştir. Türk makamlarına göre, Türkiye'deki azınlıklar, 1923 Lozan Antlaşması uyarınca, münhasıran gayrimüslim topluluklardan oluşmaktadır. Makamlarca genellikle Lozan Antlaşması'yla bağlantılandırılan azınlıklar Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardır. Bununla birlikte, ilgili uluslararası standartlar ve Avrupa standartlarına göre Türkiye'de azınlık olarak nitelendirilebilecek başka topluluklar da mevcuttur. Tek olumlu gelişme olan Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun gecikmeli olarak da olsa uygulanmaya başlamıştır. Kanun, 27 Temmuz 2005'te zamanaşımına uğramıştır fakat yetkililer uygulamanın uzatılması için çalışmaktadır.[387]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikler; kültürel çeşitliliğin sağlanması ve Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesinde ortaya konan ilkelere ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun olarak ve Üye Ülkelerdeki en iyi uygulama doğrultusunda azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunmasının geliştirilmesi. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 Nolu Protokolü doğrultusunda özellikle mülkiyet haklarından yararlanmaya ilişkin olmak üzere azınlıkların hukuki olarak korunmasının garanti altına alınması.[388]

2006 Yılı İlerleme Raporuna göre; Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımı değişmemiştir. Türkiye'deki ulusal azınlıkların durumuna ilişkin diyalog başlatılması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Diyalogun azınlıkların eğitimi, azınlık dilleri, azınlıkların kamu hayatına katılımı ve azınlık dillerinde basın-yayın gibi ilgili alanları da kapsamasına ihtiyaç vardır. Bu, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğin sağlanması, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması açısından uluslararası

[386] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 40-41, m. 4.1.
[387] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 40-41, m. 4.1.
[388] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9, m. 3.1.

standartlara ve AB üye ülkelerindeki en iyi uygulamalara daha fazla uyum sağlamasını kolaylaştıracaktır. Türkiye, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nı imzalamamıştır.[389]

2007 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; genel olarak, Türkiye, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve Avrupa standartlarına uygun biçimde azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması konularında ilerleme kaydedememiştir. Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımı değişmemiştir. Türk makamlarına göre, Türkiye'deki azınlıklar, 1923 Lozan Antlaşması uyarınca, sadece gayrimüslim topluluklardan oluşmaktadır. Avrupa standartlarına uygun bir şekilde, dil ve kültüre tam saygı gösterilmesi ve bunların korunması, dernek, toplantı, ifade ve din özgürlüğü ile geçmişine ve kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşların kamu hayatına etkin katılımının garanti altına alınması henüz bütünüyle sağlanmış değildir.[390]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikler; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uyan ve Azınlıkların Korumasına Dair Çerçeve Sözleşme'de ortaya konan ilkeler ile üye ülkelerdeki en iyi uygulamalara kabil biçimde; kültürel çeşitliliğin sağlanması, azınlıkların korunması ve onlara saygı gösterilmesinin teşvik edilmesi. Azınlıkların kanuni yasalarla korunması ve özellikle AİHS'nin 1 numaralı protokolüne uygun biçimde barışçıl mülkiyet haklarının teminat altına alınması.[391]

2008 Yılı İlerleme Raporunda bahsedilmiş konular şunlardır; genel olarak, Türkiye, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve Avrupa standartlarına uygun biçimde azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması alanlarında ilerleme kaydetmemiştir. Türkiye'nin, azınlık hakları konusunda 1923 tarihli Lozan Antlaşması'na atıfta bulunan yaklaşımı değişmemiştir. Lozan Antlaşması'na halel getirmeksizin, Türk makamları, Türk vatandaşlarını, çoğunluğa ya da azınlığa mensup olan bireylerden ziyade kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görmektedir. Bu, Türkiye'yi,

[389] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 18-19, m. 4.1.
[390] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 21-22, m. 4.1.
[391] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.1.

Avrupa standartlarına uygun bir şekilde, etnik köken, din ve dillerinden dolayı bazı Türk vatandaşlarına, kendi kimliklerini korumalarını teminen, özel haklar tanımaktan alıkoymamalıdır. Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'de yer alan ilkelere ve üye ülkelerdeki en iyi uygulamalara uygun olarak, dil ve kültür ile dernek, toplantı, ifade ve din özgürlüğüne tam saygı gösterilmesi ve bunların korunması ile geçmişine ve kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşların kamu hayatına etkin katılımının garanti altına alınması henüz bütünüyle sağlanmış değildir.[392]

2009 Yılı İlerleme Raporunda azınlıklarla ilgili şu tespitlerde bulunulmuştur; Azınlık hakları konusunda ülke genelinde bir tartışma başlamıştır. STK'lar ve akademisyenler özellikle azınlıkların eğitim hakları konusunda raporlar yayınlamıştır. Okul kitaplarından azınlıklarla ilgili ayrımcı ifadelerin çıkarılmasına başlanmıştır.

Türkiye Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nı imzalamamıştır. Bu çalışma Türkiye'nin azınlık hakları konusunda AB'ye uyum sağlamasını kolaylaştıracaktır.

Sonuç olarak, Avrupa standartlarına uygun olarak, dil, kültür ve temel haklara saygı gösterilmesi ve bunların korunması henüz tam olarak gerçekleşmemiştir. Türkiye, azınlıklara karşı hoşgörünün artırılması veya azınlıkların topluma dâhil edilmesinin teşvik edilmesi için kısıtlı bir çaba harcamıştır.[393]

3.2.4.2.Kültürel Haklar

2001 Yılı AB Türkiye Katılım Belgesinde kültürel haklar ile ilgili istenen gelişmeler; Tüm vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlarının arttırılması amacıyla, bölgesel farklılıkların azaltılması ve özellikle Güneydoğudaki durumun iyileştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesi.[394]

[392] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 24-25, m. 4.1.
[393] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 27-28, m. 4.2.
[394] 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 4, m. 4.1.

2001 Yılı İlerleme Raporunda kültürel haklarla ilgili şu ifadelere yer verilmiştir; kültürel haklara saygı konusu, özellikle Güneydoğu'daki durumu iyileştirmek açısından önem taşımaktadır. Son İlerleme Raporundan bu yana, Güneydoğu'daki olağanüstü halin süresi üç kez uzatılmıştır.[395]

2002 Yılı İlerleme Raporunda; Güneydoğu'da, kültürel hakların kullanılması kapsamında olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir.[396]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde şu bilgilere yer verilmiştir; kültürel çeşitliliğin sağlanması ve kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların kültürel haklarının teminat altına alınması. Mevcut tedbirlerin uygulamaya konulması ve erişime engel olan tedbirlerin ortadan kaldırılması yoluyla, radyo/TV yayınlarına ve Türkçe dışındaki dillerle yapılan eğitime etkili bir erişimin temin edilmesi.[397]

2003 Yılı İlerleme Raporuna göre; Güneydoğudaki olağanüstü halin kaldırılması halk arasındaki gerginliği azaltmıştır. Kültürel etkinliklere daha çok müsamaha gösterilmiştir. Köye dönüş programı çok yavaş bir tempoda ilerlemektedir.[398]

2004 Yılı İlerleme Raporunda şu tespitlerde bulunulmuştur; kültürel hakların korunması konusunda 1999'dan bu yana önemli ilerleme kaydedilmiştir. Anayasa'da değişiklik yapılarak Türkçe dışındaki lisanların kullanılmasına uygulanan yasak kaldırılmıştır. Kürtçe dahil olmak üzere Türkçe dışındaki lisanlarda radyo/TV yayınları yapılması ve bu dillerin öğretilmesine imkan veren mevzuat değişiklikleri yapılmıştır.[399]

2005 Yılı İlerleme Raporuna göre; kültürel hakların korunması bağlamında, son İlerleme Raporu'ndan bu yana sadece sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Kürtçe

[395] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 29, m. 4.2.
[396] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 39, m. 4.2.
[397] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, , s 9, m. 4.1.
[398] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 43, m. 4.2.
[399] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 41-42, m. 4.2.

dahil olmak üzere Türkçe dışındaki dillerde yayın sürmekte; ancak, önemli kısıtlamalar devam etmektedir.[400]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikler olarak; Türkçe dışındaki dillerde radyo/TV yayıncılığına etkili şekilde erişimin sağlanması. Özellikle yerel ve bölgesel özel yayıncılara yönelik mevcut engellerin kaldırılması, Türkçe dışındaki dillerin öğretilmesinin desteklenmesi için uygun tedbirlerin kabul edilmesi hedeflenmiştir.[401]

2006 Yılı İlerleme Raporunda kültürel haklar ile ilgili belirtilen hususlar şunlardır; Kültürel haklar bağlamında, Diyarbakır'daki iki yerel televizyon kanalına ve Şanlıurfa'daki bir radyo kanalına Kürtçe yayın yapma izni verilmiştir. Ancak, film ve müzik programı yayınları dışında süre kısıtlamaları uygulanmaktadır. Şarkılar dışında bütün yayınlara Türkçe altyazı konulması veya yayınların Türkçeye çevrilmesi zorunluluğu yayınları teknik olarak zorlaştırmaktadır. Kürtçe öğreten eğitim programlarının yayını yasaktır.[402]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikler; Türkçe dışında yapılan Radyo/TV yayınlarına erişimin etkili biçimde geliştirilmesi, özellikle geriye kalan yasal engellerin de ortadan kaldırılması. Türkçe dışındaki dillerin öğretilmesinin teşvikine yönelik uygun tedbirlerin alınmasıdır.[403]

2007 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre özetle; Türkiye kültürel haklar alanında bir ilerleme kaydetmemiştir. Özellikle Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılması, siyasi yaşam ve kamu hizmetinde çalışılması alanlarında önemli çaba sarf edilmesi gereklidir. Çingeneler yeterli ölçüde eğitim, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ile konut ve istihdama ulaşım konularında ayrımcı muameleye tabi olmayı sürdürmektedirler.[404]

[400] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 42-43, m. 4.2.
[401] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9, m. 3.2.
[402] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 19, m. 4.2.
[403] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 8, m. 3.2.
[404] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 22, m. 4.2.

2008 Yılı İlerleme Raporunda bahsedilmiş konular şunlardır; kültürel haklara ilişkin olarak, ilgili Kanuna Haziran 2008'de getirilen değişiklikleri takiben, TRT'nin Türkçe dışındaki dillerde tüm gün boyunca ülke genelinde yayın yapmasına izin verilmiştir. Anadilleri Türkçe olmayan çocuklar, Türk kamu eğitim sisteminde anadillerini öğrenememektedirler. Siyasi partiler kanununa göre, siyasi hayatta Türkçe dışındaki dillerin kullanımı yasadışıdır. Genel olarak Türkiye'de kültürel haklar alanında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiş olsa da, özellikle Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılması, siyasi yaşama katılım ve kamu hizmetlerine ulaşım konularında kısıtlamalar devam etmektedir. Devlet okullarında ya da özel okullarda, bu dillerin öğrenilebilmesi imkanı sağlanmamaktadır. Yeterli ölçüde eğitim, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ile konut ve istihdama ulaşım konularında ayrımcı muameleye tabi olmayı sürdüren Romanların durumunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bazı durumlarda zorla tahliyeleri de içeren Roman mahallelerinin yıkımı devam etmektedir.[405]

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre; Kürtçe yayın yapan TRT–6 televizyon kanalı yayına başlamıştır. Yerel seçim kampanyaları sırasında politikacılar yasak olmasına rağmen Kürtçe konuşabilmişlerdir. Kürtçe kullanmaktan ötürü DTP'ye yönelik suçlamalar devam etmektedir. Televizyonlarda Kürtçe eğitim yapan programlara izin verilmemektedir. Özel televizyon kanalların Kürtçe eğlence ya da siyasi tartışma programlarına izin verilmemektedir. Anadili Türkçe olmayan çocuklar anadillerini Türk eğitim sistemi çerçevesinde öğrenememektedirler. Türkçe konuşmayanların kamu hizmetlerine erişimi önündeki engellerin aşılmasına yönelik önlem alınmamıştır. [406]

3.2.4.3.Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki Durum

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde orta vadede; Güneydoğu'da geriye kalan olağanüstü hal uygulamalarının kaldırılması öngörülmüştür.[407]

2001 Yılı İlerleme Raporunda konuyla ilgili olarak; . Milli Güvenlik Kurulu tarafından başlatılan ve henüz kamuoyuna duyurulmamasına rağmen Başbakan

[405] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 25-26, m. 4.2.
[406] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 27-28, m. 4.2.
[407] 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 7, m. 4.1.

tarafından onaylanan bir Doğu ve Güneydoğu Eylem Planı hazırlanmıştır. Duyumlara göre, Plan, kamu yönetimi, ekonomi, sağlık ve eğitimle ilgili 107 önlemi kapsamaktadır.[408]

2002 Yılı İlerleme Raporunda; Güneydoğu, gittikçe daha güvenli duruma gelmektedir. Hakkari ve Tunceli'deki olağanüstü hal uygulamasının kaldırılmasından sonra günlük hayatın biraz daha rahatladığı ifade edilmiştir[409]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; Güneydoğudaki durumun iyileştirilmesi için, bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik kapsamlı bir yaklaşımın geliştirilmesi çabalarının artırılması gerekmektedir denmiştir.[410]

2003 Yılı İlerleme Rapor döneminde; olağanüstü halin, son iki il olan Diyarbakır ve Şırnak'ta 30 Ekim 2002 tarihi itibarıyla kalkmasıyla, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda yaklaşık 15 yıl hüküm süren olağanüstü hal uygulaması sona ermiştir.[411]

2004 Yılı İlerleme Raporunda; çoğunlukla Kürt kökenli kişilerin yaşadığı ülkenin doğusu ve güneydoğusundaki durum, 1999'dan bu yana güvenlik ve temel özgürlüklerden yararlanma açısından giderek iyileşmeye devam etmiştir. Olağanüstü hal uygulaması kaldırılmış ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları yerlere dönüşleri devam etmiştir. Bununla birlikte bu kişilerin durumu kritik niteliğini korumaktadır.[412]

2005 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; Ülkenin çoğunluğun Kürt kökenli olduğu Doğu ve Güneydoğusundaki durum konusundaki ilerleme yavaş ve düzensiz olmuştur. Hatta bazı hallerde durum daha da kötüye gitmiştir. Henüz bu bölgedeki sosyo-ekonomik ve siyasal sorunları ele almaya yönelik kapsamlı bir politika oluşturulmamışken, Ağustos 2005'te Başbakan Erdoğan'ın birkaç Kürt aydınla görüşmesi, Diyarbakır'ı ziyaret etmesi ve "Kürt

[408] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 29, m. 4.3.
[409] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 39, m. 4.3.
[410] 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 10, m. 4.1.
[411] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 38, m. 4.2.

[412] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 42, m. 4.2.

sorunu" olarak tanımladığı konunun demokratik yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulaması dikkate değerdir.[413]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikli konular; Güneydoğu'daki köy koruculuğu sisteminin kaldırılması, bölgenin mayınlardan temizlenmesi, bütün Türk vatandaşları için ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatları çoğaltmak amacıyla, özellikle Türkiye'nin Güneydoğusundaki durumun iyileştirilmesine ve bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesi şeklinde sayılmıştır.[414]

2006 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre; Doğu ve Güneydoğu'daki duruma ilişkin olarak, terör eylemlerinden doğan zararların tazmini konusunda ilerleme kaydedilmiştir. AİHM tazminat yasasının, ikamet ettikleri yerlerdeki varlıklarına erişmelerine izin verilmeyen kişilere yeterli tazminatın sağlanmasına imkan tanıdığına hükmetmiştir. Güneydoğu'daki durum AB terör örgütleri listesinde yer alan PKK'nın şiddete yeniden başlamasından bu yana kötüleşmiştir.[415]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikler; bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesine yönelik kapsamlı bir yaklaşım sergilenmesi; Kürt kökenli olanlar dahil tüm Türk vatandaşları için iktisadi, sosyal ve kültürel fırsatları geliştirecek biçimde özellikle Güneydoğudaki durumun iyileştirilmesi, Güneydoğudaki köy koruculuğu sisteminin feshi, Kara mayınlarının temizlenmesi şeklinde sayılmıştır.[416]

2007 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; Güneydoğu'daki genel sosyo-ekonomik durum zor olmayı sürdürmektedir. Bölgede ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasına ve Kürt nüfusun tüm hak ve özgürlüklerden yararlanması için gerekli koşulların yaratılmasına yönelik kapsamlı bir strateji geliştirilmesi için herhangi bir adım atılmamıştır. PKK ve diğer terörist grupların saldırıları bakımından durum daha da kötüleşmiştir. PKK AB'nin terör örgütleri listesinde yer almaktadır. Yılbaşından itibaren pek çok kayba yol açan yüzlerce

[413] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 43, m. 4.1.
[414] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9, m. 4.1.

[415] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 19-20, m. 4.1.
[416] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9-10, m. 4.1.

terörist saldırı kayda geçmiştir. Kara mayınları endişe kaynağı olmayı sürdürmektedir.[417]

2008 Yılı İlerleme Raporunda bahsedilmiş konular şunlardır; 2008 yılının Mayıs ayında Türk Hükümeti Güneydoğu bölgesinin geliştirilmesine yönelik olarak hazırlanan planın esas ilkelerini ve genel içeriğini açıklamıştır. Avrupa Birliği'nin terörist örgütler listesinde yer alan PKK tarafından gerçekleştirilen terörist saldırılar yalnızca Güneydoğu Anadolu bölgesinde değil, ülkenin genelinde devam etmiş ve söz konusu terörist saldırılar çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Meclis tezkeresini müteakip, Hükümet kararıyla, Kuzey Irak'ta teröristlerin gizlendikleri noktalara hava harekâtları düzenlenmiştir. Kara mayınları askeri personel ve siviller için güvenlik açısından endişe kaynağı olmayı sürdürmektedir. Hükümet, Pkk/Kongragel tarafından anti-personel mayınlarının kullanılmasının sürdürüldüğünü rapor etmiştir.[418]

2009 Yılı İlerleme Raporu dönemi boyunca, 2008 yılı sonundan itibaren, şiddetin nispi olarak azalmasına rağmen, Türkiye, can kaybıyla sonuçlanan ve aralıksız devam eden teröre maruz kalmıştır. Aralık 2008'de, Avrupa Birliği, Türkiye'nin insan haklarına, temel özgürlüklere ve uluslararası hukuka uygun olarak yürütülmesi gereken terörle mücadelesine destek olacağını teyit etmiştir. Rapora göre; devam etmekte olan terör şiddetine rağmen, Hükümet Kürt meselesiyle ilgili olarak kültürel, siyasi ve ekonomik konuları kapsayan – geniş kapsamlı bir kamuoyu tartışmasını başlatmıştır. Bu tartışmanın somut tedbirlerle takip edilmesi hayati önem arz etmektedir. Suriye sınırındaki mayınların temizlenmesi hakkındaki Kanunun çıkarılması, bir diğer olumlu adımdır. Ancak, terörle mücadele mevzuatının geniş yorumlanması, temel hakların uygulanması ile ilgili aşırı kısıtlamalarla neticelenmiştir. Köy koruculuğu sistemine aşamalı olarak son verilmelidir.[419]

[417] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 22, m. 4.1.
[418] 2008 Yılı İlerleme Raporu, s. 26-27, m. 4.3.
[419] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 3, m. 4.3.

3.2.4.4.Mülteciler ve yerlerinden olmuş kişiler

2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde mülteciler konusuyla ilgili; iltica alanında 1951 Cenevre Sözleşmesi için getirilen coğrafi rezervin kaldırılması ve mülteciler için ikamet ve sosyal destek birimlerinin geliştirilmesi istenmiştir.[420]

2001 Yılı İlerleme Raporunda; köylerinden ayrılmak zorunda olup geri dönenler, .merkez köyler olarak bilinen yeni köyler kurma politikasının, tam olarak ilgili kişilerin yararına olup olmadığını da sorgulamaktadır.[421]

2002 Yılı İlerleme Raporunda mültecilerle ilgili olarak şunlar gözlemlenmiştir; Terör nedeniyle yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmış kişilerin durumlarını düzeltme yönündeki çabalar devam etmiştir. Bu kişilerin köylerine dönmelerini sağlayan prosedürler yavaş işlemektedir: altyapı eksiklikleri ve köylerin yeniden inşası için yeterli finansmanın olmamasından dolayı köylerine dönmüş olan kişi sayısı oldukça azdır. [422]

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde şu bilgilere yer verilmiştir; iltica başvurularının incelemeye alınması ve değerlendirilmesi sisteminin güçlendirilmesi; sığınmacılar ve mülteciler için barınma imkanı ve sosyal destek sağlanması gerekmektedir.[423]

2003 Yılı İlerleme Raporuna göre; mültecilerle ilgili olumlu kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Mülteciler ve iltica talebinde bulunanlara sağlanan sosyal desteğe ilişkin olarak, doğrudan yardım yapılmıştır. Mültecilerin ve iltica talebinde bulunanların çocuklarının okula devam durumlarında ilerleme kaydedilmiştir.[424]

2004 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; yerlerinden edilmiş kişilerin durumu hala önemini korumaktadır. Bunların çoğu güç koşullarda yaşamaktadır. Türkiye, 2002'de Türkiye'ye yaptığı ziyaret sonrasında BM Genel

[420] 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 10, m. 4.1.
[421] 2001 Yılı İlerleme Raporu, s. 30, m. 4.1.
[422] 2002 Yılı İlerleme Raporu, s. 33, m. 4.1.
[423] 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 23, m. 2.1.
[424] 2003 Yılı İlerleme Raporu, s. 110, m. 4.1.

Sekreteri'nin yerlerinden edilmiş kişiler konusundaki özel temsilcisinin işaret ettiği "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Programı"nın zayıf noktalarının giderilmesi amacıyla uluslar arası kuruluşlarla diyalog başlatmıştır.[425]

2005 Yılı İlerleme Raporuna göre; yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine geri dönüşleri konusu belirsizliğini sürdürmektedir. Yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine geri dönüşlerinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun göreceli olarak ekonomik açıdan geri kalmış olması nedeniyle güçlükler yaşanmaktadır. Bu kişilerin köylerine dönüşlerini engelleyen en önemli nedenler; hükümet tarafından desteklenen köy korucuları sistemi, kara mayınları sorunu, temel altyapının bulunmaması ve sermaye ve iş imkânlarının yetersiz olmasıdır. Olağanüstü hal uygulandığı dönemde Güneydoğudaki çalışma koşullarının riskli olması gerekçesiyle Türkiye'nin Batısına gönderilmiş olan kamu görevlilerinin, henüz geri dönme imkânı bulamadıkları bildirilmektedir. İl valilerine verilen takdire dayalı yetkiler de köye dönüşlere ilişkin yasal ve idari hükümlerin uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Köy korucuları sistemi probleminin çözümüne dair herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. [426]

2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde; BM Genel Sekreterinin Yerlerinden Edilmiş Kişiler Özel Temsilcisinin tavsiyeleri doğrultusunda ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları yerlere geri dönüşlerinin kolaylaştırılmasına yönelik tedbirlerin takibi. Güneydoğu'daki güvenlik durumunun sonucu olarak kayba ve zarara uğramış kişilerin adil ve hızlı biçimde tazmin edilmelerinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.[427]

2006 Yılı İlerleme Raporunda belirtilen hususlar şunlardır; yerlerinden edilmiş kişilerin durumu endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Programı"nın uygulanmasından ve yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşüne ilişkin politikaların geliştirilmesinden sorumlu yeni bir resmi kurumun tesis edilmesi konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Yerlerinden edilmiş kişilerin

[425] 2004 Yılı İlerleme Raporu, s. 44, m. 4.1.
[426] 2005 Yılı İlerleme Raporu, s. 44, m. 4.1.
[427] 2006 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 9, m. 4.1.

geri dönüşünü olumsuz etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar temel altyapı ve sermaye eksikliği, sınırlı istihdam olanakları ve güvenlik durumudur. Özellikle çok sayıdaki kara mayını geri dönüşler açısından ciddi caydırıcı etki doğurmaktadır. Köy korucuları sorununun çözümüne yönelik bir ilerleme kaydedilmemiştir.[428]

2007 Yılı İlerleme Raporunda yer alan bilgilere göre; yerlerinden edilmiş kişilerin durumu bakımından tazminat sürecindeki ilerleme devam etmiştir. Hükümetin yerlerinden edilmiş kişilerin durumunu ele alan genel bir milli stratejisi yoktur. Yerlerinden edilmiş kişilerden sorumlu dairenin kaynak eksikliği bulunmaktadır. Yerlerinden edilmiş kişilerden sorumlu bütün dairelerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Köy korucu sisteminin ortadan kaldırılması konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.[429]

2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli öncelikler; BM Genel Sekreterinin yerlerinden edilmiş kişiler özel temsilcisinin tavsiyeleri doğrultusunda ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları yerlere geri dönüşlerinin kolaylaştırılmasına yönelik tedbirlerin takibi, terör ve terörle mücadeleden kaynaklanan zararlarının karşılanması hakkındaki kanunun uygulanmasına devam edilmesi, mağdurların adil ve hızlı bir biçimde tazmin edilmelerinin sağlanması şeklinde sayılmıştır.[430]

2008 Yılı İlerleme Raporunda bahsedilmiş konular şunlardır; yerlerinden edilmiş kişilerin durumunu ele alan genel bir ulusal strateji mevcut değildir. Yerlerinden edilmiş kişilerden sorumlu dairelerin kurumsal kapasitelerinin yetersizliği çözülmesi gereken bir sorun olmaya devam etmektedir. Yerlerinden edilmiş kişilere yönelik politikaların geliştirilmesi sürecine sivil toplum daha fazla dahil edilmelidir. Köy korucu sisteminin ortadan kaldırılması konusunda adım atılmamıştır.

[428] 2006 Yılı İlerleme Raporu, s. 21, m. 4.1.
[429] 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 23, m. 4.2.
[430] 2007 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, s. 10, m. 4.1.

2009 Yılı İlerleme Raporuna göre; terör ve terörle mücadele nedeniyle ortaya çıkan kayıpların tazmin edilmesi süreci devam etmektedir. Ancak, yerlerinden olmuş kişiler konusunda, Hükümetin, genel bir ulusal stratejisi yoktur ve yerlerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını ele almak hususunda çabalarını artırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.[431]

[431] 2009 Yılı İlerleme Raporu, s. 31, m. 4.4.

SONUÇ

Sanayi devrimiyle birlikte gelen modern dönem, tarihsel alt yapısıyla ve özellikle sonrasıyla iktisadi, siyasi, idari, toplumsal, bilimsel alandaki büyük değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu büyük değişimin kaynağı batı olmuş ve modern dönem batıyla özdeşleşmiş, batı en yüksek uygarlık düzeyinin adresi olmuştur. Ancak batı dışındaki ülkeler, batıyla kıyaslanmayacak kadar uygarlık seviyesinde geri kalmışlar, bunun sonucunda modern dönem tüm dünyayı etkisi altına almış ve dünyanın geri kalan ülkeleri en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için yönlerini batıya çevirmişlerdir. Bu anlamda, 18. yüzyıla kadar Batı Avrupa'nın gelişimine ayak uyduramamış devletler, bilinçli ve uyarılmış bir otokratik gelişme sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da geri kalmış ve Tanzimat'tan itibaren en yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için yönünü batıya çevirmiş, bu yöneliş cumhuriyetle devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Batı'nın modern döneme girmesi, Osmanlı Devleti'nin geri kalması ve Rus tehdidi sonucu, başlıca güvenlik endişesiyle ortaya çıkan devletin bekası sorunu sebebiyle girdiğimiz modernleşme sürecinde, yönümüzü çevirdiğimiz modern Batı'da, sürecin son halkası olan Avrupa Birliği'ne aday ülke durumundayız.

Türkiye'nin demokratikleşme süreci, daha çok modernleşme süreciyle eş zamanlı olarak gelişmeye başlamış ve bu süreçte Türkiye yönünü, sanayi devrimiyle birlikte modernleşmenin, çağdaş ve demokratik gelişmelerin merkezi konumuna gelen batıya çevirmiştir. Türkiye'nin bu süreçte batıyla olan ilişkileri, geçmiş dönemlerde çeşitli platformlarda ve seviyelerde olmakla birlikte, Türkiye'nin Avrupa'nın bu en iddialı entegrasyon hareketine katılmak amacıyla, batıyla en üst seviyede ve doğrudan ilişkisi Avrupa Birliğine katılım süreciyle birlikte gelişmiştir. Tarihsel olarak, bu süreçte sağlanan demokratik gelişmelerde, Batı'nın önemli bir etkisinin olduğu ve bugün de bu etkinin devam ettiği söylenebilir.

Türkiye'nin batıyla olan ilişkileri değerlendirildiğinde geçmişten bugüne en üst seviyede ve doğrudan ilişki kurduğu Avrupa Birliğine katılım süreci bağlamında, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerinin tespit edilip ve değerlendirilmeye çalışıldığı bu tezde, öncelikle birinci

bölümde; Avrupa'da demokratik gelişmeler, demokrasinin ilkeleri, demokratik sistemler ele alınmış, ikinci bölümde ise; Türkiye'nin demokratikleşme süreci, modernleşme ve demokratikleşme bağlamında Türk demokrasisi ve Batı'nın etkileri incelenmiştir. Tezin çerçevesini oluşturan esas konu üçüncü bölümde ele alınmış, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri; ilki, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ikincisi, insan hakları ve azınlıkların korunması şeklinde iki ana başlık altında, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları çerçevesinde tespit edilip, değerlendirilmeye çalışılarak, aşağıda özetlenmeye çalışılacak sonuçlara ulaşılmıştır.

İlk bölümde, Avrupa'da demokrasi başlığı altında, demokrasinin tarihi süreci, demokrasinin ilkeleri ve demokratik sistemler kısaca ele alınmıştır. Böylece tezin temel konusu olan demokrasi kavramının doğru anlaşılarak, karşılaşılan çeşitli durumlarda doğru değerlendirmeler yapılabilmesi ve tezin sonraki bölümlerindeki değerlendirmelere bir temel olması hedeflenmiştir. Türkiye'deki demokratikleşme sürecini değerlendirirken kıyaslama yaptığımız, referans olarak sürekli gösterdiğimiz demokrasinin tarihsel sürecini özetledik. Yine bu bölümde, demokrasi kavramının çok geniş bir kullanıma sahip olmasından dolayı, bir tanım üzerinde uzlaşma sağlanamadığı, bundan dolayı en azından ilkelerini ortaya koymanın gerekli olduğunu tespit ettik ve bir demokrasinin varlığından söz edebilmek için genellikle kabul gören asgari usuli şartlar üzerinde durduk. Bu sekiz adet şart demokrasilerin kendi durumlarını, sorunlu yönlerini ortaya koymada da temel olarak alınabilir. Bununla birlikte uygulanan demokratik sistemlerden çoğunlukçu ve oydaşmacı sistemleri inceleyerek, çeşitli ülkelerdeki uygulamalarına kısaca değindik. Bunlardan birincisi daha çok homojen toplumlara özgü olan ve yönetimde istikrar ilkesinin hakim olduğu Westminster yani çoğunlukçu model diğeri ise daha az homojen veya heterojen yapıya sahip toplumlarda söz konusu olan ve temsilde adalet ilkesinin hakim olduğu oydaşmacı modeldir. Çeşitli Avrupa ülkeleri toplum yapılarına göre bu iki uç uygulama arasında çeşitli noktalarda bulunmuşlardır.

İkinci bölümde öncelikle Türkiye'nin demokratikleşme süreci, tarihsel gelişmeler çerçevesinde, sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alınıp incelenmiş ve buradan çıkan sonuçların yapılacak değerlendirmelere temel olması sağlanmıştır. İkinci

olarak, modernleşme ve demokratikleşme bağlamında Türk demokrasisi ve Batı'nın etkileri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Türk modernleşmesinin özellikleri ortaya konulmuş ve bu özelliklerin Türk demokrasisine etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu inceleme sonucunda; Türk modernleşmesinin kendine özgü niteliklerinin, yönetme prensibinin, aktörlerinin, ideolojisinin yani; topluma karşı son derece güçlü, merkezileşmiş, ezici bir üstünlük ve büyüklüğe sahip devletin yönetiminde, yönü yukarıdan aşağı olan ve baskıcı bir niteliğe sahip modernleşme sürecinin, demokratikleşme sürecine etkilerini değerlendirecek olursak; "toplum yönetemez, yönetilir" prensibi şeklinde formüle edilen, bu formülün devletçi-seçkinciler tarafından uygulandığı tüm bu unsurların demokratikleşme sürecine olumsuz etkilerinin var olduğu söylenebilir.

Batı'nın demokrasimize etkileri konusunda ise güvenlik endişesiyle Batı'ya yönelmiş olan Osmanlıdan günümüze Türk demokratikleşme sürecindeki gelişmelerde başlıca sebebin Batı'nın etkisi olduğu söylenebilir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı, Kanun-i Esasi ile Meşrutiyetin ilanı, çok partili hayata geçiş ve sonrasındaki askeri darbelerin kısa sürede sona ermesindeki tüm gelişmelerde tek başına Batı'nın etkisi olduğu söylenemese de başlıca sebep Batı'nın etkisi olmuştur. Batıyla en üst seviyede ve doğrudan ilişki Avrupa Birliğine katılım süreciyle birlikte gelişmiştir. Böylece, Türk modernleşme sürecinin kendine özgü nitelikleriyle sorunlu bir yapıda gelişmiş olan Türk demokrasisi büyük ve önemli bir değişim sürecine girmiştir. Böyle bir müzakere süreci içinde Türkiye AB koşullarına uyumunu gerçekleştirerek AB'ye üyeliğini sağlamak için, demokratik gelişmeler konusunda kendi iç dinamikleriyle atamadığı önemli adımları atmak durumunda kalmıştır. Avrupa Birliği'ne katılmak için, 1999 tarihinde Helsinki zirvesinde aday olan Türkiye'nin, modernleşme sürecinin kendine özgü niteliklerinden dolayı sorunlu bir şekilde gelişen demokratikleşme sürecinde; aday ülkelerin üye olabilmeleri için, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamalarını şart koşan Kopenhag siyasi kriterleri doğrultusunda, ilk Katılım Ortaklığı Belgesi olan 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinin kabulünden, 2009 yılına kadar geçen sürede birçok değişiklikle, önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Üçüncü bölümde, ilk alt başlık olan demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında, kurumsal ve yapısal unsurlar göz önünde bulundurularak; sırasıyla anayasa, parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet, kamu yönetimi, güvenlik güçlerinin sivil denetimi, yargı sistemi ve son olarak da yolsuzlukla mücadele politikası konuları incelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde Anayasa konusu, siyasal, idari, hukuki, toplumsal, ekonomik alanlarda en temel belge olması ve toplumun her kesimine yönelik bağlayıcı hükümler içermesinden dolayı son derece önemlidir. Bilindiği gibi Türkiye'nin mevcut anayasası 1982 tarihinde kabul edilmiş olup, askeri darbe sonrası askeri yönetim tarafından hazırlanan bir anayasa olması özelliğiyle demokratikleşme sürecindeki Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi yönünden sıkça tartışma konusu olmuştur. Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine anayasa açısından etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden pek çok olumlu katkıları olduğu sonucuna varılabilir. Anayasa konusundaki gelişmeler özellikle 2001 ve 2004 yıllarındaki Anayasal değişiklik paketleri ile sağlanmış; düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, sivil otoritenin güçlendirilmesi, yargının Avrupa standartlarına yaklaştırılması, temel özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün sağlanması, basın özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda yeni düzenlemeler getirilmiş, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştırılmış ve idam cezasını kaldıran önemli adımlar atılmıştır. 2003 ve 2007 yıllarında seçme ve seçilme hakkı, Cumhurbaşkanının seçilme usulü, genel seçimlerin süresi, parlamento karar yeter sayısı, seçilebilme yaşı konusunda da değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte milletvekili dokunulmazlıklarıyla ilgili gelişme sağlanamaması sıkça tartışılmış, 2008 yılında eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi konusunda başörtüsüyle ilgili değişiklik yapılmış ancak anayasa mahkemesi değişikliği esastan görüşerek iptal kararı vermiştir. Temel özgürlüklerle ilgili bazı alanlarda da, örneğin, siyasi partilerle ilgili kurallar, Ombudsmanlık kurumu ve sendikal hakların geliştirilmesi gibi konularda hiçbir gelişme sağlanamamıştır. Sonuç olarak, pek çok alanda daha fazla demokratikleşmeyi mümkün kılmak ve Avrupa standartlarıyla uyumlu temel

özgürlükleri daha güçlü biçimde güvence altına almak için, 1980 askeri darbesi sonrasında hazırlanan Anayasanın değiştirilmesi gerektiği konusunda, tüm ülkede, giderek artan bir bilinçlenme ve ihtiyacın söz konusu olduğu söylenebilir.

Çağdaş demokrasiler açısından en temel kurum olan Parlamento'nun, siyasal, idari, hukuki, toplumsal, ekonomik alanlarda, temel ve öncelikli ihtiyaç olan anayasa ve yasalarla gerekli mevzuatı oluşturarak, kural koyucu niteliğiyle yasama faaliyetleri çerçevesinde Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde son derece önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine Parlamento açısından etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden yasama faaliyetleri kapsamında, çok önemli birçok reform paketi, pek çok anayasa değişikliği, pek çok yasa ve uluslararası sözleşmenin TBMM tarafından onaylandığı, TBMM'nin yoğun çalışma temposuyla sürece çok önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte pek çok alanda daha fazla demokratikleşmeyi mümkün kılmak ve Avrupa standartlarıyla uyumlu temel özgürlükleri daha güçlü biçimde güvence altına almak için Parlamentonun faaliyetlerinin çok daha verimli ve etkili olmasına, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde gerekli reformların kapsamlı, hızlı şekilde yapılabilmesine ihtiyaç vardır ve bu konuda da partiler arası uzlaşma konusu son derece önemlidir denilebilir.

Bilindiği gibi, Türkiye'de Yürütme Hükümet ve Cumhurbaşkanı şeklinde iki unsurdan oluşmuş, Cumhurbaşkanı sorumluluğu kısıtlı olmasına rağmen, bir takım yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanının Türk yönetim sistemindeki önemli bir rolü; çıkarılan yasa ve alınan kararlara karşı veto hakkıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Cumhurbaşkanı devletin başı ve temsilcisidir. Cumhurbaşkanının faaliyetleri kapsamında, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde, Türkiye'de iki Cumhurbaşkanının görev yapması değişik durumları ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan şahısların kişisel özelliklerinin, Cumhurbaşkanlığı makamının eylemlerini, faaliyetlerini önemli ölçüde şekillendirdiği söylenebilir. Bu anlamda 2007 yılına kadar görev yapan Cumhurbaşkanı Sezer ile Hükümet arasındaki gergin ilişkiler siyasi reform çalışmalarının, özellikle veto hakkının kullanımıyla, yavaşlamasına

sebep olurken, 2007 yılında göreve başlayan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül döneminde Cumhurbaşkanı, siyasi aktörler ve sivil toplum arasında uzlaştırıcı bir rol oynayabilmek amacıyla gayret göstermiş, Hükümet ile iyi bir çalışma ilişkisi kurmuş ve müteaddit defalar AB'ye uyumla ilgili reformların hızlandırılması yönünde çağrıda bulunmuş, ayrıca dış politika konularında çok aktif bir rol oynayarak sürece çok önemli katkılar sağlamıştır.

Bilindiği gibi Türkiye'de hükümet Yürütme erkinin esas uygulayıcısı, parlamentoyla yakın ilişkisi ve parlamentodaki etkinliğiyle yasama faaliyetlerinin yönlendiricisi durumundadır. Bu noktadan hareketle, hükümetin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının sağlanması konusunda, kapsamlı reform faaliyetlerine yönelik, hem yürütme erkinin esas uygulayıcısı olarak hem de yasama sürecindeki etkinliği açısından, son derece önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Hükümet açısından demokratikleşme sürecini özetle değerlendirecek olursak, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde iki siyasal iktidar bulunmuştur. Bu dönemin 2002 Kasım ayına kadar kısa bir bölümünde görev yapan üç partiden oluşan koalisyon hükümeti, çok parçalı yapısına rağmen çok yoğun bir tempoyla gerek mevzuat, gerekse uygulamalarla demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Kasım 2002 seçimlerinde büyük çoğunlukla, tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi de geçen yedi yıllık dönemde yine yoğun bir tempoyla gerek mevzuat, gerekse uygulamalarla demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Her iki iktidar da Türkiye'nin, AB'ye katılım sürecinin ve siyasi reformlarının devam ettirilmesi konusundaki kararlılığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Kasım 2002 seçimlerinde özellikle AB'ye katılım sürecine yönelik politikalarıyla dikkat çeken ve seçimleri büyük çoğunlukla kazanıp, tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecindeki demokratikleşmeye yönelik hem kalıcı reformların devam ettirilmesi, hem de reformların etkin şekilde uygulanmasına yönelik çok daha etkin bir rol oynaması beklenmektedir denilebilir. Özellikle son dönemde hükümetin Cumhurbaşkanıyla uyumlu durumunun bu beklentiyi daha üst düzeye çıkardığı söylenebilir.

Kamu yönetiminin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde demokratikleşme yolunda, reform faaliyetlerinin uygun mevzuat oluşturulmasından daha çok uygulanması, kalıcı hale getirilmesi konusunda, yürütme erkinin vatandaşla doğrudan temasını sağlayan yapısıyla, son derece önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde ilerleyen Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen öncelikler ve ilerleme raporları çerçevesinde, demokratikleşme süreciyle ilişkili olarak şeffaf, saydam, hesap verebilir, çağdaş demokratik uygulamalar çerçevesinde yerel yönetimlere yetki devrini sağlamış, vatandaşlar tarafından izlenebilir olan, bürokrasiyi azaltmış bir kamu yönetimi oluşturması konusunda bir takım olumlu gelişmeler sağlanmıştır. Kamu idaresi ve yerel yönetimlere ilişkin reformlar hakkında bir dizi yasa kabul edilmiş, bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ve Bilgi Edinme Kanunuyla hesap verilebilirlik ve şeffaflığın sağlanmasına yönelik gelişmeler, Düzenleyici Etki Analizi çerçevesinde ve bir takım yönetmeliklerle bürokrasinin azaltılması yönünde gelişmeler, Belediyeler Kanunu, Özel İdare Kanunu, Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, Büyükşehir Belediyeleri Kanunundan oluşan yerel yönetimlere ilişkin kanunlar ve stratejik plan sayılabilir. Ancak bununla birlikte, kamu yönetimine yönelik reformun ana unsuru olan Kamu Sektörü Reformu Çerçeve Yasası hakkında gelişme olmamış, ombudsmanlık konusu tamamen başarısızlıkla sonuçlanmış, personel politikası konusunda gelişme sağlanamamıştır. Sonuç olarak, kamu yönetimi reformu konusunda çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle, kamu hizmetinin modernleştirilmesi konusunda önemli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Öncelikler arasında, bürokratik işlemlerin azaltılması ve yönetimin sadeleştirilmesinin teşvik edilmesinin yanı sıra profesyonel, bağımsız, hesap verebilir, şeffaf ve liyakate dayalı bir kamu hizmetinin daha fazla geliştirilmesi bulunmaktadır.

Bilindiği gibi çağdaşlaşma süreci bizde, batıda olduğu gibi toplumdan kaynaklanan bir durum değildir. Aksine çağdaşlaşmanın yönü yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Yani çağdaşlaşma devletin zorunlu görmesi üzerine başlatılmış ve toplumun bu yönde değiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu yönüyle Osmanlıdan günümüze kadar devletçi-seçkinciler Türk çağdaşlaşma sürecinin baş aktörü olmuş ve toplumu modernleştirmeye yönelik uygulamalar gerçekleştirmiştir. Özellikle Cumhuriyetin

kurulmasıyla birlikte askeri bürokrasi, iç ve dış siyasette etkin rol almış, demokratikleşme süreciyle ilgili olarak da, geçmişten günümüze sivil otorite üzerinde baskın olmuş, çeşitli zamanlarda yaptığı darbelerle siyasete doğrudan müdahale etmiş ve sonuç olarak demokratikleşme sürecinin olumsuz etkilenmesinde rolü olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, demokratikleşme bağlamında güvenlik güçlerinin sivil denetimini güçlendirmek ve AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek için bir dizi değişiklik yapılarak, çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, sivil otoritenin ordu üzerindeki denetimi güçlendirilmiştir. Milli Güvenlik Kurulunun görevleri, işleyişi ve yapısı değiştirilmiştir. Anayasa değişikliklerinin bir parçası olarak, MGK, çoğunluğu sivillerden oluşan ve yürütme yetkisi olmayan danışma organı haline getirilmiştir. Ağustos 2004'de, ilk defa bir sivil, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği görevine atanmıştır. Bütçede şeffaflığı artırmak amacıyla, Sayıştay'a, askeri ve savunma harcamalarını denetleme yetkisi verilmiştir. Bütçe dışı fonlar, TBMM'nin tam kontrolünü sağlayabilmek için genel bütçeye dahil edilmiştir. YÖK ve RTÜK gibi sivil kurullarda mevcut askeri temsilcilikler kaldırılmıştır. Askeri mahkemelerin askerlik hizmetinin eleştirilmesi ile ilgili suçlar nedeniyle sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmıştır. Hükümet, ordu üzerindeki kontrolünü giderek artan bir şekilde hissettirmektedir.

Ancak, sivil-ordu ilişkilerinin AB'deki uygulamaya yaklaştırma süreci devam etmesine rağmen, olumsuzluklar ve gelişme sağlanamayan konular da mevcuttur. Bu konular kısaca özetlenecek olursa; Silahlı Kuvvetler, resmi ve gayri resmi mekanizmalar yoluyla, uygun olmayan şekilde siyasi nüfuz kullanmaya devam etmiştir. Ulusal güvenliğin geniş bir tanımını yapan MGK kanunu ve Ordu'ya geniş bir hareket sahası sağlayan İç Hizmet Kanunlarında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. 1997 EMASYA gizli protokolü hâlâ yürürlüktedir. Yasamanın, Silahlı Kuvvetler bütçesi ve harcamaları üzerindeki denetiminin güçlendirilmesiyle ilgili olarak hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Aynı şekilde, ihale projelerinin çoğunun finansmanını sağlayan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), hâlâ TBMM'nin kontrolünün dışında olan bütçe dışı bir fondur. TBMM'nin, güvenlik ve savunma politikaları oluşturma yetkisi bulunmamaktadır. Askeri harcamaların dış denetimi Anayasaya göre, Sayıştay tarafından yapılabilmektedir. Ancak, bu denetim, muhasebe

kayıtlarına dayanmaktadır ve masa başı incelemeleri şeklindedir. Denetçilerin, yerinde inceleme yapmasına izin verilmemektedir. Ayrıca, Sayıştay Kanunu Tasarısı kabul edilene kadar, Sayıştay, Silahlı Kuvvetlere ait taşınır malların denetimini yapamayacaktır. Geçen sene, Sayıştay, SSDF'yi denetleme yetkisine sahip olduğu yönünde bir karar almıştır. Ancak uygulama henüz başlamamıştır. İç denetimle ilgili olarak, güvenlik kurumlarının iç denetime tabi olmasını öngören 2003 tarihli Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu henüz uygulanmamıştır. Askeri personelin, Ergenekon soruşturmasıyla ortaya çıkan Hükümet karşıtı eylemlere katılmış olduğu iddiası ciddi kaygı uyandırmaktadır.

Türkiye'de yargı sistemi, AB'ye uyum süreci içinde yapılan reformlar nedeniyle büyük bir dönüşüm içinde olmuştur. Yapısal açıdan köklü değişiklikler olmasa bile, mevzuat açısından cumhuriyet tarihinin en kapsamlı yenilikleri yapılmıştır. Türk Ceza Yasası'ndan Medeni Kanun'a kadar yüzlerce yeni yasal düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bu yenilikler arasında en önemlisinin Anayasa'da yapılan değişiklikler olduğu söylenebilir. Türk ve Avrupa hukukunun uyumlu hale getirilebilmesi için adalet sistemi büyük bir değişimden geçmektedir. Türkiye'de hukuk sistemini düzenleyen yasalar yenilenmiş ve AB standartları getirilmeye çalışılmıştır. Fakat yargı sistemiyle ilgili bir takım ilerlemeler kaydedilse de uygulamada yaşanan sorunlar, eskiye oranla daha az olsa da devam eden hak ihlalleri, bu gelişmeleri gölgelemektedir.

Yolsuzlukların önlenmesi politikasında özetle, genel olarak, yolsuzluğun önlenmesine yönelik yasal çerçeve iyileştirilmiştir. Ancak yolsuzlukla mücadelede sınırlı ilerleme sağlanmıştır ve yolsuzluk pek çok alanda halen yaygındır. Buna göre, etik kuralların, akademisyenleri, askeri personeli ve yargıyı da kapsayacak hâle getirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. İyi yönetişim ve şeffaflığı artırmak amacıyla kurulan Bakanlık Komisyonu, yolsuzlukla mücadele konularında hemen hemen hiçbir siyasi girişimde bulunmamıştır. Milletvekili dokunulmazlıklarının, yolsuzluklara ilişkin davalarda sınırlandırılması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Siyasi partilerin ve seçim kampanyalarının finansmanı konusunda, şeffaflığı artırmaya yönelik bir yasal düzenleme henüz kabul edilmemiştir. Sayıştayın yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesini amaçlayan yeni yasal

düzenlemenin kabul edilmesinde ilerleme kaydedilmemiştir. Bir yolsuzlukla mücadele stratejisinin oluşturulması, bu stratejinin uygulanmasını koordine etmek üzere merkezi bir kurumun oluşturulması, soruşturmalar, iddianameler, kovuşturmalar ve mahkûmiyetlere ilişkin izleme mekanizması oluşturması ile güçlendirilmiş mevzuat büyük önem taşımaktadır.

İkinci alt başlıkta ise, yine siyasi kriterlerle paralel olarak, insan hakları ve azınlıkların korunması başlığı altında dört adet ikincil başlık açılmıştır. İlk olarak, uluslararası insan hakları hukukuna riayet, ikinci olarak medeni ve siyasi haklar, üçüncü olarak ekonomik ve sosyal haklar ve son olarak da azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması konuları, alt başlıklar da açılmak suretiyle ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Siyasi kriterler açısından insan hakları ve azınlıkların korunması, AB'ye katılım sürecinde olmazsa olmaz özelliğiyle, hassasiyetle üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. İnsan hakları ve azınlıkların korunması başlığı kapsamında, uluslararası insan hakları hukukuna riayet, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi, düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve sivil toplum kuruluşları, din özgürlüğü, kadın hakları, çocuk hakları, sosyal bakımdan korunmaya muhtaç ve/veya engelli kişiler, işçi hakları ve sendikalar, ayrımcılıkla mücadele, mülkiyet hakları, azınlık hakları, kültürel haklar, doğu Anadolu ve güneydoğu Anadolu bölgelerindeki durum, mülteciler ve yerlerinden olmuş kişilerle ilgili, 2001 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nden 2009 Yılı İlerleme Raporu'na kadar geçen dokuz yıllık dönemde, anayasal değişiklikler başta olmak üzere birçok düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda, işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapılmış ve "sıfır hoşgörü" politikası uygulamaya konmuştur. Ölüm cezası her koşulda kaldırılmıştır. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" (AİHS) hükümleri ile "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi" (AİHM) içtihadı ile uyumlu olarak düşünce, ifade ve basın özgürlükleri genişletilmiştir. Dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri haklarına ilişkin düzenlemeler iyileştirilmiştir. Kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ile kadın ve çocuğa yönelik şiddetle etkin mücadele edilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bütün Türk vatandaşlarının kültürel zenginlik ve hakları güvence altına alınmış, Türk

vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi ve yayın hakkı sağlanmıştır. İnsan hakları alanında, Devlet ile sivil toplum arasında İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları aracılığıyla kurulan diyalog güçlendirilmiştir. Gayrimüslim cemaatlere mensup vatandaşlara ilişkin mevzuatı iyileştiren düzenlemeler uygulamaya geçirilmiştir.

İnsan haklarıyla ilgili kurumsal ve yasal düzenlemeler konusunda çok önemli eksiklikler bulunmamakla birlikte idari kurumların ve yargı kurumlarının AB-Türkiye müzakere sürecindeki gelişmelere henüz uyum sağlayamamasından kaynaklanan bazı sorunlar mevcuttur. Bununla birlikte reformların uygulanmasının iyileştirilmesi ve süregelen zihniyet değişikliğinin pekiştirilmesi gerekmektedir. Genel olarak İlerleme Raporlarını hazırlayan Avrupa Birliği Komisyonunun, 2006 Yılı İlerleme raporu dönemine kadar, Türkiye'ye yönelik bakışları ılımlı, olumlu olmuş, reformları destekleyici ve Türk tarafını özendirici bir üslup raporlara yansıtılmıştır. Ancak 2006 yılından itibaren Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları çerçevesinde, özellikle İnsan hakları ve azınlıkların korunması başlığı kapsamındaki beklentilerini sürekli genişletmiş ve derinleştirmiştir. Lozan'da kabul edilen azınlık tanımının sürekli zorlanması dikkat çekmektedir. Bugün AB açısından, insan hakları ve azınlıkların korunması başlığı kapsamındaki en büyük beklentinin azınlık tanımının genişletilmesi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki Türkiye'nin insan hakları ve azınlıkların korunması konusunda diğer aday ülkelerle eşit statüde değerlendirilmediği ve Türkiye'ye yönelik beklentilerin aşırı düzeyde olduğu söylenebilir.

Genel olarak, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkileri konusunda, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve azınlıkların korunmasının teminat altına alınması yönünden, Türkiye'de siyasi kriterler alanında gerçekleştirilen reformlara yönelik mevzuat konusunda bir takım eksiklikler olmasına rağmen, büyük ölçüde ve oldukça önemli gelişmeler sağlanmıştır. Reformlara yönelik mevzuatın bir taraftan iyileştirmesi devam ettirilirken Türkiye artık, reformların ağırlıklı olarak uygulanmasının iyileştirilmesi ve süregelen zihniyet değişikliğinin pekiştirilmesi dönemine girmelidir.

KAYNAKÇA

2001 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2001.pdf, (04.02.2009)

2001 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf (04.02.2009)

2002 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2002.pdf, (04.02.2009)

2003 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2003.pdf, (04.02.2009)

2003 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2003.pdf (04.02.2009)

2004 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2004.pdf, (04.02.2009)

2005 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2005.pdf, (04.02.2009)

2006 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2006.pdf, (04.02.2009)

2006 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf (04.02.2009)

2007 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf, (04.02.2009)

2007 Yılı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf (04.02.2009)

2008 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, (04.02.2009)

2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf, (13.12.2009)

AKTAR Cengiz, Avrupa Okumaları, der: Cengiz Aktar, İstanbul: Pusula Yay., 2003.

ATEŞ, Toktamış, Demokrasi, Anakara: Ümit Yay., 1994.

AYKAÇ, Mustafa, PARLAK, Zeki, *Tüm Yönleriyle Türkiye – AB İlişkileri,* İstanbul: Elif Kit., 2002.

BULAÇ, Ali, Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul: Eylül Yay., 2001.

DAHL, Robert, Dilemmas of Pluralist Democracy, New Hawen: Yale University Pres, 1982, s. 11.'den, Schmitter, Philippe C., Karl, Terry Lyn, Sosyal ve Siyasal Teori, Demokrasi Nedir, Ne Değildir?, Der: Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kit., 1993.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Anayasa Hukuku, Ankara: Turhan Kit., 1997.

İLHAN Atilla, Hangi Batı, Ankara: Bilgi Yay., 1999.

İNSEL, Ahmet, Türkiye Toplumunun Bunalımı, İstanbul: Birikim Yay., 1995.

KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Ankara: Yetkin Yay., 1993.

KARPAT, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Afa Yay., 1996.

KEYMAN, Fuat, Türkiye ve Radikal Demokrasi, İstanbul: Alfa yay., 2000.

KONGAR, Emre, 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul, Remzi Kit., 2000.

KÖKER, Levent, Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye, Anakara: Dipnot Yay., 2008.

KÖKER, Levent, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul: İletişimYay., 1995.

LIJPHART, Arend, ve diğerleri, Çağdaş Demokrasiler, Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara, Yetkin Yay.

ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, İletişim Yay.,2000.

ÖZBUDUN, Egün, Çağdaş Türk Politikası-Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, İstanbul: Doğan Kit., 2003.

SARIBAY, Ali Yaşar, Siyasal sosyoloji, İstanbul: Der Yay., 1998.

SCHMİTTER, Philippe C., Karl, Terry Lyn, Sosyal ve Siyasal Teori, Demokrasi Nedir, Ne Değildir?, Der: Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kit., 1993.

SELÇUK, Sami, Özlenen Demokratik Türkiye, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2000.

TEKELİ, İlhan, Avrupa Birliği, Türkiye ve Demokrasi, Ankara: Şenol Mat., 2004.

TÜRKÖNE, Mümtazer, Türk Modernleşmesi, Ankara: Lotus yay., 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Osman YİĞİT, 1978 yılında Sivas'ta doğmuş, ilk, orta ve lise öğrenimi Sivas'ta tamamlamıştır. Üniversite eğitimini, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi bölümünde tamamlayarak, 2001 yılında mezun olmuştur. 2007 yılında Şanlıurfa'da, kısa dönem olarak askerlik vazifesini tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi anabilim dalında yapmaktadır. Halen Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olarak çalışmaktadır.